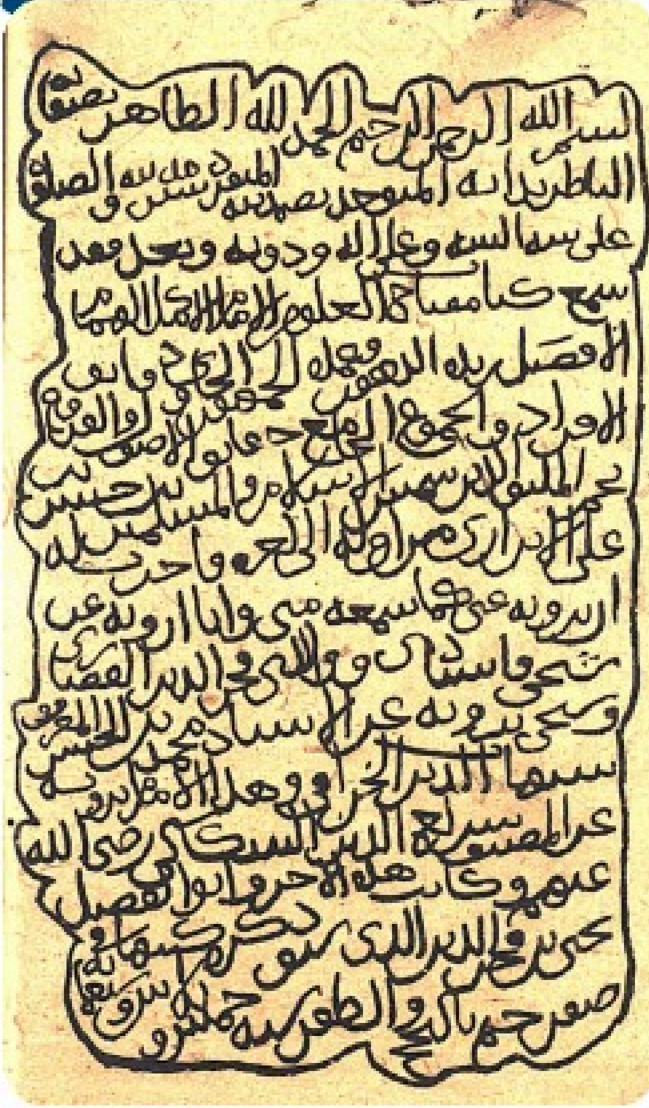
SEKKÂKÎ VE MİFTÂHU'L-ULÛM

ADLI ESERİ

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله

Online Alışveriş İçin
ravzakitap.com

9 786056 270406

/ravzakitapcom

Dr. Musa Alak

SEKKÂKÎ VE MİFTÂHU'L-ULÛM ADLI ESERİ

SEKKÂKÎ VE MİFTÂHU'L-ULÛM

ADLI ESERİ

Dr. Musa Alak

SEKKÂKÎ
VE
MİFTÂHU'L-ULÛM
ADLI ESERİ

Dr. Musa ALAK

SEKKÂKÎ VE MİFTÂHU'L-ULÛM ADLI ESERİ

Dr. Öğr. Üyesi MUSA ALAK
İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı
(e-mail: musaalak@gmail.com)

Genel Yayın Yönetmeni
Mustafa Kasadar

Editör
Hüseyin Güneş

Kapak
Yunus Karaaslan

Sayfa Düzeni
Adem Şenel

Sertifika No
43988

ISBN
978-625-8081-32-9

Not: Bu eser, yazarın
Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İlahiyat Anabilim Dalı Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı'nda
Prof. Dr. Ahmet Turan ARSLAN'ın danışmanlığında hazırladığı
Kemalpaşazâde'nin Şerhu Tağyîri'l-Miftâh Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili
adlı doktora tezinin (İstanbul 2009) "Sekkâkî (555-626/1160-1229), Miftâhu'l-Ulûm Adlı Eseri ve
Bu Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar" başlıklı birinci bölümünün (s. 5-101) yeniden düzenlenmesiyle oluşturulmuştur.

Basım Yeri ve yılı
Ravza Yayıncılık ve Matbaacılık
Kale İş Merkezi No: 51-52
Davutpaşa / İstanbul
Tel: 0212 481 94 11

1. Baskı: 2022

RAVZA YAYINLARI

Dervişali Mah. Draman Cad. No: 3/A
Fatih / İstanbul

Tel: (0212) 909 41 52
Fax: (0212) 514 27 31

www.ravzakitap.com
ravzasiparis@hotmail.com

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM
SEKKÂKÎ'NİN HAYATI, ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

(s. 5-29)

İKİNCİ BÖLÜM
MİFTÂHU'L-ULÛM
(s. 31-60)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MİFTÂHU'L-ULÛM
ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR
(s. 61-95)

KISALTMALAR

bkz.	: Bakınız
DİA	: Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
İA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
nr.	: Numara
s.	: Sayfa
ty.	: Tarih yok
vd.	: ve diğerleri
vr.	: Varak (yazma eserler için)

ÖNSÖZ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

2009 yılında Prof. Dr. Ahmet Turan Arslan hocamızın danışmanlığında hazırladığımız *Kemalpaşazâde'nin Şerhu Tağyîri'l-Miftâh Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili* adlı doktora tezimizin birinci bölümünü Sekkâkî (555-626/1160-1229), *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eseri ve bu eser üzerine yapılan çalışmalara ayırmıştık (s. 5-101). Çünkü Kemalpaşazâde'nin (873-940/1469-1534), tezimizin konusu olan *Şerhu Tağyîri'l-Miftâh* adlı çalışması, Sekkâkî'nin adı geçen eserinin belâgat ilimlerinden bahseden üçüncü kısmının başlarından bir bölüm üzerine yapılmıştı.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Türkçe'de Sekkâkî ve *Miftâhu'l-Ulûm* ile ilgili müstakil bir çalışma bulunmamakta, bizim çalışmamız ise tezin adına açık bir şekilde yansımamaktadır. Bundan dolayı ilgili bölümü tezden ayırıp yeniden düzenleyerek *Sekkâkî ve Miftâhu'l-Ulûm Adlı Eseri* adıyla bağımsız bir kitap haline getirmeye karar verdik. (Bu vesîleyle bana bu fikri hatırlatan Yard. Doç. Dr. Adem Arıkan kardeşime teşekkür ediyorum.)

Kitabımızı bir giriş ile üç bölüme ayırdık:

Girişte, Sekkâkî'nin yaşadığı yer ve dönemle ilgili bilgileri özetledik.

Birinci bölümde, Sekkâkî'nin hayatı, şahsiyeti ve genel olarak eserleri hakkında bilgiler verdik.

İkinci bölümde, *Miftâhu'l-'ulûm* hakkında; adı, Sekkâkî'ye âidiyeti, yazılış tarihi, yazılış sebebi, râvîleri, icâzetleri, yazma ve matbû nüshaları gibi genel bilgiler verdik. Bir tez planı şeklinde muhtevâsını sunduktan sonra metodu ile ilgili tespitlerimizi sıraladık.

Üçüncü bölümde, *Miftâhu'l-'ulûm* üzerine yapılmış olan yüzden fazla çalışmayı şerh, hâşiye, ta'lîk, ihtisâr, tağyîr, şevâhid gibi gruplara ayırıp her grubu kendi içinde kronolojik olarak zikrettik.

Son olarak da, ek'te, tespit edebildiğimiz, *Miftâhu'l-ulûm*'un rivâyeti için verilen bazı icâzetlerin metinlerini verdik.

Bu çalışmayı yaparken biyografi kaynaklarında Sekkâkî hakkında verilen bilgilerin çok az olması ve hepsinin birbirinin tekrarından ibaret kalması, bizi

Miftâhu'l-'ulûm'un Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan yazma nüshalarını incelemeye sevk etti. Bunlardan sadece dijital ortama aktarılmış olanlarının fevâid kayıtlarıyla satır arası ve kenar notlarını incelemek bile, bize Sekkâkî, hocaları, öğrencileri ve *Miftâh* hakkında genel kaynaklarda bulunmayan pek çok bilgi kazandırdı. Ayrıca bu sayede, *Miftâh*'ın pek çok yazma nüshasının, mevcut matbû nüshalara göre daha iyi işlenmiş, âdeta titiz bir şekilde tahkik edilmiş olduğunu gördük. Böylece, göz önünde bulunan ve çok iyi tanındığı zannedilen müellifler ve eserlerle ilgili olarak da yeniden yazmalara mürâcaat etmenin elzem olduğu kanaatine vardık. Bu mütevazı çalışmamızın bu hususta da bir katkısının olacağını ümit ediyoruz.

Gayret bizden, tevfik Allah'tan.

Dr. Musa ALAK

GİRİŞ
SEKKÂKÎ'NİN YAŞADIĞI YER VE DÖNEM

Sekkâkî (555-626/1160-1229), hayatının son yıllarına kadar Hârizm'de yaşamıştır.

Hârizm (خوارزم),[1] Amuderya (Ceyhun) nehrinin Aral gölüne döküldüğü aşağı kısmının her iki tarafında yer alan bölgenin adıdır.[2] Sekkâkî ile aynı dönemde yaşamış olan Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229), "Hârizm"in belli bir şehrin değil, bütün bölgenin adı olduğunu özellikle belirtir.[3] Abdülkerim Özaydın, Hârizm'in sınırlarını ve o dönemdeki önemli şehir ve kasabalarını şöyle özetler:

> Bazı İslâm coğrafyacıları, Hârizm'i (Hârezm, Harzem) batıda Oğuz Türkleri'nin ülkesi, güneyde Horasan, doğuda Mâverâünnehir, kuzeyde yine Türk topraklarıyla çevrili bir ülke olarak tanıtır. Hârizm'in Ortaçağ'daki başlıca şehir ve kasabaları, Amuderya (Ceyhun) nehrinin sağ tarafında yer alan eski başşehir Kâs, sol tarafında yer alan ikinci başşehir Gürgenç (Cürcâniye) ve bölgenin Moğol istilâsından sonraki merkezi olan Hîve (Hîvak) ile Hezâresb, Dergân, Berkan, Kerder, Zemahşer, Cigerbend, Sedver (Sedûr), Kerderânhas, Zerdûh, Ertehuşmisen, Derhâs, Beratigin, Çağmin, Hâmcerd, Gâvhâre, Nevkefâğ, Medminiye ve Git'tir.[4]

---

[1] Çeşitli eserlerde "Hârezm", "Huvârizm", "Hârzem" şeklinde okunuşlara da rastlanmaktadır. Kaynaklarda bu bölgeye "Hârizm" adının veriliş hikâyesi nakledildikten sonra, kelimenin Hârizm dilinde et manasına gelen "hâr" ile odun manasına "rizm/rezm" kelimelerinin önce "Hâr-rizm" şeklinde birleştirilmesi ve zamanla re'lerden birinin atılarak "Hârizm"e dönüştürülmesiyle meydana geldiği ifade edilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Yâkût, Şihâbüddîn Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillah el-Hamevî er-Rûmî el-Bağdâdî, **Mu'cemü'l-büldân (Büldân)**, Beyrut: Dâru Sâdır, 1397/1977, II, 395; Abdülkerim Özaydın, "Hârizm", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, XVI, 217.

[2] Zeki Velidi Togan, "Hârizm", **Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi (İA)**, 5-I, 240; Özaydın, "Hârizm", **DİA**, XVI, 217. Bölgenin haritası için bkz. Aydın Taneri, "Hârizmşahlar", **DİA**, XVI, 228.

[3] Yâkût, **Büldân**, II, 395.

[4] Özaydın, "Hârizm", **DİA**, XVI, 217. Bölgenin coğrafi özellikleri, iklimi, ekonomik ve sosyal durumu ile genel tarihi hakkında geniş bilgi için bkz. Yâkût, **Büldân**, II, 395-398; V. V. Barthold, **Moğol İstilâsına Kadar Türkistan**, (çev. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990, s. 153-169; Hakkı Dursun Yıldız vd., **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, İstanbul: Çağ Yayınları, 1989, IX, 21-23; H. Ahmet Özdemir, **Moğol İstilâsı: Cengiz ve Hülâgû Dönemleri**, İstanbul: İz yayıncılık, 2005, s. 73-77; Togan, "Hârizm", **İA**, 5-II, 240-257; Özaydın, "Hârizm", **DİA**, XVI, 217-220; Barthold, "Gürgânc", **İA**, IV, 846; Taneri, "Gürgenç", **DİA**, XIV, 321-323; Barthold, "Kâs", **İA**, VI, 372-373.

Hârizm, günümüzde Özbekistan Cumhuriyeti (Özbekçe: *O'zbekiston Respublikasi*; Rusça: Республика Узбекистан)'nin bir vilâyeti (Özbekçe: Xorazm viloyati, Rusça: Хоразм вилояти) olup Başkenti Urgenç şehridir.[1]

İslâm öncesi dönemden itibaren Hârizm'e hâkim olan vâli, emîr ve hükümdarlar "Hârizmşah" ünvanını kullanmışlardır. Tarih boyunca bu ünvanla hüküm sürmüş dört hânedan vardır:

1) Afrigoğulları (Pers İmparatorluğu yılları-385/995),

2) Me'mûnoğulları (385-408/995-1017),

3) Altuntaşoğulları (408-431/1017-1040),

4) Anuşteginoğulları (490-628/1097-1231).[2]

Bu hânedanların en güçlüsü ve hâkimiyet alanı en geniş olanı Kutbüddin Muhammed b. Anuş Tegin (ö. 521/1128)'in Büyük Selçuklular tarafından Hârizm valisi tayin edilmesi ile kurulan sonuncusudur ki günümüzde "Hârizmşahlar" denince akla gelen onlardır. Bu hânedândan gelen Hârizmşahlar şunlardır:

1) Kutbüddîn Muhammed (490-521/1097-1128),

2) Atsız (521-551/1128-1156),

3) İlarslan (551-567/1156-1172),

4) Alâeddin Tekiş (567-596/1172-1200),

5) Alâeddin Muhammed (596-617/1200-1220),

6) Celâleddin (617-628/1220-1231).[3]

Sekkâkî, bu Hârizmşahların üçüncüsü İlarslan döneminde dünyaya gelmiş, beşincisi Alâeddin Muhammed döneminin sonları ile altıncısı Celâleddin döneminin başlarında Moğolların Hârizm'i istilâsını yaşamıştır.

Başkent Gürgenç'in 618 (1221) yılı Rebîülevvel (Mayıs) veya Safer (Nisan) ayında düşmesinden[4] sonra Hârizm ülkesi, tamamen Moğolların hâkimiyeti altına girdi. Cengiz Han (ö. 624/1227),[5] sağlığında Moğol verâset geleneğine uygun olarak ülkesini oğulları arasında taksim etti. Bu taksimde Hârizm toprakları en büyük oğlu Cuci Han (ö. 624/1227)'ın payına düştü; ancak kendisi daha önce ölmüş olduğu için onun oğlu Batu Han (ö. 653/1256)'a intikal

---

[1] http://tr.wikipedia.org/wiki/Harezm_ili [22.02.2009].

[2] Barthold, "Hârizmşah", **İA**, 5-I, 263-265; Yıldız vd., **Büyük İslâm Tarihi**, IX, 21; Taneri, **Harezmşahlar**, Ankara: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 1993, s. 3; Taneri, "Hârizmşahlar", **DİA**, XVI, 228.

[3] Hârizmşahlar Devleti'nin tarihi hakkında geniş bilgi için bkz. Barthold, **Türkistan**, s. 345-474; M. Fuad Köprülü, "Hârizmşâhlar", **İA**, 5-I, 265-296; Yıldız vd., **Büyük İslâm Tarihi**, IX, 19-61; Taneri, **Harezmşahlar**, s. 11-189; Taneri, "Hârizmşahlar", **DİA**, XVI, 228-231; İbrahim Kafesoğlu, "Kutbeddin", **İA**, VI, 1048-1049; Özaydın, "Kutbüddin Hârizmşah", **DİA**, XXVI, 484-485; Barthold, "Atsız", **İA**, II, 6; Faruk Sümer, "Atsız b. Muhammed", **DİA**, IV, 91-92; Kafesoğlu, "Tekiş", **İA**, 12-I, 135-139; Özaydın, "Muhammed b. Tekiş", **DİA**, XXX, 581-583; Mükrimin Halil Yınanç, "Celâleddin Harzemşah", **İA**, III, 49-53; Taneri, "Celâleddin Hârizmşah", **DİA**, VII, 248-250.

[4] Özdemir, **Moğol İstilâsı**, s. 174-176.

[5] Hayatı ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. Barthold – Köprülü, "Cengiz Han", **İA**, III, 91-100; Mustafa Kafalı, "Cengiz Han", **DİA**, VII, 367-369; Özdemir, **Moğol İstilâsı**, s. 53-179.

etti.[1] Doğuda Uygur ülkesinden batıda Semerkant ve Buhârâ'ya kadar olan bölge ise, Çağatay Han (ö. 639/1241)'a verildi.[2] Çağatay Han'ın başkenti, Doğu Türkistân'da bugünkü Kulca (Gulca/Yining)'nın kuzeybatısında bulunan tarihî şehir Almalığ (Almalık) idi.[3]

İleride anlatılacağı üzere Sekkâkî, bu dönemde bir süre Almalığ'da Çağatay Han'ın maiyetinde bulunmuş; muhtemelen 624/1227 yılında hapse atılmış ve yaklaşık üç yıl sonra hapishanede vefât etmiştir.

---

1 Mustafa Kafalı, "Cuci Han", **DİA**, VIII, 78-79; Kafalı, "Batu Han", **DİA**; V, 208-210; Abdülkerim Özaydın, "Hârizm", **DİA**, XVI, 218.

2 Barthold, "Çağatay", **İA**, III, 267; Abdülkadir Yuvalı, "Çağatay Han", **DİA**; VIII, 176.

3 Barthold, "Çağatay", **İA**, III, 266; Emel Esin, "Almalığ", **DİA**, II, 506; Barthold, "Kulca", **İA**, VI, 976-977; Ahmet Taşağıl, "Kulca", **DİA**, XXVI, 354-355. Gulca, (Uygurca: غوّلجا , Ğulca shehiri; Çince:伊宁 ; Pinyin: Yíníng; Kazakça: Құлжа), Sincan Uygur Özerk Bölgesi içinde İli Kazak Özerk İlinde Çin Halk Cumhuriyeti'nde bir şehirdir. Gulca, İli Kazak Özerk İli'nin başkentiolup İli Nehri'nin sağ kıyısında bulunur. http://tr.wikipedia.org/wiki/Gulca [22.02.2009].

BİRİNCİ BÖLÜM

SEKKÂKÎ'NİN HAYATI, ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

Biyografi kaynaklarında Sekkâkî'nin hayatı hakkındaki bilgiler çok az olup en genişi bile iki sayfayı bulmamaktadır. Ancak *Miftâhu'l-'ulûm*'un yüzlerle ifâde edebileceğimiz yazma nüshalarının ve *Miftâhu'l-'ulûm* üzerine yapılan çalışmaların sabırla tek tek incelenmesi sonucunda daha fazla bilgiye ulaşılabileceğini ümit ediyoruz. Nitekim ilk defa burada verdiğimiz pek çok bilgi de o yazmalara dayanmaktadır.

Çoğu birbirinin tekrarı mahiyetinde olan ulaşabildiğimiz biyografi kaynaklarının kayda değer olanlarını kronolojik olarak şöyle sıralayabiliriz:

1) Yâkût, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillah el-Hamevî er-Rûmî el-Bağdâdî (ö. 626/1229), **Mu'cemü'l-üdebâ (Üdebâ)**, (nşr. İhsân Abbâs), Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1993, VI, 2846, no: 1255.

2) Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî (ö. 748/1348), **Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîri ve'l-a'lâm (Târîh)**, (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), 1. baskı, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1418/1998, XLV, 273, no: 383.

3) Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkādir b. Muhammed el-Kureşî el-Mısrî (ö. 775/1373), **el-Cevâhiru'l-mudıyye fî tabakāti'l-Hanefiyye (Cevâhir)**, (nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), 2. baskı, Cîze: Hicr li't-Tıbâa, 1413/1993, III, 622, no: 1838.

4) İbn Kutluboğa, Ebü'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kāsım b. Kutluboğa es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısrî (ö. 879/1474), **Tâcü't-terâcim (Tâc)**, (nşr. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf), 1. baskı, Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1413/1992, s. 317, no: 314.

5) Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Süyûtî (ö. 911/1505), **Buğyetü'l-vu'ât fî tabakāti'l-luğaviyyîne ve'n-nuhât (Buğye)**, 2. baskı, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979, II, 364, no: 2204; **Lübbü'l-Lübâb fî tahrîri'l-ensâb (Lübb)**, (nşr. Muhammed Ahmed Abdülaziz – Eşref Ahmed Abdülaziz), 1. baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1991, II, 20, no: 2126.

6) Hândmîr, Gıyâsüddîn b. Hâce Hümâmiddîn Muhammed el-Hüseynî eş-Şîrâzî (ö. 942/1535-36), **Habîbü's-siyer fî ahbâri efrâdi'l-beşer**, (nşr. Muhammed Debîr Siyâkî), 3. baskı, Tahran: Kitâb-Furûş-i Hayyâm, 1362, III, 80-81.

7) Taşköprîzâde, Ebü'l-Hayr İsâmüddîn Ahmed b. Muslihiddîn Mustafa (ö. 968/1561), **Miftâhu's-se'âde ve misbâhu's-siyâde fî**

mevzû‘âti’l-‘ulûm (Miftâh), 1. baskı, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1405/1985, I, 188-189; **Mevzû‘âtü’l-‘ulûm**, (çev. Kemâleddîn Mehmed), 1. baskı, İstanbul: İkdam Matbaası, 1313, I, 232-233.

8) Kefevî, Mahmûd b. Süleyman el-Kefevî (ö. 990/1582), **Ketâibü a‘lâmi’l-ahyâr min fukahâi mezhebi’n-Nu‘mâni’l-muhtâr (Ketâib)**, Âşir Efendi-263, vr. 326b; Râgıp Paşa-1041, vr. 236a (12. Ketîbe).

9) Ali el-Kārî, Ebü’l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultan Muhammed el-Kārî el-Herevî (ö.1014/1605), **el-Esmâru’l-ceniyye fî esmâi’l-Hanefiyye (Esmâr)**, (nşr. Selîmüddîn Ahmed), Hind: Hudâbahş Oriental Pablic, 2002, s. 330, no: 705.

10) Kâtib Çelebi (Hacı Halife), Mustafa b. Abdullah (ö. 1067/1657), **Süllemü’l-vusûl ilâ tabakāti’l-fuhûl (Süllem)**, Şehid Ali Paşa-1887, vr. 267a, 438b; **Keşfü’z-zunûn an esâmi’l-kütübi ve’l-fünûn (Keşf)**, (nşr. Şerefettin Yaltkaya – Kilisli Muallim Rifat) İstanbul: Maarif Matbaası, 1360-1362/1941-1943, II, 1024, 1115, 1435, 1762-1768.

11) İbnü’l-‘İmâd, Ebü’l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî ed-Dımaşkî (ö. 1089/1679), **Şezerâtü’z-zeheb fî ahbâri men zeheb (Şezerât)**, (nşr. Abdülkādir el-Arnâût – Mahmûd el-Arnâût), 1. baskı, Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1412/1991, VII, 215.

12) Leknevî, Ebü’l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm el-Leknevî el-Hindî (ö. 1304/1886), **el-Fevâidü’l-behiyye fî terâcimi’l-Hanefiyye (Fevâid)**, (nşr. Muhammed Bedreddin Ebû Firâs en-Na‘sânî), 1. baskı, Mısır: Matbaatü’s-Seâde, 1324, s. 231-232.

13) Hânsârî, Muhammed Bâkır b. Zeynilâbidîn el-Mûsevî el-Hânsârî (ö. 1313/1895), **Ravzâtü’l-cennât fî ahvâli’l-‘ulemâi ve’s-sâdât (Ravzât)**, (nşr. Esedullâh İsmâiliyyân), Kum: Mektebetü İsmâiliyyân, 1392, VIII, 220-222.

14) Bağdâdî, İsmâil Paşa el-Bağdâdî (ö. 1920), **Hediyyetü’l-‘ârifîn esmâü’l-müellifîn ve âsâru’l-musannifîn**, (nşr. Kilisli Rifat Bilge – İbnülemin Mahmud Kemal İnal), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1955, II, 553.

15) Fritz Krenkow (ö. 1952), “Sekkâkî”, **Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi (İA)**, X, 328-329.

16) Carl Brockelmann (ö. 1956), **Târîhu’l-edebi’l-‘Arabî (Târîh)**, (Arapça’ya çev. es-Seyyid Ya’kûb Bekr - Ramazan Abdüttevvâb), Mısır: el-Hey’etü’l-Mısriyyetü’l-‘Âmmetü li’l-Kitâb, 1993, III, 250-268.

17) Ziriklî, Hayruddîn ez-Ziriklî (ö. 1976), **el-A‘lâm kāmûsü terâcim li-eşheri’r-ricâl ve’n-nisâ’ mine’l-Arab ve’l-müsta‘ribîn ve’l-müsteşrikîn (A‘lâm)**, 15. baskı, Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 2002, VIII, 222.

18) Kehhâle, Ömer Rızâ Kehhâle (ö. 1987), **Mu‘cemü’l-müellifîn terâcimu musannifî’l-kütübi’l-‘Arabiyye (Mu‘cem)**, 1. baskı, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1414/1993, IV, 148-149.

19) Ahmed Matlûb, “es-Sekkâkî”, **Mevsû‘atü a‘lâmi’l-‘ulemâi ve’l-üdebâi’l-‘Arab ve’l-müslimîn (Mevsûa)**, Beyrut: Dâru’l-Cîl, 1427/2007, XIII, 7-9.

20) Şevki Dayf (ö. 2005), **el-Belâğa tetavvur ve târîh (Belâğa)**, 12. baskı, Kahire: Dâru'l-Maârif, ty, s. 286-287.

21) W. P. Heinrichs, "al-Sakkaki", **The Encyclopaedia of Islam (New Edition) (EI^2),** Leiden 1995, VIII, 893-894.

22) Sekkâkî, **Miftâhu'l-'ulûm (Miftâh)**, (nşr. Abdülhamîd Hindâvî), 1. basım, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/2000, s. 14-18 (Neşredenin girişi).

23) İsmail Durmuş, "Sekkâkî, Ebû Ya'kûb", **Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, XXXVI, 332-334.

Aşağıda ulaşabildiğimiz o bilgi kırıntılarından hiçbirini ihmal etmeden Sekkâkî'nin hayatını anlatmaya çalışacağız:

I- HAYATI

A- ADI VE NESEBİ

Sekkâkî'nin adının "**Yûsuf**" olduğunda bütün kaynaklar müttefiktir.[1]

Babasının adı konusunda ise, iki görüş vardır:

1) Sekkâkî'nin verdiği iki icâzetin sûretinde,[2] az da olsa bazı *Miftâhu'l-'ulûm* nüshalarının başında[3] ve biyografi kaynaklarının çoğunda[4] "**Ebû Bekr**" şeklinde geçer. Buna göre "Ebû Bekr", Sekkâkî'nin babasının künyesi değil, ismidir.

2) Görebildiğimiz *Miftâhu'l-'ulûm* nüshalarının büyük çoğunluğunun başında[5] ve diğer bazı biyografi kaynaklarında[6] ise, "**Ebû Bekr Muhammed**" şeklinde geçer. Buna göre, "Ebû Bekr" Sekkâkî'nin babası Muhammed'in

---

[1] O kadar ki Hânsârî, ismini vermediği birinin Sekkâkî'nin adını "Sirâcüddîn Ya'kûb es-Sekkâkî" şeklinde zikretmesini hayretle karşılar. Bkz. Hânsârî, **Ravzât**, VIII, 220.

[2] Sekkâkî, **Miftâh**, Yeni Cami-1054, zahriye (18 Zilhicce 618/3 Şubat 1222 Perşembe günü Ebû Bekir b. Ömer es-Sabrânî'ye verdiği icâzetin sûreti); Yusuf Ağa-334, vr. 1b (3 Zilkâde 623/27 Ekim 1226 Salı günü Ebü'l-Fezâil Muhammed b. Ebî Bekr Ahmed eş-Şebezî el-Hâlidî el-Mahzûmî'ye verdiği icâzetin sûreti).

[3] Sekkâkî, **Miftâh**, Carullah-1850; Carullah-1848; Çorlulu Ali Paşa-397 (Metinde: "*Ebî Bekr Muhammed b. Alî*"; kenarda: "*Ebî Bekr b. Muhammed b. Ali. Bu, efendimiz Bahâüddîn el-Kurânî'nin musannifin hattından yaptığı nakildir*". Sanırım Sekkâkî'nin icâzetlerine işâret ediyor.); Fatih-4677; Hamidiye-1252; Ragıp Paşa-1281; Ragıp Paşa-1282.

[4] Yâkût, **Üdebâ**, VI, 2846; Zehebî, **Târîh**, XLV, 273; Kureşî, **Cevâhir**, III, 622; İbn Kutluboğa, **Tâc**, s. 317; Süyûtî, **Buğye**, II, 364; Taşköprîzâde, **Miftâh**, I, 188; Ali el-Kārî, **Esmâr**, s. 330; Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1762; İbnü'l-İmâd, **Şezerât**, VII, 215; Hânsârî, **Ravzât**, VIII, 220; Krenkow, "Sekkâkî", **İA**, X, 328; Brockelmann, **Târîh**, III, 250; Ziriklî, **A'lâm**, VIII, 222; Kehhâle, **Mu'cem**, IV, 148.

[5] Sekkâkî, **Miftâh**, Ayasofya-4417; Carullah-1844; Çorlulu Ali Paşa-397; Damad İbrahim Paşa-1038; Esad Efendi-2962; Esad Efendi-3007; Esad Efendi-3009; Fatih-4679; Fatih-4680; Fatih-4681; Halet Efendi-464; Karaçelebizâde-320; Mahmud Paşa-355; Mehmed Ağa Camii-160; Süleymaniye-906; Şeyhülislâm Esad Efendi Medresesi-153; Yeni Cami-1054; Yeni Cami-1055; Yusuf Ağa-334 ve matbû nüshalar.

[6] Kefevî, **Ketâib**, Âşir Efendi-263, vr. 326b; Kâtib Çelebi, **Süllem**, vr. 267a, 438b; Leknevî, **Fevâid**, s. 231; Bağdâdî, **Hediyye**, II, 553; Ahmed Matlûb, "es-Sekkâkî", **Mevsû'a**, XIII, 7.

künyesidir.[1] Kâtib Çelebi'nin, Kutbüddîn-i Şîrâzî (ö. 710/1311)'nin *Miftâhu'l-Miftâh* adlı şerhinden naklettiği şu beyit de bu görüşü desteklemektedir:[2]

سِرَاجُ الْمَعَانِي يُوسُفُ بْنُ مُحَمَّدٍ　　　بِمِفْتَاحِهِ قَدْ حَلَّ كُلَّ مُعْقَدِ

Yukarıdaki birinci görüşün sahiplerine göre, Sekkâkî'nin dedesinin adı "**Muhammed**",[3] dedesinin babasının adı "**Ali**"dir.[4] İkinci görüşün sahiplerine göre ise dedesinin adı "**Ali**"dir.[5]

Şimdi bu iki görüşe göre Sekkâkî'nin nesebini ayrı ayrı şöyle verebiliriz:

1) Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Ali,

2) Yûsuf b. Ebî Bekr Muhammed b. Ali.

B- KÜNYESİ

Sekkâkî'nin künyesi, "**Ebû Ya'kûb**"dur.[6]

C- LAKABI

Sekkâkî'nin lakabı "**Sirâcüddîn**"dir.[7] Kendisi, verdiği bazı icâzetlerde kısaca "**Sirâc**" veya "**es-Sirâc**" şeklinde de zikretmektedir.[8]

---

[1] Bu görüşe dayanarak, kaynaklarda zikredilmemekle birlikte, Sekkâkî'nin "**Bekir**" adında bir ağabeyinin olduğunu söyleyebiliriz.

[2] Kâtib Çelebi, **Süllem**, vr. 267a; **Keşf**, II, 1762.

[3] Yâkût, **Üdebâ**, VI, 2846; Zehebî, **Târîh**, XLV, 273; Kureşî, **Cevâhir**, III, 622; İbn Kutluboğa, **Tâc**, s. 317; Süyûtî, **Buğye**, II, 364; Taşköprîzâde, **Miftâh**, I, 188; Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1762; Hânsârî, **Ravzât**, VIII, 220; Krenkow, "Sekkâkî", **İA**, X, 328; Brockelmann, **Târîh**, III, 250; Ziriklî, **A'lâm**, VIII, 222; Kehhâle, **Mu'cem**, IV, 148.

[4] Zehebî, **Târîh**, XLV, 273; Kureşî, **Cevâhir**, III, 622; İbn Kutluboğa, **Tâc**, s. 317; Süyûtî, **Buğye**, II, 364; Taşköprîzâde, **Miftâh**, I, 188; Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1762; Hânsârî, **Ravzât**, VIII, 220; Krenkow, "Sekkâkî", **İA**, X, 328; Brockelmann, **Târîh**, III, 250; Ziriklî, **A'lâm**, VIII, 222; Kehhâle, **Mu'cem**, IV, 148.

[5] Kefevî, **Ketâib**, Âşir Efendi-263, vr. 326b; Kâtib Çelebi, **Süllem**, vr. 267a; Leknevî, **Fevâid**, s. 232; Bağdâdî, **Hediyye**, II, 553; Ahmed Matlûb, "es-Sekkâkî", **Mevsû'a**, XIII, 7.

[6] Yâkût, **Üdebâ**, VI, 2846; Zehebî, **Târîh**, XLV, 273; Kureşî, **Cevâhir**, III, 622; İbn Kutluboğa, **Tâc**, s. 317; Süyûtî, **Buğye**, II, 364; Hândmîr, **Habîb**, III, 80; Taşköprîzâde, **Miftâh**, I, 188; Kefevî, **Ketâib**, Âşir Efendi-263, vr. 326b; Kâtib Çelebi, **Süllem**, vr. 267a, 438b; **Keşf**, II, 1762; Leknevî, **Fevâid**, s. 231; Hânsârî, **Ravzât**, VIII, 220; Bağdâdî, **Hediyye**, II, 553; Krenkow, "Sekkâkî", **İA**, X, 328; Brockelmann, **Târîh**, III, 250; Ziriklî, **A'lâm**, VIII, 222; Kehhâle, **Mu'cem**, IV, 148; Ahmed Matlûb, "es-Sekkâkî", **Mevsû'a**, XIII, 7.
Buna dayanarak, yine kaynaklarda zikredilmemekle birlikte, Sekkâkî'nin "**Ya'kûb**" isimli bir oğlu olduğunu söyleyebiliriz.

[7] Zehebî, **Târîh**, XLV, 273; Kureşî, **Cevâhir**, III, 622; İbn Kutluboğa, **Tâc**, s. 317; Süyûtî, **Buğye**, II, 364; Taşköprîzâde, **Miftâh**, I, 188; Kefevî, **Ketâib**, Âşir Efendi-263, vr. 326b; Kâtib Çelebi, **Süllem**, vr. 267a; **Keşf**, II, 1762; Leknevî, **Fevâid**, s. 231; Hânsârî, **Ravzât**, VIII, 220; Bağdâdî, **Hediyye**, II, 553; Krenkow, "Sekkâkî", **İA**, X, 328; Brockelmann, **Târîh**, III, 250; Ziriklî, **A'lâm**, VIII, 222; Kehhâle, **Mu'cem**, IV, 149; Ahmed Matlûb, "es-Sekkâkî", **Mevsû'a**, XIII, 7.

[8] Sekkâkî, **Miftâh**, H. Hüsnü Paşa-1429, zahriyenin karşısındaki sayfa; Pertevniyâl-542, zahriyenin karşısındaki sayfa (620/1223 yılında Şihâbüddîn el-Hazzâfî'ye verdiği icâzetin sûretleri); Yusuf Ağa-334, vr. 1b (3 Zilkâde 623/27 Ekim 1226 Salı günü Ebü'l-Fezâil Muhammed b. Ebî Bekr Ahmed eş-Şebezî el-Hâlidî el-Mahzûmî'ye verdiği icâzetin sûreti).

Bunun dışında da Sekkâkî için başta "**Allâme**" olmak üzere pek çok övücü sıfat kullanılmaktadır.[1]

D- NİSBELERİ

Kaynaklarda Sekkâkî ile ilgili şu iki nisbe yer almaktadır:

1- es-Sekkâkî

Bütün kaynaklarda zikredilen ve müellifimizin adı yerine geçen bu nisbenin mensûbun ileyhi (ne ile ilgili olduğu) konusunda iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Bir görüşe göre, bu nisbe "Sekkâke / es-Sekkâke" adlı yerle ilgilidir. Zebîdî (ö. 1205/1791)'ye göre, "es-Sekkâke" Neysâbûr'da bir mahalledir ve *Miftâh* sahibi es-Sekkâkî oradandır.[2] Mustafa el-Bennânî (ö. 1237/1821)'ye göre ise, "Sekkâke" Neysâbûr, Irâk veya Yemen'de bir köydür.[3] Bu görüşe göre "Sekkâkî", "Sekkâkeli" manasına gelmektedir. Ancak Sekkâkî'nin Hârizm'de doğmuş olması ve bu anılan yerlerden hiçbirinin Hârizm'de bulunmaması sebebiyle bu görüşe itibar edilmemiştir.[4]

2) Diğer bir görüşe göre ise, bu nisbe "sikkecilik" mesleğiyle ilgilidir. "Sikke", altın, gümüş veya bakır üzerine damga veya nakış basmak için hazırlanmış *demir kalıp*, bir maden üzerine basılmış *damga* veya *nakış* ve basılmış *madeni para* demektir.[5] Ayrıca tarla sürmekte kullanılan *saban* manasına geldiği de söylenmiştir.[6] Süyûtî, Sekkâkî'nin "İbnü's-Sekkâk" şeklinde de anılmasından yola çıkarak, bu nisbenin dirhem (gümüş para) basmaya yarayan kalıp imalatçılığı ile ilgili olabileceğini söyler.[7] Demircilik (haddâdlık)[8] ve maden oyma işçiliği (hakkâklık)[9] ile ilgili olduğu da ileri sürülmüştür. "Sekkâk" kelimesi ayrıca sikke basan,[10] yani darphaneci manasına da gelmektedir.

Bu ikinci görüşe göre, bu mesleği kendisinin mi, yoksa atalarından birinin mi icrâ ettiği konusu da tartışmalıdır. Bazıları Sekkâkî'nin ilme başlamasıyla ilgili aşağıda nakledeceğimiz hikâyeden yola çıkarak bizzat kendisinin bu meslekle meşgul olduğunu ileri sürer.[11] Ancak bu görüşün dayanağı olan hikâyenin aşağıda anlatacağımız gerekçelerden dolayı istidlâle elverişli olmaması; ayrıca

---

1 Sekkâkî'ye verilen sıfatlar hakkında bilgi için aşağıda gelen "B- Şahsiyeti" kısmına bakınız.

2 Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Hüseynî ez-Zebîdî, **Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kāmûs**, (nşr. Mustafa Hicâzî), Kuveyt: Vizâretü'l-İ'lâm, 1413/1993, XXVII, 204.

3 Mustafa b. Muhammed b. Abdülhâlık el-Bennânî el-Mısrî, **Havâşî Şerhi't-Telhîsi'l-muhtasar**'dan naklen: Leknevî, **Fevâid**, s. 232.

4 Leknevî, **Fevâid**, s. 232; Ahmed Matlûb, "es-Sekkâkî", **Mevsû'a**, XIII,

5 İbrahim Artuk, "Sikke", **İA**, X, 621-622 (Sikkenin tarifi ve hazırlanması), 626-627 (Hârizmşahlar döneminde sikke).

6 Dayf, **Belâğa**, s. 286.

7 Süyûtî, **Lübb**, II, 20. Ve ondan naklen: Kâtib Çelebi, **Süllem**, vr. 438b; Leknevî, **Fevâid**, s. 232 (dipnot); Ahmed Matlûb, "es-Sekkâkî", **Mevsû'a**, XIII, 7.

8 Hânsârî, **Ravzât**, VIII, 220.

9 Krenkow, "Sekkâkî", **İA**, X, 328.

10 Komisyon, **el-Mu'cemü'l-vasît**, I, 440.

11 Hânsârî, **Ravzât**, VIII, 220; Krenkow, "Sekkâkî", **İA**, X, 328; Ahmed Matlûb, "es-Sekkâkî", **Mevsûa**, XIII, 7; Dayf, **Belâğa**, s. 286.

nisbenin “es-Sekkâk” şeklinde değil de, “es-Sekkâkî”, “İbnü’s-Sekkâk” veya “İbnü’s-Sekkâkî”[1] şeklinde olması sebebiyle biz, kendisinin değil, atalarının bu meslekle meşgul olduğunu ileri sürenlerin[2] görüşünü daha kuvvetli buluyoruz.

2- el-Hârizmî

Sekkâkî ile ilgili kaynaklarda yer alan ikinci nisbe ise, “el-Hârizmî”dir[3] ki onun doğduğu ve hayatının çoğunu geçirdiği yerle ilgilidir.

Bunlardan başka onu fıkhî mezhebini gösteren “**el-Hanefî**” nisbesiyle ananlar da vardır.[4]

E- DOĞUM YERİ VE TARİHİ

Kaynaklar, Sekkâkî’nin Hârizmli olduğunu ittifakla söyler, ancak Hârizm’in başkenti Gürgenç (Cürcâniye / Ürgenç)’te mi yoksa başka bir yerinde mi doğduğunu belirtmez. Sadece Ahmed Matlûb, kaynak göstermeden onun Hârizm’in bir köyünde doğduğunu ileri sürer.[5]

Sekkâkî’nin doğum tarihi ise, 555 yılının[6] Cemâziyelevvel ayının[7] 3’ü[8] Salı gecesidir[9] (3 Cemâziyelevvel 555/10 Mayıs 1160 Salı)[10].

---

1 Ebû Hayyân, **İrtişâfü’d-darab**’dan naklen: Süyûtî, **Lübb**, II, 20; Murâdî, Bedruddîn el-Hasen b. Kāsım el-Murâdî, **el-Cena’d-dânî fî hurûfi’l-me‘ânî**, (nşr. Fahruddîn Kabâve – Muhammed Nedîm Fâdıl), 1. baskı, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1413/1992, s. 234.

2 Süyûtî, **Lübb**, II, 20; Kâtib Çelebi, **Süllem**, vr. 438b; Leknevî, **Fevâid**, s. 232; Hânsârî, **Ravzât**, VIII, 220.

3 Zehebî, **Târîh**, XLV, 273; Kureşî, **Cevâhir**, III, 622; İbn Kutluboğa, **Tâc**, s. 317; Süyûtî, **Buğye**, II, 364; Taşköprîzâde, **Miftâh**, I, 188; Kefevî, **Ketâib**, Âşir Efendi-263, vr. 326b; Ali el-Kārî, **Esmâr**, s. 330; Kâtib Çelebi, **Süllem**, vr. 267a; Leknevî, **Fevâid**, s. 231, 232; Hânsârî, **Ravzât**, VIII, 220; Bağdâdî, **Hediyye**, II, 553; Krenkow, “Sekkâkî”, **İA**, X, 328; Ziriklî, **A‘lâm**, VIII, 222; Kehhâle, **Mu‘cem**, IV, 148; Ahmed Matlûb, “es-Sekkâkî”, **Mevsû‘a**, XIII, 7.

4 Kâtib Çelebi, **Süllem**, vr. 267a; Bağdâdî, **Hediyye**, II, 553; Ziriklî, **A‘lâm**, VIII, 222.

5 Ahmed Matlûb, “es-Sekkâkî”, **Mevsû‘a**, XIII, 7.

6 Sekkâkî, **Miftâh**, Yeni Cami-1054, zahriye (Alâüddîn Abdülaziz el-Buhârî (ö. 730/1330)’nin hattından bir öğrencisinin yaptığı nakil); Esad Efendi-3009, zahriye; Kureşî, **Cevâhir**, III, 622; İbn Kutluboğa, **Tâc**, s. 317; Süyûtî, **Buğye**, II, 364; Taşköprîzâde, **Miftâh**, I, 188; Kefevî, **Ketâib**, Âşir Efendi-263, vr. 326b; Ali el-Kārî, **Esmâr**, s. 330; Kâtib Çelebi, **Süllem**, vr. 438b; Leknevî, **Fevâid**, s. 231; Bağdâdî, **Hediyye**, II, 553; Krenkow, “Sekkâkî”, **İA**, X, 328; Brockelmann, **Târîh**, V, 248; Ziriklî, **A‘lâm**, VIII, 222; Kehhâle, **Mu‘cem**, IV, 148; Ahmed Matlûb, “es-Sekkâkî”, **Mevsû‘a**, XIII, 7; Dayf, **Belâğa**, s. 286.

7 Sekkâkî, **Miftâh**, Yeni Cami-1054, zahriye; Esad Efendi-3009, zahriye; Kureşî, **Cevâhir**, III, 622; İbn Kutluboğa, **Tâc**, s. 317; Taşköprîzâde, **Miftâh**, I, 188; Kefevî, **Ketâib**, Âşir Efendi-263, vr. 326b; Krenkow, “Sekkâkî”, **İA**, X, 328; Kehhâle, **Mu‘cem**, IV, 149.

8 Sekkâkî, **Miftâh**, Yeni Cami-1054, zahriye; Kureşî, **Cevâhir**, III, 622; İbn Kutluboğa, **Tâc**, s. 317; Krenkow, “Sekkâkî”, **İA**, X, 328; Kehhâle, **Mu‘cem**, IV, 149.

9 Kureşî, **Cevâhir**, III, 622; İbn Kutluboğa, **Tâc**, s. 317; Taşköprîzâde, **Miftâh**, I, 188; Kefevî, **Ketâib**, Âşir Efendi-263, vr. 326b.

10 Aslında “3 Cemâziyelevvel 555”in karşılığı olarak “11 Mayıs 1160” tarihi gösterilmektedir. Ancak 11 Mayıs, Salı gününe değil, Çarşamba gününe denk geldiğinden, kamerî ayların tespitiyle ilgili hususları da göz önünde bulundurarak Salı gününe denk gelen 10 Mayıs tarihini verdik. Bkz. Yücel Dağlı – Cumhure Üçer, **Tarih Çevirme Klavuzu**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997, II, 537.

Sadece Yâkût, ay gün belirtmeden 554/1159 yılında doğduğunu söyler.[1] Krenkow ise, Cemâziyelevvel ayının 2'sinde doğduğunu ileri sürer.[2]

F- TAHSİLE BAŞLAMASIYLA İLGİLİ NAKLEDİLEN HİKÂYE VE TENKİDİ

Hânsârî, Mecdî mahlaslı Mecdüddîn Muhammed el-Hüseynî'nin *Zînetü'l-mecâlis* adlı Farsça eserinin "*Bâbu hüsni sebâti'n-niyye ve istikâmeti'l-azîme*" başlıklı bölümünden Sekkâkî'nin tahsile başlamasıyla ilgili şu hikâyeyi nakleder:

> İmâm Sekkâkî, zamanın faziletli kişilerinden ve derecesi yüksek âlimlerdendi; ulûm-i garîbede (kullandığımız baskıda: ulûm-i Arabiyyede) mâhir idi. Başlangıçta bir demirci (haddâd) idi. Kendi eliyle demirden küçük bir hokka yaptı ve ona acayip bir kilit yerleştirdi. Bu hokka ile kilidinin ağırlığı bir kıratı bile geçmiyordu. Onu zamanının melikine hediye etti. Melik ve yüksek meclisinin sohbet arkadaşları bunu görünce, onu san'atından ötürü sadece tebrik etmekle yetindiler. Tesadüf bu ya, o huzurda ayakta dururken birden başka bir adam içeri girdi; Melik o adama saygı göstermek için ayağa kalktı ve onu makamına oturttu. Bunun üzerine Sekkâkî, onun kim olduğunu sordu. "Âlimlerden biri" denildi. Sekkâkî kendi kendine "eğer bu gruptan olursa arzuladığı üstünlük, şeref ve kabûle daha kolay ulaşacağını" düşündü ve ilim tahsil etmek için derhal çıkıp medreseye gitti. Bu sırada ömründen otuz yıl geçmiş bulunuyordu. Müderris ona: "*Belki de sen öğrenmenin fayda vermeyeceği bir yaştasın ve görüyorum ki zihnin sana tahsil işinde yardım etmeyecek; dolayısıyla bir imtihandan geçmen gerekir*" dedi. Sonra ona imamları Şâfiî'nin ictihâdlarından olan şu mes'eleyi öğretmeye başladı: "*Şeyh dedi ki: Köpeğin derisi tabaklamakla temiz olur*". Bu ibâreyi bin defa oluncaya kadar ona tekrarlamaya devam etti. Ertesi gün Sekkâkî gelince, ondan dün bin defa tekrarladığı dersi kendisine okumasını istedi. Sekkâkî: "*Köpek dedi ki: Şeyhin derisi tabaklamakla temiz olur*" dedi. Orada bulunanlar güldüler. Hoca ona başka bir şey öğretti… Böylece bu tahsil işindeki meşakkatle Sekkâkî'nin ömründen bir on yıl daha geçti. Nihâyet kendinden tamamen ümit kesti, canı sıkıldı; çöllere ve dağlara çıktı. Tesadüf bu ya, bir gün dağların patikalarında gidip gelirken birden gözü yukarıdan sert bir kayanın üzerine düşen su damlalarına takıldı; kayanın üzerinde uzun zamandan beri devam eden o damlamanın sonucunda bir delik açılmıştı. Sekkâkî hemen bu durumdan kendine bir ders çıkardı ve kendi kendine: "*Senin kalbin bu taştan daha katı, zihnin ondan daha sert değil ki tahsile devam etmekten etkilenmesin*" dedi, büyük bir azimle tekrar medreseye döndü ve sebât etti. Nihâyet Allâh ona ilimlerin, marifetlerin ve fenlerin kapılarını açtı; kendi akranı olan büyüklerin hepsini geçti.[3]

Bu hikâyenin hem kaynak yönünden hem de metin açısından tenkide açık pek çok noktası bulunmaktadır:

---

[1] Yâkût, **Üdebâ**, VI, 2846.

[2] Krenkow, "Sekkâkî", **İA**, X, 328.

[3] Hânsârî, **Ravzât**, VIII, 220-221. (Neşredenin notu: *Zînetü'l-mecâlis*, s. 584).

1) Bu hikâye, 1004/1595 yılında telif edilen[1] *Zînetü'l-mecâlis*'ten önce yazılan ulaşabildiğimiz hiçbir kaynakta yoktur. Hânsârî (ö. 1313/1895)'nin *Ravzâtü'l-cennât*'ına kadar *Zînetü'l-mecâlis*'ten sonra yazılmış eserlerde de yoktur. Daha sonra yazılan bazı araştırma eserlerinde ise, *Ravzâtü'l-cennât*'tan naklen, ilim tahsil etmeye karar vermesine kadar olan kısma rastlanabilmektedir.[2] Diğer kaynaklarda ise, Sekkâkî'nin ilim tahsiline ileri yaşlarda başladığına dair en küçük bir îmâ bile bulunmamaktadır. Sonuç itibariyle hikâyenin tek kaynağı *Zînetü'l-mecâlis* olmaktadır.

2) *Zînetü'l-mecâlis*'in adından ve hikâyenin geçtiği bölümün başlığından anlaşıldığı kadarıyla bu eser bir sohbet ve vaaz kitabıdır. Bu tür eserlerde ise, rivâyetlerin sıhhatinden çok, çıkarılacak derse önem verildiği malumdur.

3) Yukarıda "es-Sekkâkî" nisbesini anlatırken ifâde ettiğimiz gibi, sekkâklık mesleğini icrâ eden, Sekkâkî'nin kendisi değil, atalarından biridir. Nitekim bu hikâyenin yaygınlaşmasını sağlayan Hânsârî'nin ilk tercihi de bu yöndedir.[3]

4) Hikâyede Sekkâkî'nin medresede Şâfiî hocadan Şâfiî fıkhını okuduğu ifâde edilmektedir. Halbuki Sekkâkî'nin kendisi de hocaları da Hanefî fakîhlerindendir ve Hanefî tabakāt kitaplarında yer almaktadır.

5) Hikâyede Sekkâkî, kırk yaşına kadar âdetâ geri zekâlı biri gibi gösterilmektedir. Halbuki eseri *Mifâhu'l-'ulûm* incelendiğinde çok zeki biri tarafından yazıldığı hemen fark edilmekte, ayrıca kendisi mukaddimede bu kitabı zekîlerin ısrarları üzerine ve onların anlayış kabiliyetine göre yazdığını belirtmekte[4] ve pek çok yerde zekâya vurgu yapmaktadır.[5]

6) Hikâyenin ana unsurları (gençliğini kilitçilik san'atıyla geçirmesi, demirden bütün aksâmıyla ağırlığı dört habbe olan bir kilit yapması, otuz yaşından sonra ilim öğrenmeye sıfırdan başlaması, vs.) Şâfiî fukahâsından "el-Kaffâl es-Sağîr" lakabıyla tanınan Ebû Bekr Abdullah b. Ahmed b. Abdillah el-Kaffâl el-Mervezî el-Horasânî (ö. 417/1026)'ye aittir.[6] Muhtemelen onun hikâyesi Sekkâkî'ye ait sanılmış ve konuya uygun bir şekilde genişletilmiştir.

Yukarıda saydığımız bütün bu gerekçelerden dolayı anılan hikâyenin sahih olmadığı kanaatindeyiz.

---

[1] Bağdâdî, **Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn (Îzâh)**, (nşr. Şerefeddin Yaltkaya – Kilisli Rifat Bilge), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1945-1947, **I**, 622.

[2] Krenkow, "Sekkâkî", **İA**, X, 328; Ahmed Matlûb, "es-Sekkâkî", **Mevsûa**, XIII, 7; Dayf, **Belâğa**, s. 287; Heinrichs, "al-Sakkâkî", **EI²**, VIII, 893.

[3] Hânsârî, **Ravzât**, VIII, 220.

[4] Sekkâkî, **Miftâh**, s. 39.

[5] Sekkâkî, **Miftâh**, s. 36, 256, 263, 364, 365, 441.

[6] Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfî es-Sübkî, **Tabakātü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ**, (nşr. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî – Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1383-96/1964-76, V, 54, no: 426; Cengiz Kallek, "Kaffâl, Abdullah b. Ahmed", **DİA**, XXIV, 146.

G- HOCALARI

Biyografi kaynaklarında Sekkâkî'nin sadece iki hocası zikredilir. Bir de *Miftâhu'l-'ulûm*'da bizzât Sekkâkî, kendisinden dil ve edebiyatla ilgili ilimleri tahsil ettiği anlaşılan bir hocasını zikreder. Şimdi bu hocalarını kısaca tanıyalım:

1- Mahmûd b. Ubeydillah el-Hârisî (ö. 606/1209)

Ebü'l-Kāsım (Ebü'l-Mehâmid) Şeyhülislâm Alâüddîn Mahmûd b. Ubeydillah b. Sâ'id b. Ahmed b. Muhammed et-Taykânî el-Hârisî el-Mervezî.

Zilhicce 541/Mayıs 1147 (veya 531/1137)'de Serahs'da doğdu ve orada yetişti.

Hanefî fıkhını tahsil etti; mezheb ve hılâf ilminde imâm oldu.

605/1209 yılında hacca giderken Bağdat'a da uğradı. Mekke, Medîne ve Bağdat'ta hadîs rivâyet etti.

Hocaları: 1) Babası, iki amcası: 2) Ebü'l-Fazl Ubeydullah ve 3) Muhammed b. Sâ'id, 4) Nasr b. Seyyâr es-Sâ'idî, 5) Ebû Sa'd İbnü's-Sem'ânî, 6) Mes'ûd b. Muhammed el-Mes'ûdî, 7) el-Kādî'n-Nesefî Abdülaziz b. Osman el-Fadlî (ö. 533/1138)[1].

Öğrencileri: 1) Sekkâkî (ö. 626/1229), 2) Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'îd ed-Dübeysî (ö. 637/1239), 3) İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî (ö. 643/1245).

Eserleri: 1) *Tefhîmü't-tahrîr li-nazmi'l-Câmi'i'l-kebîr*, 2) *el-'Avn fi'l-fıkh*, 3) *Hulâsatü'n-nihâye fî fevâidi'l-Hidâye*, 4) *el-'Udde*, 5) *el-Fetâvâ*.

19 Rebîülevvel 606/21 Eylül 1209 tarihinde Merv'de vefât etti.

Sekkâkî'nin bu hocasından fıkıh tahsil ettiği belirtiliyor.[2]

Kefevî, Sekkâkî'nin bu hocası vâsıtasıyla İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'ye ulaşan fıkıh senedini şöyle sıralıyor: 1) Sekkâkî (ö. 626/1229), 2) Şeyhülislâm Alâüddîn Mahmûd b. Ubeydillah b. Sâ'id el-Mervezî (ö. 606/1209), 3) el-Kādî'n-Nesefî Abdülaziz b. Osman el-Fadlî (ö. 533/1138), 4) Burhânüddîn Abdülaziz b. Ömer b. Mâze (ö. ?), 5) Şemsüleimme es-Serahsî (ö. 483/1090), 6) Şemsüleimme el-Halvânî (ö. 448/1050), 7) el-Kādî el-İmâm Ebû Ali en-Nesefî (ö. 424/1033), 8) Şeyhülislâm Ebû Bekr Muhammed b. el-Fadl (ö. 381/991), 9) el-Üstâz es-Sebezmûnî (ö. 340/952), 10) Ebû Hafs es-Sağîr (ö. 264/877), 11)

---

1 Birçok kaynakta el-Hârisî'nin el-Kâdî'n-Nesefî'den ders aldığı belirtilmektedir. Ancak el-Hârisî'nin doğum tarihi ile en-Nesefî'nin ölüm tarihi göz önüne alındığında -eğer tarihlerde bir yanlışlık yoksa- bunun mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.

2 Bu zâtın Sekkâkî'nin hocası olduğu hakkında bkz. Kureşî, **Cevâhir**, III, 622; Kefevî, **Ketâib**, Âşir Efendi-263, vr. 326b; Kâtib Çelebi, **Süllem**, vr. 267a; İbnü'l-'İmâd, **Şezerât**, VII, 215; Leknevî, **Fevâid**, s. 231; Krenkow, "Sekkâkî", **İA**, X, 328; Ahmed Matlûb, "es-Sekkâkî", **Mevsû'a**, XIII, 8; Dayf, **Belâğa**, s. 287 (Kaynakların bazısında baba adı atlanarak Mahmûd b. Sâ'id şeklinde geçer).
Biyografisi için bkz. Zehebî, **Târîh**, XLIII, 229-230; Kureşî, **Cevâhir**, III, 444; İbn Kutluboğa, **Tâc**, s. 290; Kefevî, **Ketâib**, Râgıp Paşa-1041, vr. 212b-213a; Leknevî, **Fevâid**, s. 209; Mehmet Erdoğan, "Hârisî, Mahmûd b. Ubeydullah", DİA, XVI, 204.

Babası: Ebû Hafs el-Kebîr (ö. 216/831), 12) (İmam) Muhammed (ö. 189/805), 13) Ebû Hanîfe (ö. 150/189).[1]

2- Sedîd el-Hayyâtî (ö. 618/1221'den sonra)

Şeyhülislâm Alâüleimme (Alâüddîn) Sedîd b. Muhammed el-Hayyâtî el-Muhtesib.

Hocaları: 1) Ebû İshâk el-Hâfız, 2) Zemahşerî'nin önde gelen talebelerinden Fahrulmeşâyih (Necmülmeşâyih) Ali b. Muhammed el-'İmrânî el-Hârizmî (ö. 560/1164)[2].

Görüldüğü gibi Sedîd el-Hayyâtî, Zemahşerî'nin değil, onun öğrencisinin öğrencisidir. Ancak Ahmed Matlûb, *el-Fevâidü'l-Behiyye*'ye dayanarak bizzat Sedîd'in Zemahşerî'nin öğrencisi olduğunu ileri sürmektedir.[3] Bu hata "*tilmîzi'z-Zemahşerî*" ifâdesinin hemen öncesindeki "*Necmilmeşâyih Ali b. Muhammed el-'İmrânî*"ye sıfat yapılmak yerine baştaki "*Sedîd b. Muhammed*"e haber yapılmasından kaynaklanmış olmalıdır.

Öğrencileri: 1) Sekkâkî (ö. 626/1229), 2) Necmüddîn Hüseyin b. Muhammed el-Bâri' (ö. 645/1247), 3) Sekkâkî'nin de öğrencisi olan Muhtâr ez-Zâhidî (ö. 658/1259), 4) Oğlu Husâmüddîn Hâşim b. Sedîd el-Hayyâtî.

Nesevî (ö. 647/1249)'nin bildirdiğine göre, Hârizm'in muhtesibi olan bu zâta, ilim ve amel faziletlerini kendisinde topladığı için, Sultan Alâeddin Hârizmşâh hürmet ediyordu. Gürgenç halkı da Moğol kuşatmasına karşı artık direnecek güçleri kalmayınca Safer 618/Nisan 1221'de elçi olarak onu göndermişlerdi.

Sekkâkî'nin bu hocasından da fıkıh tahsil ettiği belirtiliyor.[4]

3- el-Hâtimî (ö. ?)

Biyografi kaynaklarında Sekkâkî'nin hocaları arasında geçmemekle beraber, bizzat Sekkâkî, bu hocasını, *Miftâhu'l-'ulûm*'un hemen her bölümünde hayranlıkla zikreder.[5] Ancak "*hocamız el-Hâtimî*" ifâdesinden ve birtakım övücü sıfatlardan başka hocasının kimliğini tanıtıcı hiçbir bilgi vermez.

---

[1] Kefevî, **Ketâib**, Âşir Efendi-263, vr. 326b; Râgıp Paşa-1041, vr. 236a. Vefat tarihleri tarafımızdan eklenmiştir.

[2] el-'İmrânî'nin biyografisi için bkz. Yâkût, **Üdebâ**, V, 1961-1963, no: 832; Kureşî, **Cevâhir**, II, 613; Süyûtî, **Buğye**, II, 195, no: 1773.

[3] Leknevî, **Fevâid**, s. 78; Ahmed Matlûb, "es-Sekkâkî", **Mevsû'a**, XIII, 8.

[4] Bu zâtın Sekkâkî'nin hocası olduğu hakkında bkz. Kureşî, **Cevâhir**, III, 622; Kefevî, **Ketâib**, Âşir Efendi-263, vr. 326b; Kâtib Çelebi, **Süllem**, vr. 267a; İbnü'l-İmâd, **Şezerât**, VII, 215; Leknevî, **Fevâid**, s. 78, 231; Krenkow, "Sekkâkî", **İA**, X, 328; Ahmed Matlûb, "es-Sekkâkî", **Mevsû'a**, XIII, 8; Dayf, **Belâğa**, s. 287.
Biyografisi için bkz. Nesevî, Şihâbüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Hurendizî ez-Zeyderî en-Nesevî, **Sîretü's-Sultân Celâliddîn Mengübertî**, (nşr. Houdas), Paris: 1891, s. 94; Zehebî, **Târîh**, XLVIII, 370 (Öğrencisi Muhtâr ez-Zâhidî'nin biyografisi); Kureşî, **Cevâhir**, IV, 198, no: 2030; İbn Nâsıriddîn, **Tavzîh**, III, 350; Kefevî, **Ketâib**, Râgıp Paşa-1041, vr. 212a-212b; Temîmî, **Tabakāt**, IV, 7, no: 896; Leknevî, **Fevâid**, s. 78.

[5] Sekkâkî, **Miftâh**, s. 49 (sarf), 79 (sarf), 143 (nahiv), 243 (nahiv), 257 (meânî), 478 (beyân), 619 (arûz), 627 (arûz).

Ahmed Matlûb, herhangi bir gerekçe göstermeden, bu zâtın az önce zikrettiğimiz Sedîd el-Hayyâtî ile aynı kişi olması gerektiğine dair bir tahmin yürütür.[1] Ancak bu tahmin tamamen dayanaksızdır. Çünkü Sedîd el-Hayyâtî, meşhur bir fakîhdir ve kaynakların hiçbirinde onun "el-Hâtimî" diye bir nisbesi zikredilmemektedir. Çok bilinmeyen böyle bir nisbesi olsa bile, Sekkâkî'nin, bütün hayranlığına rağmen onu bu nisbe ile anmasının makul bir gerekçesi yoktur.

Kaldı ki, *Miftâhu'l-'ulûm*'un pek çok yazma nüshasında bulunan satır arası ve kenar notları ile bazı şerhlerde bu zât hakkında bilgilere rastlıyoruz. Bu bilgileri şöyle derleyebiliriz:

Adı: **Şerefüddîn (Şerefü'l-milleti ve'd-dîn) el-Hâtimî el-Hârizmî**.

Hocası: Zemahşerî, Ebü'l-Kāsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî el-Hârizmî (ö. 538/1144).

Öğrencileri: 1) Sadrulefâdıl el-Kāsım b. el-Hüseyn et-Tarâifî el-Hârizmî (ö. 617/1220), 2) Sekkâkî (ö. 626/1229).[2]

4- Diğer Hocaları

Biyografi kaynaklarında Sekkâkî'nin yukarıda zikredilenlerden başka hocalardan da ders aldığı belirtilir, fakat herhangi bir isim verilmez.

Ahmed Matlûb ve ondan naklen bazı araştırmacılar, Sekkâkî'nin hocaları arasında Burhânüleimme Şemsüddîn Muhammed b. Abdilkerîm et-Türkistânî el-Hârizmî (ö. ?)'yi de saymaktadırlar.[3] Ancak bu zât, Sekkâkî'nin değil, aşağıda da geleceği gibi, onun öğrencisi Muhtâr ez-Zâhidî'nin hocasıdır.

H- ÖĞRENCİLERİ

Biyografi kaynaklarında Muhtâr ez-Zâhidî'den başka Sekkâkî'nin herhangi bir öğrencisinden bahsedildiğine rastlamadık. Ancak *Miftâhu'l-'ulûm*'un yazma nüshalarında yer alan icâzet kayıtları sayesinde ondan başka bazı öğrencilerinin isimlerini de tespit etme imkânı bulduk. Araştırmalar devam ettiği takdirde daha başkalarına da ulaşılacağını ümit ediyoruz. Şimdi bu öğrencileri kısaca tanıyalım:

---

1 Ahmed Matlûb, "es-Sekkâkî", **Mevsû'a**, XIII, 8 ve ondan naklen: Sekkâkî, **Miftâh**, s. 17, 49 (Neşredenin girişi).

2 Sekkâkî, **Miftâh**, Ayasofya-4417, vr. 4b; Esad Efendi-2962, vr. 4a; Esad Efendi-3009, vr.7a; Fatih-4681, vr. 3b; Mehmed Ağa Camii-160, vr. 5a; Yeni Cami-1054, vr. 6a; Yeni Cami-1055, vr. 8b; Kutbüddîn-i Şîrâzî, **Miftâhu'l-Miftâh**, Amcazâde Hüseyin-394, vr. 24b; Kemalpaşazâde, **Şerhu Tağyîri'l-Miftâh**, vr. 13a (Musa Alak, **Kemalpaşazâde'nin Şerhu Tağyîri'l-Miftâh Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul: MÜSBE, 2009, metin kısmı).
Sadrulefâdıl'ın biyografisi için bkz. Yâkût, **Üdebâ**, V; 2191-2198, no: 904; Kureşî, **Cevâhir**, II, 703-704, no: 1109; İbn Kutluboğa, **Tâc**, s. 230, no: 194; Sadrulefâdıl, **et-Tahmîr**, (nşr. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymîn), 1. basım, Beyrut: 1990, **I**, 11-39 (neşredenin girişi); Sadrulefâdıl, **Terşîhu'l-'ilel fî şerhi'l-Cümel**, (nşr. Âdil Muhsin Sâlim el-Umeyrî), 1. baskı, Mekke: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1419/1998, s.15-28 (Neşredenin girişi).

3 Ahmed Matlûb, "es-Sekkâkî", **Mevsû'a**, XIII, 8; Dayf, **Belâğa**, s. 287; Sekkâkî, **Miftâh**, s. 17 (Neşredenin girişi).

1- Muhtâr ez-Zâhidî (ö. 658/1259)

Ebü'r-Recâ Necmüddin Muhtâr b. Mahmûd b. Muhammed ez-Zâhidî el-Ğazmînî Sâhibü'l-*Kunye (Kınye)*.

Hârizm kasabalarından Ğazmîn'de doğdu. Fıkıh, kelâm ve hilâfiyatta derinleşti. Bağdat ve Anadolu'ya gitti.

Hocaları: 1) Ebü'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyyid b. Ali el-Mutarrizî el-Hârizmî (ö. 610/1213), 2) Ebü'l-Cennâb Necmüddîn-i Kübrâ Ahmed b. Ömer el-Hîvekî el-Hârizmî (ö. 618/1221), 3) Sadrulkurrâ Reşîdüddîn Yûsuf b. Muhammed el-Kaydî el-Hârizmî (ö. 618/1221?), 4) Sekkâkî'nin de hocası olan Alâüddîn Sedîd b. Muhammed el-Hayyâtî (ö 618/1221'den sonra), 5) Sekkâkî (ö. 626/1229), 6) Burhânüleimme Muhammed b. Abdilkerim et-Türkistânî, 7) Şerefülefâdıl el-Çağmînî, 8) Şerefüddîn Ahmed b. Müeyyed b. Muvaffak el-Mekkî el-Hârizmî, 9) Fahruddîn Bedî' b. Ebî Mansûr el-Irâkî.

Öğrencileri: 1) Sekkâkî'nin de öğrencisi olan Şemsüddîn Muhammed b. Ebi'l-Kāsım b. Sâlih el-Mu'izzî (ö. 673/1274'ten sonra), 2) Ebû Âsım Fahruddîn Ali b. Ömer b. el-Celîl b. Ali el-Fakîhî el-İsfenderî (ö. 698/1299), 3) Ebü'l-'Alâ Şemsüddîn Mahmûd b. Ebî Bekr el-Kelâbâzî el-Buhârî el-Farazî (ö. 700/1300).

Eserleri: 1) *Kunyetü'l-Münye li-tetmîmi'l-Ğunye*, 2) *el-Hâvî'z-Zâhidî*, 3) *el-Müctebâ*, 4) *Cevâhiru'l-fıkh*, 5) *Zâdü'l-eimme*, 6) *el-Câmi' fi'l-hayz*, 7) *er-Risâletü'n-Nâsıriyye*, vs.

Gürgenç (Cürcâniyyetü Hârizm)'te 658/1259 yılında vefât etti.

Kaynaklarda Zâhidî'nin Sekkâkî'den kelâm dersi aldığı belirtilmektedir. Nitekim o da Sekkâkî gibi itikâdda mu'tezilîdir.[1]

2- Ebû Bekir b. Ömer es-Sabrânî (ö. 618/1222'den sonra)

Biyografi kaynaklarında hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadığımız bu zâtın Sekkâkî'nin öğrencisi olduğunu bizzât Sekkâkî'nin kendisine verdiği icâzetin sûretinden öğreniyoruz. Buna göre Ebû Bekir, *Miftâhu'l-'ulûm*'un Meânî ve Beyân ilimlerini ele alan üçüncü kısmını Sekkâkî'den okumuş, bunun sonucunda Sekkâkî de ona 18 Zilhicce 618/3 Şubat 1222 Perşembe günü kitabı rivâyet edebilmesi için icâzet vermiştir.[2] İcâzetin metni şöyledir:

---

1 Bu zâtın Sekkâkî'nin öğrencisi olduğu hakkında bkz. Zehebî, **Târîh**, XLVIII, 371; Kureşî, **Cevâhir**, III, 623, 461; İbn Kutluboğa, **Tâc**, s. 295; Kefevî, **Ketâib**, Âşir Efendi-263, vr. 326b; Ali el-Kārî, **Esmâr**, s.330; Kâtib Çelebi, **Süllem**, vr. 267a; İbnü'l-İmâd, **Şezerât**, VII, 215; Leknevî, **Fevâid**, s. 231 (Matbu nüshalarda "aleyhi" olması gereken kelime "'alâ"ya dönüştüğü için sanki Sekkâkî, Zâhidî'nin öğrencisiymiş gibi anlaşılıyor), 213; Krenkow, "Sekkâkî", **İA**, X, 328; Ahmed Matlûb, "es-Sekkâkî", **Mevsûa**, XIII, 8.
Biyografisi için bkz. Zehebî, **Târîh**, XLVIII, 370-371; Kureşî, **Cevâhir**, III, 460-462; İbn Nâsıriddîn, Şemsüddîn Muhammed b. Abdillah b. Muhammed el-Kaysî ed-Dımaşkî, **Tavzîhu'l-müştebih**, (nşr. Muhammed Naîm el-'Araksûsî), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993, IV, 262; İbn Kutluboğa, **Tâc**, s. 295-296; Leknevî, **Fevâid**, s. 212-213; Ahmet Özel, **Hanefî Fıkıh Âlimleri**, s. 66-67; Zâhidî, **er-Risâletü'n-Nâsıriyye**, (nşr. Muhammed el-Mısrî), 1. baskı, Kuveyt: Merkezü'l-Mahtûtât ve't-Türâs ve'l-Vesâik, 1414/1994, s. 9-15 (Neşredenin girişi).

2 Sekkâkî, **Miftâh**, Yeni Cami-1054, zahriye.

(...) افتخارُ العلماء، فريدُ العصر، إمامُ أهل الفضل، ذُو الفضائل التي لا تُعَدُّ، والمناقبِ التي لا تُحَدُّ، **أبو بكرِ بنُ عُمَرَ الصَّبْرَانِيُّ**، أدام الله توفيقَه، وسهّل إلى حصولِ مُراداتِه طريقَه، قَرَأَ عَلَيَّ كتابَ علمِ المعاني وعلمِ البيان من مَجموعِيَ المُسمَّى بـ«**مفتاحِ العُلوم**» قِراءةَ عالمٍ باحثٍ عن كمالِ إتقانٍ، مطّلعٍ على الألفاظ وعلى المَعاني، وأَجَزْتُ له أنْ يَرْوِيَ ذلك عَنّي، خَتَمَ الله لي وله ولِكَافَّةِ المُسلمين بالخير. وكتب هذه الْأَسْطُرَ **الْمُصَنِّفُ يوسفُ بنُ أبي بكرِ بنِ محمّدِ بنِ عليّ**، حامداً لِلهِ تعالى، ومُصَلِّياً على ملائكتِه ورُسُلِه، يومَ الْخَمِيسِ الثامنَ عشرَ من ذِي الْحِجَّةِ من سنةِ ثَمَانِيَ عَشْرَةَ وسِتِّمِائَةٍ.

(نُقِلَ عن خَطِّ مَنْ نَقَلَ عن خطِّ المُصنِّف رحمه الله. ب)

Bu icâzetin tarihinden anlıyoruz ki, Sekkâkî, Başkent Gürgenç'in düşüp (Safer veya Rebîülevvel 618/Nisan veya Mayıs 1221) Hârizm'in Moğolların hâkimiyetine girmesinden sonra da ilerlemiş yaşına (63 yaşında) rağmen öğrenci yetiştirmeye devam etmiştir.

3- Şihâbüddîn (eş-Şihâb) el-Hazzâfî (ö. 656/1258'den sonra)

Biyografi kaynaklarında hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadığımız bu zatın da Sekkâkî'nin öğrencilerinden olduğunu yine bizzât Sekkâkî'nin kendisine verdiği icâzetin sûretinden, diğer *Miftâhu'l-'ulûm* icâzetlerinden ve bazı fevâid kayıtlardan öğreniyoruz.

Zamanının allâmesi olup "**eş-Şihâb (Şihâbüddîn) el-Hazzâfî**" veya "**Şihâb-ı Hazzâfî**" adıyla meşhur olan bu zâtın adı **Muhammed b. el-Hasen**'dir.

Hocası: Sekkâkî (ö. 626/1229).

Öğrencileri: 1) Sekkâkî'nin de öğrencisi olan Şemsüddîn Muhammed b. Ebi'l-Kāsım b. Sâlih el-Mu'izzî, 2) Fahruddîn Müseyyeb b. Muhammed Hamîd el-Kassârî.

Şihâbüddîn el-Hazzâfî, Sekkâkî'den *Miftâhu'l-'ulûm*'u defalarca okuduktan sonra 620/1223 yılında icâzet almıştır. İcâzetin sûreti şöyledir:

هذه إجازةُ **المُصنِّف للشيخِ الأستاذِ شهابِ الملة والدين الخَوارِزمي** المعروف بـ«**الْخَزَّافِي**»:

قرأ عليَّ مصنَّفي الإمامُ البارعُ العلامةُ المتفنِّنُ، شهابُ الأئمةِ شمسُ العلماءِ، تاجُ الأفاضلِ مُقتدَى الفضلاءِ -أطال الله بقاءَه، وأدام إلى دَرَجِ المعاني ارتقاءَه-، قِراءةَ مِثْلِه، وأين له الْمِثْلُ في غَزارةِ فضلِه؟!، وَاقِفاً على معانيه، باحثاً

عن أصولِه ومبانيه، وأَجَزْتُ له أنْ يُدَرِّسَ هذا، ورَجَوْتُ أنْ يَدْعُوَ لي، خَتَمَ اللّه لي وله ولكافَّة المؤمنين بالخير. وكَتَبَ هذه الْأَسْطُرَ المعروفُ بـ«السِّرَاجِ السَّكَّاكِيِّ» حامداً لله ومُصلّياً على ملائكتِه وأنبيائِه. وكان ذلك سنةَ ستِّمائةٍ وعشرين هجريّةً.

Şu ana kadar görebildiğimiz *Miftâhu'l-'ulûm* icâzetlerinde senedlerin çoğunun Şihâbüddîn el-Hazzâfî vâsıtasıyla Sekkâkî'ye ulaştığını gördük. Nitekim Şemsüddîn el-Mu'izzî, bir öğrencisine verdiği, aşağıda metnini nakledeceğimiz icâzette ondan "*Miftâhu'l-'ulûm'a hakkıyla hizmet eden kişi*" diye söz etmektedir.

Şihâbüddîn el-Hazzâfî'nin Şemsüddîn el-Mu'izzî'ye verdiği icâzetin tarihinden kendisinin 656/1258 yılında henüz hayatta olduğunu öğreniyoruz.[1]

4- Ebü'l-Fezâil Muhammed eş-Şebezî (ö. 623/1226'dan sonra)

Sekkâkî'nin bir başka öğrencisi ise, Ebü'l-Fezâil Muhammed b. Ebî Bekr Ahmed b. İbrâhîm b. Muhammed eş-Şebezî el-Hâlidî el-Mahzûmî'dir. Sahâbî Hâlid b. Velîd'in soyundan gelen bu zâtın babası Reşîdüddîn Ebû Bekr Ahmed, hadîs ilminde "hâfız" derecesine ulaşmış meşhur bir muhaddistir. Kendisi de hadis rivâyet etmiş, ayrıca Sekkâkî'den *Miftâhu'l-'ulûm*'u okuyarak 3 Zilkâde 623/27 Ekim 1226 Salı günü icâzet almıştır.[2] İcâzetin metni şöyledir:

يقولُ عبدُ اللهِ الْمُتطَلِّبُ لِرِضَاهُ، الْمُفْتَقِرُ إلى رحمتِه في أُولَاهُ وأُخْرَاه، **يوسفُ بنُ أبِي بكرِ بنِ محمّدِ بن عليٍّ** المَعروفُ بـ«**سِرَاج السَّكَّاكِيِّ**»: قَرَأَ عليَّ مُصنَّفي هذا «**مفتاحَ العُلوم**» الأخُ في اللهِ، الإمامُ الْأَجَلُّ البارعُ المُتفنِّنُ، بَقِيَّةُ علماءِ الإسلامِ، الْمُنْتَمِي إلى سيفِ اللّه خالدِ بنِ الوليدِ، رضوانُ اللّه عليه، انْتِمَاءً حَقّاً، **أبو الفَضائلِ محمّدُ بنُ الإمامِ الزاهدِ قَدَّسَ اللّه رُوحَه أبي بكرٍ الشَّبَذِيُّ الْمَخْزُومِيُّ**، قراءةً عن بَذْلِ الْوُسْعِ في تصحيحِه، خَتَمَ اللّه لنا وله ولِكَافَّة أهلِ

---

1 Sekkâkî, **Miftâh**, H. Hüsnü Paşa-1429, zahriyenin karşısındaki sayfa; Pertevniyâl-542, zahriyenin karşısındaki sayfa (Sekkâkî'nin Şihâbüddîn el-Hazzâfî'ye ve onun da Şemsüddîn el-Mu'izzî'ye verdiği icâzetlerin birer sûretleri); Süleymaniye-906, zahriyenin karşısındaki sayfa (Şemsüddîn el-Mu'izzî'nin Sirâcüddîn Muhammed b. Mes'ûd ez-Zakkî'ye verdiği icâzetin sûreti); Ragıp Paşa-1282, zahriyenin karşısındaki sayfa (Ali b. Muhammed'in Abdülkerim b. Haccâc el-Almalığî'ya verdiği icâzet); Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Belâgat-66 (Ebü'l-Fadl Yahyâ b. Fahriddîn Müseyyeb b. Muhammed Hamîd el-Kassârî er-Radî'nin verdiği 6 Şevvâl 706/10 Nisan 1307 tarihli icâzet. Fotoğrafı: Sekkâkî, **Miftâh**, s. 12); Yeni Cami-1054, vr. 269b (Yine bir önceki zâtın verdiği Safer 735/Ekim 1334 tarihli bir başka icâzet); Yeni Cami-1054, zahriye (Fevâid kaydı); Hüsâmzâde İbrâhim, **Tekmiletü Tağyîri'l-Miftâh**, Şehid Ali Paşa-2172, vr. 47a.

2 Sekkâkî, **Miftâh**, Yusuf Ağa-334, vr. 1b (İcâzetin sûreti). eş-Şebezî hakkında bilgi için bkz. İbn Nâsıriddîn, **Tavzîh**, V, 190.

الإسلامِ بالخير. وكَتَبْتُ هذه السُّطُورَ يومَ الثُّلَاثَاءِ، الثالثَ من ذي القعدةِ، الواقعَ سنةَ ٦٢٣. لِلّهِ الحمدُ على إفضالِه.

5- Şemsüddîn el-Mu'izzî (ö. 673/1274'ten sonra)

Şemsüddîn Muhammed b. Fahriddîn Ebi'l-Kāsım b. Sâlih el-Hârizmî el-Mu'izzî.

Babası Fahruddîn Ebü'l-Kāsım el-Mu'izzî (ö. 670/1271), Mu'izzüddîn İbnü'l-Vezîr'in çocuklarının muallimi idi.

Hocaları: 1) Sekkâkî (ö. 626/1229), 2) Sekkâkî'nin öğrencisi Muhtâr ez-Zâhidî (ö. 658/1259), 3) Yine Sekkâkî'nin bir başka öğrencisi Şihâbüddîn el-Hazzâfî (ö. 656/1258'den sonra).

Öğrencileri: 1) Hocası Muhtâr ez-Zâhidî'nin de öğrencisi olan Ebü'l-'Alâ Şemsüddîn Mahmûd b. Ebî Bekr el-Kelâbâzî el-Buhârî el-Farazî (ö. 700/1300), 2) Ali b. Muhammed, 3) Sirâcüddîn Muhammed b. Mes'ûd ez-Zakkî.

Eserleri: 1) *Şerhu Miftâhi'l-'ulûm*, 2) *el-Mu'izzî fi't-tasrîf*.

Bu zât, Sekkâkî'den *Miftâhu'l-'ulûm*'u tashih edilmiş şekliyle okumuştur. Bundan dolayı *Miftâhu'l-'ulûm*'un bazı nüshalarında ve bazı şerhlerinde "*Nüshatü'l-Mu'izzî*" veya "*en-Nüshatü'l-Mu'izziyye*" denilerek onun nüshasındaki farklılıklar ayrı bir önemle zikredilir.[1]

Şemsüddîn el-Mu'izzî, Sekkâkî'nin bir başka öğrencisi olan Şihâbüddîn el-Hazzâfî'den 656/1258 yılında icâzet almıştır. Nitekim öğrencisi Sirâcüddîn Muhammed b. Mes'ûd ez-Zakkî'ye 673/1274 yılında Hârizm'deki Nizâmiye Medresesi'nde verdiği icâzette, Sekkâkî'den "hocamız" diye bahsetmekte ve *Miftâhu'l-'ulûm*'u birçok hocadan okuduğunu, bunların sonuncusunun ise Şihâbüddîn el-Hazzâfî olduğunu belirtmektedir. Kendisinin Sekkâkî'den aldığı icâzete henüz ulaşamadığımızdan burada onun bu öğrencisine verdiği icâzetin metnini vermek istiyoruz:

صورة الإجازةِ على الأصلِ بخطِّ **العلّامةِ شمسِ الدين الْمُعِزّي** رحمه الله تعالى:

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمدُ لله وكَفَى، وسلامٌ على عبادِه الذين اصْطَفَى. يقول الفقيرُ إلى الله تعالى **محمّدُ بنُ أبي القاسمِ بنِ صالحٍ** الْمَدْعُوُّ بـ«**شَمْسِ الدِّينِ الْمُعِزّي**» -أَصْلَحَ اللهُ في الدَّارَيْنِ حالَه-: قَرَأَ عَلَيَّ الإمامُ الأفضلُ الأكملُ، الأمجدُ الْأَبْرَعُ الْأَوْرَعُ، الْمُتْقِنُ الْمُتَفَنِّنُ، وَالِي النَّظْمِ والنَّثْرِ، قُدْوَةُ أفاضلِ

---

[1] Meselâ: Sekkâkî, **Miftâh**, Yeni Cami-1054; Kemalpaşazâde, **Şerhu Tağyîri'l-Miftâh**, vr. 44b (Musa Alak, **Kemalpaşazâde'nin Şerhu Tağyîri'l-Miftâh Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul: MÜSBE, 2009, metin kısmı)

العصرِ، حافظُ اللغةِ والإعرابِ، مَجْمَعُ المَناقبِ والآدابِ، سراجُ الملّةِ والدينِ، ظَهِيرُ الإسلامِ والمسلمين، **محمّدُ بنُ الإمامِ الهُمامِ العلّامةِ سراجِ الدين محمّدِ بنِ مسعودٍ الذَّقِّيُّ** -أطال الله بقاءَه الباقي، ونَوَّرَ رَوْضَه الماضي-، «**كتابَ مفتاحِ العلومِ**» **لشَيْخِنا سراجِ الملّةِ والدين السَّكّاكِيِّ** رحمه الله، من أَوَّلِه إلى آخِرِه، قراءةَ بَحْثٍ وإتقانٍ، ومَطالَبةٍ ومُراجَعةٍ، وتفتيشٍ و(...)، وتَدَبُّرٍ وتفكيرٍ، فصَحَّتْ له الروايةُ عَنِّي على كلِّ ما هو من الشرائطِ المُعتبَرةِ فيها، الحاصلةِ له بأَسْرِها. وأنا قَرَأْتُ هذا الكتابَ على عِدَّةٍ من المَشايخ، آخِرُهم الإمامُ العلّامةُ **شهابُ المِلَّةِ والدين الْخَزَّافِيُّ** رحمه الله، وهو الذي خَدَمَ هذا الكتابَ حقَّ خِدْمَتِه، وهو (...) أَقَاصِي الأطرافِ للسماع (...)، وهو يَرْوِيهِ عن **الْمُصَنِّف**. وقد اتَّفَقَتْ هذه القراءةُ بعِمْرَانِيَّةِ **خَوارِزْمَ في المدرسةِ النِّظَامِيَّةِ** زاد الله عمارتَها، وتَمَّتْ في شهورِ خعج هجريةٍ [أي: سنةَ ١٢٧٤/٦٧٣ بحسابِ الْجُمَّلِ]. والحمدُ لله، والصلاةُ على رسولِه.

Ayrıca *Miftâhu'l-'ulûm*'u ilk şerh edenin de bu zât olduğu belirtilmektedir.[1]

6- Diğer Öğrencileri

Araştırmalar sürdürülüp *Miftâhu'l-'ulûm*'un nüshaları sabırla tek tek incelenmeye devam edildiği takdirde Sekkâkî'nin başka öğrencilerinin isimlerine de ulaşılabileceğini kuvvetle tahmin ediyoruz. Nitekim Ebü'l-Mehâmid Muhammed b. Mes'ûd b. Mahmûd el-Kudsî, 21-29 Safer 723/1-9 Mart 1323 tarihinde Bağdat'ta Ahmed b. Ali b. Ahmed el-Kûfî el-Hemedânî ile iki oğluna verdiği icâzette, hocası **Fahruddîn Muhammed b. Ahmed el-Mansûrî**'nin *Miftâhu'l-'ulûm*'u musannifinden rivâyet ettiğini belirtmektedir.[2]

---

[1] İbn Nâsıriddîn, **Tavzîh**, IV, 262; VIII, 216; Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1740, 1763; Sekkâkî, **Miftâh**, H. Hüsnü Paşa-1429, zahriyenin karşısındaki sayfa (Şihâbüddîn el-Hazzâfî'nin Şemsüddîn el-Mu'izzî'ye verdiği icâzetin sûreti); Süleymaniye-906, zahriyenin karşısındaki sayfa (Şemsüddîn el-Mu'izzî'nin Sirâcüddîn Muhammed b. Mes'ûd ez-Zakkî'ye verdiği icâzetin sûreti); Ragıp Paşa-1282, zahriyenin karşısındaki sayfa (Ali b. Muhammed'in Abdülkerim b. Haccâc el-Almalığî'ya verdiği icâzet); Yeni Cami-1054, zahriye (Fevâid kaydı. Bu nüshada baştan sona *Mu'izzî nüshası*'ndaki farklılıklar titiz bir şekilde kaydedilmekte ve yer yer Mu'izzî'nin şerhinden alındığını tahmin ettiğimiz bazı açıklamaları verilmektedir.); Hatibzâde Muhyiddîn Mehmed b. Hatib Kāsım (ö. 940/1534), **Ravzu'l-ahyâr el-müntehab min Rabî'i'l-ebrâr**, İbrahim Efendi-445, vr. 56b (kenar notu: "*minhu*"); Hüsâmzâde İbrâhim, **Tekmile**, Şehid Ali Paşa-2172, vr. 47a.

[2] İcâzetin aslı için bkz. Sekkâkî, **Miftâh**, Süleymaniye-906, vr. 266b. Ayrıca 642/1244 yılında yukarıda zikredilen Ebü'l-Fezâil Muhammed eş-Şebezî'nin oğlu Ebü'l-Mehâmid İbrâhîm'e icâzet veren "**es-Salâhî**" adıyla meşhur olan **el-Müeyyed b. Yûsuf b. Muhammed**'in de Sekkâkî'nin öğrencilerinden olduğunu tahmin ediyor, ancak kendisi açıkça ifade etmediği için

I- HAYATININ SON YILLARI VE VEFÂTI

Sekkâkî'nin son yılları ile ilgili olarak nisbeten biraz daha fazla bilgiye sahibiz.

Sekkâkî 63 yaşındayken 618/1221 yılında Hârizm ülkesi Moğol istilasına uğramış; buna rağmen o, öğrenci yetiştirmeye devam etmiştir. Nitekim 618/1222, 620/1223 ve 623/1226 yıllarında öğrencilerine verdiği icâzetlerin sûretlerini yukarıda zikrettik.

Cengiz Hân'ın sağlığında yaptığı taksimatta Hârizm ülkesi Cuci Han'a verilmişti. Ancak son yıllarında -624/1227 yılından önce- Sekkâkî'yi, Hârizm'de değil, Almalığ'da Çağatay Han'ın maiyetinde görüyoruz. Leknevî, Hândmîr'in[1] *Habîbü's-siyer* adlı Farsça tarihinden Sekkâkî, Çağatay Han ile münasebeti ve son yılları hakkında şunları naklediyor:

> Sekkâkî, fünûn-i garîbe ile ulûm-i acîbede ve bu arada bütün nevileri ile belâğat ilmi, teshîru'l-cin ve da'vetü'l-kevâkib ilimleri, tılsımât, sihir ve simyâ fenleri, havâssu'l-arz ve ecrâmi's-semâ ilimleri vs.de muhakkik bir âlimdi. Mâverâünnehir, Hârizm hudûdu, Kaşgar, Bedahşân, Belh vs. yerlerin hâkimi olan Çağatay Han b. Cengiz Han, üstün niteliklerini öğrenince onu yoldaşı ve meclis arkadaşı yaptı.[2]
>
> Nakledildiğine göre, bir gün Çağatay Han ile Sekkâkî birlikte otururlarken havadan bir kuş sürüsü geçmiş. Çağatay Han onları avlamak istemiş; oku ve yayı eline almış. Sekkâkî: "*Kuşlardan hangilerini istiyorsun?*" demiş; Çağatay üç tanesini göstermiş. Bunun üzerine Sekkâkî, yere bir dâire çizmiş, bir şey okumuş; o kuşlar hemen yere düşmüşler. Bunu gören Çağatay'ın Sekkâkî'ye olan inancı daha da artmış. O kadar ki, Sekkâkî'nin önünde edepli oturur olmuş.
>
> Sekkâkî'nin Sultan'ın yanındaki mertebesi yükselince, akranların kalplerinde, özellikle de Sultan'ın veziri Habeş Amîd'in[3] kalbinde, hased ve düşmanlık ateşi tutuşmuş. Habeş Amîd, Sekkâkî'yi yerinden etmek istiyormuş. Sekkâkî bunu öğrenince Çağatay'a demiş ki: "*Görüyorum ki, Habeş Amîd'in mutluluk yıldızı inmiş. Onun uğursuzluğundan sana da bir şeyler ulaşmasından korkarım*". Çağatay, bu sözü duyar duymaz Habeş Amîd'i vezirlikten azletmiş. Bunun sonucunda devlet işlerinde aksamalar meydana gelmiş.
>
> Aradan bir yıl geçince Çağatay, Sekkâkî'ye: "*Belki de Amîd'in saâdet yıldızı yeniden doğmuştur. Zira uğursuzluk sürekli olmaz*" demiş, Sekkâkî: "*Evet*" diye cevap vermiş; Çağatay da onu yeniden vezir tayin

---

de kesin bir şey söyleyemiyoruz. İcâzetin sûreti için bkz. Sekkâkî, **Miftâh**, Yusuf Ağa-334, vr. 1b.

1 Hândmîr, Gıyâsüddîn b. Hâce Hümâmiddîn Muhammed el-Hüseynî eş-Şîrâzî (ö. 942/1535-36). Hayatı ve eserleri için bkz. İsmail Aka, "Hândmîr", **DİA**, XV, 550-552.

2 Moğol istilâsında akranı olan pek çok âlim katledildiği halde Sekkâkî'nin sağ bırakılmasının nedeni de sanırım bu tür ilimlerdeki mahareti idi. Nitekim Moğollar, Gürgenç'in düşmesinden sonra, 100 bin esnaf ve sanatkârla kadınları ve çocukları ayırmışlar, ondan sonra geri kalan halkı öldürmüşlerdir. Bilgi için bkz. Özdemir, **Moğol İstilâsı**, s. 176.

3 Kutbeddin Habeş Amîd (ö. 658/1260): Mâverâünnehir'in istîlâsı sırasında Moğolların safında çalışmış, Çağatay ve iki halefinin dindar olmayan Müslüman veziri. Hakkında bilgi için bkz. Barthold, **Türkistan**, s. 456, 499-500, 509, 514, 519-520, 535; Barthold, "Çagatay", **İA**, III, 267-269; Abdülkadir Yuvalı, "Çağatay Han", **DİA**, VIII, 177.

etmiş. Aksine Habeş Amîd, Sekkâkî'yi küçük düşürmek istiyormuş; ona iftiralar atmış. Bunun üzerine Sekkâkî, Merih (Mirrîh) yıldızını teshîr etmiş; Çağatay'ın ordusunun içinde bir ateş göstermiş. Böylece Habeş Amîd, Sekkâkî aleyhine aradığı fırsatı bulmuş ve Çağatay'a demiş ki: "*Sekkâkî bu gibi şeyler yapmaya kadir olduğuna göre, senin saltanatını elinden çekip alsa şaşırmamak gerek*". Bu, Çağatay'ın hayâlinde canlanmış ve Sekkâkî'yi hapsettirmiş. Sekkâkî ölünceye kadar üç yıl zindanda kalmış.[1]

Sekkâkî'den yaklaşık iki buçuk ay sonra 20 Ramazan 626/12 Ağustos 1229'da vefât eden Yâkût, onun başına gelenlerden haberdar olmamış olacak ki, biyografisinin sonunda: "*O, bugün memleketi Hârizm'de hayattadır*" der.[2]

Zehebî ve ondan naklen bazı kaynaklar, Sekkâkî'nin Hârizm'de öldüğünü ileri sürmüşlerdir.[3] Ancak birinci el sayılabilecek kuvvetli kaynaklara göre o, Almalığ'a[4] bağlı Ak Tam[5] veya el-Kindî (İlkend?)[6] köyünde, zindandayken[7] vefât etmiş ve orada defnedilmiştir. Türbesi bugün de bilinip ziyâret edilmektedir.[8]

---

1 Hândmîr, **Habîb**, III, 80-81'den naklen: Leknevî, **Fevâid**, s. 232; Müneccimbaşı Ahmed Dede, **Sahâifü'l-Ahbâr**, (çev. Şair Nedîm), İstanbul: Dâru't-Tıbâati'l-Âmire, 1285, II, 685-686. Bazı kaynaklar sadece olaya işaret etmekle yetinir: Hânsârî, **Ravzât**, VIII, 221; Ahmed Matlûb, "es-Sekkâkî", **Mevsû'a**, XIII, 8.

2 Yâkût, **Üdebâ**, VI, 2846, no: 1255.

3 Zehebî, **Târîh**, XLV, 273 ve ondan naklen: Süyûtî, **Buğye**, II, 364; Taşköprîzâde, **Miftâh**, I, 189; Leknevî, **Fevâid**, s. 232; Ziriklî, **A'lâm**, VIII, 222; Kehhâle, **Mu'cem**, IV, 148.

4 Sekkâkî, **Miftâh**, Yeni Cami-1054, zahriye (Abdülaziz el-Buhârî (ö. 730/1330)'nin hattından bir öğrencisinin yaptığı nakil); Kureşî, **Cevâhir**, III, 623 (Hocası Kutbüddîn el-Halebî (ö. 735/1334)'nin hattından nakleditor); Hândmîr, **Habîb**, III, 81; Kâtib Çelebi, **Süllem**, vr. 267a, 438b; Leknevî, **Fevâid**, s. 232; Krenkow, "Sekkâkî", **İA**, X, 328; Brockelmann, **Târîh**, III, 250; Ahmed Matlûb, "es-Sekkâkî", **Mevsû'a**, XIII, 8; Heinrichs, "al-Sakkakî", **EI²**, VIII, 893.

5 Sekkâkî, **Miftâh**, Yeni Cami-1054, zahriye; Esad Efendi-3009, zahriye; Kâtib Çelebi, **Süllem**, vr. 267a, 438b.

6 Kureşî, **Cevâhir**, III, 623 ve ondan naklen: Krenkow, "Sekkâkî", **İA**, X, 328; Brockelmann, **Târîh**, V, 248; Ahmed Matlûb, "es-Sekkâkî", **Mevsûa**, XIII, 8; Heinrichs, "al-Sakkakî", **EI²**, VIII, 893.

7 Hândmîr, **Habîb**, III, 81; Kâtib Çelebi, **Süllem**, vr. 267a; Leknevî, **Fevâid**, s. 232; Ahmed Matlûb, "es-Sekkâkî", **Mevsû'a**, XIII, 8;

8 Kâtib Çelebi, **Süllem**, vr. 267a. Sekkâkî'nin türbesi bugün Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi (Doğu Türkistan)'ne bağlı İli Kazak Özerk İli'nin Çapçal Şibe İlçesi'ne bağlı Hainuke (Xonuqay) vadisindedir. Bkz. http://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87ap%C3%A7al_%C5%9Eibe_%C3%96zerk_%C4%B0l%C3%A7esi [27 Şubat 2009].

Sekkâkî'nin vefât tarihi ise, 626 yılının[1] Receb ayının[2] evâilidir[3] (1-10 Receb 626/26 Mayıs-4 Haziran 1229). Vefât ettiğinde 71 yaşında idi.

---

1 Sekkâkî, **Miftâh**, Yeni Cami-1054, zahriye (Abdülaziz el-Buhârî (ö. 730/1330)'nin hattından bir öğrencisinin yaptığı nakil); Esad Efendi-3009, zahriye; Zehebî, **Târîh**, XLV, 273; Kureşî, **Cevâhir**, III, 623; İbn Kutluboğa, **Tâc**, s. 317; Süyûtî, **Buğye**, II, 364; Taşköprîzâde, **Miftâh**, I, 189; Kefevî, **Ketâib**, Âşir Efendi-263, vr. 326b; Kâtib Çelebi, **Süllem**, vr. 267a, 438b; **Keşf**, II, 1762; İbnü'l-İmâd, **Şezerât**, VII, 215; Leknevî, **Fevâid**, s. 231, 232; Hânsârî, **Ravzât**, VIII, 222; Bağdâdî, **Hediyye**, II, 553; Krenkow, "Sekkâkî", **İA**, X, 328; Brockelmann, **Târîh**, V, 248; Ziriklî, **A'lâm**, VIII, 222; Kehhâle, **Mu'cem**, IV, 148; Ahmed Matlûb, "es-Sekkâkî", **Mevsû'a**, XIII, 8; Dayf, **Belâğa**, s. 287 (626/1229 tarihinin râcih olduğunu, ama 623/1226 ve 627/1230 yıllarının da verildiğini söylüyor); Heinrichs, "al-Sakkakî", **EI²**, VIII, 893.

2 Sekkâkî, **Miftâh**, Yeni Cami-1054, zahriye; Esad Efendi-3009, zahriye; Taşköprîzâde, **Miftâh**, I, 189; Kefevî, **Ketâib**, Âşir Efendi-263, vr. 326b; Kâtib Çelebi, **Süllem**, vr. 267a, 438b; Leknevî, **Fevâid**, s. 231; Hânsârî, **Ravzât**, VIII, 222; Kehhâle, **Mu'cem**, IV, 149; Ahmed Matlûb, "es-Sekkâkî", **Mevsû'a**, XIII, 8; Heinrichs, "al-Sakkakî", **EI²**, VIII, 893.

3 Sekkâkî, **Miftâh**, Yeni Cami-1054, zahriye; Esad Efendi-3009, zahriye; Taşköprîzâde, **Miftâh**, I, 189; Leknevî, **Fevâid**, s. 231; Kehhâle, **Mu'cem**, IV, 149. Evâhirinde (21-30 Receb 626/15-23 Haziran 1229) diyenler de vardır: Ahmed Matlûb, "es-Sekkâkî", **Mevsû'a**, XIII, 8; Heinrichs, "al-Sakkakî", **EI²**, VIII, 893.

SEKKÂKÎ'NİN TÜRBESİ

My cousin at Sekkaki maziri, a historical cemetery in Xonuqay valley

(Barat adlı kullanıcının objektifinden)

(http://picasaweb.google.com/barat.qurbanjan/PhotosFromEastTurkistanXinjiangUyghurAutonumusRegion#5183319634794060642)

[27 Şubat 2009]

II- ŞAHSİYETİ

Sekkâkî'nin hayatı gibi şahsiyeti hakkındaki bilgiler de çok sınırlıdır. Bu sınırlı bilgilerin de onun ilmî şahsiyetiyle ilgili bazı övgü sıfatlarından ibaret olduğunu söyleyebiliriz. Sahip olduğu nitelikler arasında şunlar sayılmaktadır:

> Allâme; sarf, nahiv, meânî, beyân, edeb, arûz, şiir ve istidlâlde imâm; kelâmcı; fakîh; çeşitli ilimlerde uzman; *Miftâhu'l-'ulûm*'un yazarı; döneminin her yerde meşhur olan en faziletli kişilerinden biri …[1]

Miftâhu'l-'ulûm'un bazı nüshalarında rastladığımız, muhtemelen öğrencileri tarafından yazılmış olan giriş cümlesinde ise, Sekkâkî'ye şu sıfatlar izâfe edilmektedir:

> Efendimiz; en büyük imâm; dünyanın allâmesi; Arapların ve Arap olmayanların hocası; edebî türleri ihyâ eden; meânî ve beyân ilimlerinin kurucusu; el-Adl ve't-Tevhîd ehlinin (Mu'tezile) imâmı; hakkın nurlarını saçan; din düşmanlarını kahreden; tahkîk imâmlarının önderi; tefsîr âlimlerinin sultânı; Allâh'ın mahlûkât içindeki hücceti; millet ve dînin kandili; fazîletler ve mutluluklar sahibi …[2]

Yukarıda zikredilen ilimler dışında Sekkâkî, gizli ilimler denen sihir, tılsım vb. ilimlerle de uğraşmış, hatta aşağıda görüleceği üzere bu konularla ilgili eser yazacak derecede ilerlemiştir. Ayrıca sadece teorisi ile ilgilenmemiş, pratiğini de yapmıştır.[3]

Nûreddîn eş-Şîrâzî'nin *Şerhu Miftâhi'l-'ulûm* adlı eserinde yer alan şu ifâdeler, Sekkâkî'nin dönemindeki âlimler arasındaki yerini göstermesi bakımından dikkat çekicidir:

> O, döneminde akranlarını geçip de "*Eimme-i Erbaa (Dört İmâmlar)*" lakabını alan dört âlimin dördüncüsüdür. Bu imâmlar şunlardır: 1) İmâm Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210), 2) Sekkâkî'nin hocası Şerefüddîn el-Hâtimî, 3) Hâce Nasîruddîn et-Tûsî'nin hocası Ferîdüddîn en-Nîsâbûrî.[4]

Sekkâkî, Hârizmlilerin çoğu gibi, itikâdda Mu'tezile mezhebine mensuptu.[5] Bunu kendisi *Miftâhu'l-'ulûm*'da, "müsnedin zikri" konusuna misâl verirken, şöyle ifâde etmektedir:

---

1 Yâkût, **Üdebâ**, VI, 2846, no: 1255; Zehebî, **Târîh**, XLV, 273.

2 Sekkâkî, **Miftâh**, s. 35 (dipnot); Ragıp Paşa-1281, vr. 1b (Kenarda); Ragıp Paşa-1282; vr. 1b.

3 Hândmîr, **Habîb**, III, 80-81'den naklen: Leknevî, **Fevâid**, s. 232; Nesevî, **Sîret**, 150-151.

4 Nûreddin eş-Şîrâzî, **Şerhu Miftâhi'l-'ulûm**, Samsun İl Halk Kütüphanesi-236, vr. 2a; Seyyid Şerîf Cürcânî, **el-Misbâh**, Feyzullah Efendi-1840, zahriye.

5 Hârizm'de Mu'tezile mezhebi o kadar yaygındı ki, "*Hârizmî*" demek âdetâ "*Mu'tezilî*" demekle eşdeğerdi. Nitekim Yâkût, mezhebini sorduğu Sadrulefâdıl (ö. 617/1220)'den: "*Hanefîyim, fakat Hârizmî değilim, Hârizmî değilim*" cevâbını almıştır. Bkz. Yâkût, **Üdebâ**, V, 2192, no: 904.

> Allâh, ilâhımızdır; Muhammed peygamberimizdir; İslâm dinimizdir; et-Tevhîd ve'l-Adl mezhebimizdir; Râşid Halîfeler imâmlarımızdır; Nâsır-Lidînillâh halîfemizdir; onun için duâ etmek ve onu övmek vazîfemizdir.[1]

Sekkâkî, amelî olarak ise, Hanefî mezhebine mensuptu. Nitekim biyografisi Hanefî tabakāt kitaplarında yer almaktadır ve yukarıda da geçtiği gibi hocaları da talebeleri de Hanefîdir.

Sekkâkî'nin, dönemindeki devlet adamlarıyla münâsebetleri ve siyâsî görüşleri hakkında da pek açık bilgilere sahip değiliz. Onun, az önce zikrettiğimiz misalde, kendi ülkesinin hükümdârı Hârizmşâh'ı zikretmeyip Abbâsî halifesi Nâsır-Lidînillâh (ö. 622/1225)'ı anması, "Abbâsî Hilâfeti-Hârizmşâhlar mücâdelesinde[2] Halîfe'nin tarafını tuttuğu" şeklinde yorumlanabilir. Nitekim Fuad Köprülü, Alâeddin Muhammed'in Abbâsî halîfesi Nâsır aleyhindeki siyâsetinin başarılı olamamasında kamuoyunu düzenleyici konumda bulunan ulemânın tavrının büyük etkisi olduğunu belirtmektedir.[3] Ancak Nesevî'nin naklettiği sihir olayına[4] bakıldığı takdirde de Hârizmşâhların tarafını tuttuğunu söylemek gerekecektir.

Bazı *Miftâhu'l-ulûm* nüshalarının fevâid kayıtlarında rastladığımız manzûmelere bakılırsa, Sekkâkî az da olsa şiir yazmakla da ilgilenmiştir. Bunlardan Hârizm'in istîlâ edilmesinden sonra söylediği şu üç beyti vererek bu bahsi bitirmek istiyoruz:

تَذَكَّرْتُ صَحْباً فَارَقُوا، فَتَمَثَّلَا   لِيَ الْعَالَمُ الْمَعْمُورُ قَفْراً مُعَطَّلَا

وَقُلْتُ: أَلَا طُوبَى لِمَنْ عِنْدَ فَقْدِهِ   أَحِبَّتَهُ لَاقَى الْحِمَامَ مُعَجَّلَا

فَمَا فَضْلُ عَيْشِ الْمَرْءِ بَعْدَ أَحِبَّةٍ   عَلَى مَوْتِهِ، إِنِّي أَرَى الْمَوْتَ أَفْضَلَا

> Ayrılıp giden dostları hatırladım da mâmur âlem bana ıssız ve bomboş göründü.
>
> Dedim: Sevdiklerini kaybettiğinde hemen ölümle karşılaşana ne mutlu!
>
> Sevdiklerinden sonra kişinin yaşamasının ölmesine ne üstünlüğü olabilir?! Bence ölmek daha iyidir![5]

III- ESERLERİ

Kaynaklarda Sekkâkî'ye birçok eser nisbet edilmektedir. Bunlardan tespit edebildiklerimiz şunlardır:

---

1 Sekkâkî, **Miftâh**, s. 308.

2 Savaşa kadar varan bu mücâdele hakkında bilgi için bkz. Özdemir, **Moğol İstilâsı**, s. 114-124; Angelika Hartmann, "Nâsır-Lidînillâh", **DİA**, XXXII, 399-402.

3 M. Fuad Köprülü, "Hârizmşâhlar", **İA**, 5-I, 285. *Miftâhu'l-'ulûm*'un bir nüshasında yukarıda zikredilen misâlin kenarında rastladığımız Nâsır-Lidînillâh'la ilgili şu not da bir hayli dikkat çekicidir: "*O, Bağdâd halîfelerindendir. Musannif döneminde Hârizm ulemâsına ihsân ve in'âmda bulunuyordu*". Bkz. Sekkâkî, **Miftâh**, Yeni Cami-1054, vr. 91a.

4 Nesevî, **Sîret**, 150-151.

5 Sekkâkî, **Miftâh**, Esad Efendi-3009, zahriye.

A- *MİFTÂHU'L-'ULÛM*

Sekkâkî'yi meşhur eden ve basılı olan tek eseri budur. Aşağıda bu eseri genişçe tanıtacağımızdan burada sadece adını zikretmekle yetiniyoruz.

B- *ŞERHU'L-CÜMEL*

Bu eser, Abdülkāhir el-Cürcânî (ö. 471/1078?)[1]'nin nahiv ilmine dair *Kitâbü'l-Cümel* adlı eserinin[2] şerhidir. Bizzât Sekkâkî'nin, *Miftâhu'l-'ulûm*'da iki yerde zikrettiği[3] bu eserin şu âna kadar herhangi bir nüshasını tespit edemedik.

C- *KİTÂBÜ'Ş-ŞÂMİL / MUSHAFU'Z-ZÜHRE*

Gizli ilimlere dair olup beş makâleden oluşan bu eserin tam adı *Kitâbü'ş-Şâmil ve bahri'l-kâmil fî usûli't-ta'zîm ve kavâ'idi't-tencîm*'dir.[4] Bu isimle bir nüshasının "Library of the School of Oriental and African Studies University of London"da mevcut olduğu bildirilmektedir.[5] *Mushafu'z-zühre* adıyla kayıtlı bir başka nüshası ise Manchester-372'dedir.[6] Başı şöyledir:

الحمدُ لله الذي جاعل الملائكةِ رُسُلاً أُولِي أَجْنِحَةٍ مَثْنَى وثُلاثَ ورُباعَ، يَزِيدُ في الخلقِ ما يَشاء، إنّ اللّه على كلِّ شيءٍ قديرٌ ... أمّا بعدُ: قال **الشيخُ الجليلُ سراجُ الدينِ أبو يعقوبَ يوسفُ السكّاكيُّ**: إنَّ هذا كتابٌ فيه سَرائرُ العلماءِ الأوّلين، وكانوا يَكتُمونه عن الناس ...

D- SEKKÂKÎ'YE NİSBET EDİLEN DİĞER ESERLER

Çeşitli kaynaklarda Sekkâkî'ye yukarıda zikredilenlerden başka eserler de nisbet edilmiştir. Bunlardan tespit edebildiklerimiz şunlardır:

---

[1] Ebû Bekr Abdülkāhir b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Cürcânî en-Nahvî (ö. 471/1078?). Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Abdülkāhir el-Cürcânî", **DİA**, I, s. 247-248.

[2] *Kitâbü'l-Cümel* üzerine başta müellifi olmak üzere pek çok âlim tarafından şerh çalışmaları yapılmıştır. Bunlar hakkında bilgi için bkz. Kâtib Çelebi, **Keşf**, **I**, 602-603; Brockelmann, **Târîh**, **III**, 208-209 (Bunlar arasında Sekkâkî'ninki zikredilmemektedir).

[3] Sekkâkî, **Miftâh**, s. 141, 235.

[4] Kâtib Çelebi, kitabın adını "Harf ilmine dair *eş-Şâmil*" diyerek kısa şekliyle zikreder. Başka bir bilgi vermediğine göre, Kâtib Çelebi eseri görmemiş olmalıdır. Bkz. **Keşf**, **II**, 1024 (Aynı sayfada benzer adla Ebü'l-Fazl Muhammed b. Ahmed et-Tabesî (ö. 482/1089)'ye ait bir eser daha zikredilmektedir. Ancak bu iki eserin başlangıçları farklıdır).

[5] Adam Gacek, **Arabic Manuscripts in the SOAS**, London: Brill-IDC, 1997, s. 100, no: 168.

[6] Adam Gacek, **Arabic Manuscripts in the SOAS**, s. 100, no: 168; Brockelmann, **Târîh**, **III**, 268; Kehhâle, **Mu'cem**, IV, 149.

1- *Kitâbu't-Tılsım*

Kâtib Çelebi, iki yerde Sekkâkî'ye bu isimle bir eser nisbet etmekte, ancak herhangi bir ayrıntı vermemektedir.[1] Bağdatlı İsmâil Paşa ise, eserin Farsça olduğunu belirtmektedir.[2] Ancak şu ana kadar herhangi bir nüshasını tespit edemedik.

2- *er-Risâletü'l-Velediyye / Risâle fî İlmi'l-Münâzara*

Brockelmann, Sekkâkî'ye *er-Risâletü'l-Velediyye* adıyla bir eser nisbet etmekte ve "münâzara ilmi ile kuralları hakkında öğrencisi Muhammed Saçaklızâde'ye gönderdiği bir risâle" olduğunu belirterek bir nüshasının München-665'de bulunduğunu bildirmektedir.[3]

Brockelmann'ın zikrettiği o nüshayı göremedik. Ancak onun verdiği bilgilere bakarak bu eserin, Osmanlı âlimlerinden Saçaklızâde Mehmed Efendi (ö. 1145/1732)'nin münâzara ilmine dair *er-Risâletü'l-Velediyye* adlı risâlesi olduğunu söyleyebiliriz. Üzerinde çeşitli şerh ve tercüme çalışmaları yapılan bu eser, matbûdur.[4] Başı şöyledir:[5]

بسمِ الله وبحمدِه، وصلاةٍ وسلامٍ على رُسُلِه. يقول البائسُ الفقيرُ **محمّدٌ** المَدْعُوُّ بـ«**سَاچَقْلِي زَادَه**»، أكرمه الله سبحانه بالفلاح والسعادة: هذه رسالةٌ في فنّ المناظرة عَمِلْتُها لك -يا ولد- ولأمثالِك المُبتدِئين ...

3- *et-Tibyân*

Ahmed Matlûb ve bazı araştırmacılar, İbn Haldûn'un Sekkâkî'ye *et-Tibyân* adlı bir eser nisbet ettiğini ileri sürmüşlerdir.[6] Gerçekten de o, *Mukaddime*'sinin matbû nüshalarında, beyan ilminden bahsettiği bölümde şöyle demektedir:

> Bu ilmin (Beyân ilmi) mes'eleleri yavaş yavaş olgunlaşmaya devam etti. Nihâyet Sekkâkî, onun kaymağını çıkarttı, mes'elelerini ayıkladı, konularını az önce zikrettiğimiz şekilde tertip etti ve nahiv, sarf ve beyân ilimlerine dâir *el-Miftâh* adlı eserini yazdı. Böylece bu ilmi de kitabının bir bölümü yaptı. Sonrakiler bu ilmi onun kitabından almışlar; günümüzde mütedâvel olan temel kitapları ondan özetlemişlerdir;

---

1 Başka bir bilgi vermediğine göre, Kâtib Çelebi eseri görmemiş olmalıdır. Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1110, 1435. Ayrıca bkz. Hansârî, **Ravzât**, VIII, 222; Ahmed Matlûb, "es-Sekkâkî", **Mevsû'a**, XIII, 8; Sekkâkî, **Miftâh**, s. 18 (Neşredenin girişi).

2 Bağdâdî, **Hediyye**, II, 553.

3 Brockelmann, **Târîh**, III, 268. Corci Zeydan ise, bu eseri "*Risâle fî 'ilmi'l-münâzara*" adıyla zikretmiş ve bir nüshasının München'de olduğunu belirtmiştir. Bkz. Ahmed Matlûb, "es-Sekkâkî", **Mevsû'a**, XIII, 8; Ziriklî, **A'lâm**, VIII, 222; Sekkâkî, **Miftâh**, s. 18 (Neşredenin girişi).

4 Tahsin Özcan, "Saçaklızâde Mehmed Efendi", **DİA**, XXXV, 368-370. Üzerine yapılan çalışmalar için bkz. Habeşî, **Câmi'**, II, 986-987.

5 Saçaklızâde, **Velediyye**, İstanbul: Ârif Efendi Matbaası, 1318, s. 116 (Abdülvehhâb el-Âmidî'nin şerhinin sonunda).

6 Ahmed Matlûb, "es-Sekkâkî", **Mevsû'a**, XIII, 8; Sekkâkî, **Miftâh**, s. 18 (Neşredenin girişi. Ancak nâşir, İbn Haldûn'un ibâresinin çelişkili ve anlaşılmaz olduğuna da dikkat çekiyor).

Sekkâkî'nin *et-Tibyân* adlı kitabında, İbn Mâlik (ö. 686/1287)'in *el-Misbâh* adlı kitabında ve Kazvînî (ö. 739/1338)'nin *el-Îzâh* ve *et-Telhîs* adlı kitaplarında yaptığı gibi.[1]

Ancak dikkatli okuyucuların hemen fark edeceği gibi, bu ibâreden "Sekkâkî'nin, kendinden sonrakiler arasında gösterilmesi" gibi garip bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Halbuki Ahmed Cevdet Paşa'nın *Mukaddime* tercümesi[2] ile bazı yazma nüshalarda[3] *et-Tibyân*'ın sahibi olarak "Sekkâkî" değil, "Simâkî" gösterilmektedir ki doğrusu da odur. Matbû nüshalarda "Simâkî" ismindeki "mîm" harfinin "kef" harfine dönüştürülerek tahrif edildiği anlaşılmaktadır. Simâkî, "İbn Hatîbi Zemlekân" veya "İbnü'z-Zemlekânî" adıyla meşhur olan Ebü'l-Mekârim Kemâlüddîn Abdülvâhid b. Abdilkerîm b. Halef el-Ensârî es-Simâkî eş-Şâfiî (ö. 651/1253)'dir. "*et-Tibyân*"ın tam adı ise, *et-Tibyân fî 'ilmi'l-beyân el-mutli'i 'alâ i'câzi'l-Kur'ân*'dır.[4]

---

1 İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî (ö. 808/1406), **Mukaddimetü İbn Haldûn**, (nşr. Muhammed el-İskenderânî), 3. baskı, Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1422/2001, s. 506.

2 İbn Haldûn, **Mukaddime-i İbn Haldûn**, (çev. Ahmed Cevdet Paşa), İstanbul: Takvimhâne-i Âmire, 1277, III, 250.

3 İbn Haldûn, **Mukaddime**, Nevşehir Gülşehir Karavezir İlçe Halk Kütüphanesi-79, vr. 299a.

4 Kâtib Çelebi, **Keşf**, I, 341; Bağdâdî, **Hediyye**, I, 635. Eser, Ahmed Matlûb ve Hadîce el-Hadîsî tarafından tahkik edilerek yayımlanmıştır (1. baskı, Bağdat: Matbaatü'l-'Ânî, 1383/1964). Tanıtımı için bkz. Dayf, **Belâğa**, s. 314-315. Burada Ahmed Matlûb'un, bu eseri tahkik edenlerden biri olmasına rağmen, aradaki bağlantıyı tespit edememesini doğrusu hayretle karşıladığımızı belirtmek isteriz.

İKİNCİ BÖLÜM
MİFTÂHU'L-'ULÛM

Bu bölümde *Miftâhu'l-'ulûm*'u daha yakından tanımak için, önce teknik mâhiyette genel bilgiler verecek, sonra eserin muhtevâsını bir tez planı şeklinde tanıtacak ve son olarak da metoduyla ilgili tespitlerimizi maddeler halinde arz edeceğiz.

I- *MİFTÂHU'L-'ULÛM* HAKKINDA GENEL BİLGİLER

A- ADI VE SEKKÂKÎ'YE ÂİDİYETİ

Sekkâkî, mukaddimede: "*ve ona Miftâhu'l-'ulûm adını verdim*" diyerek eserin adını bizzat kendisi koymakta,[1] ayrıca verdiği icâzetlerde de onu bu isimle zikretmektedir.[2] Ancak çeşitli eserlerde kısaca "*el-Miftâh*" veya "*Miftâhu's-Sekkâkî*" şeklinde anıldığı da olmaktadır.

Miftâhu'l-'ulûm'un Sekkâkî'ye âidiyetinde ise, hiçbir şüphe yoktur. Bütün kaynaklar *Miftâhu'l-'ulûm*'u Sekkâkî'ye nisbet etmektedir. Yüzlerce nüshasında hep onun adı vardır. O kadar ki "*Sâhibü'l-Miftâh*" âdetâ Sekkâkî'nin diğer bir adı olmuştur.

B- BAŞI VE SONU

1- Başı:

Miftâhu'l-'ulûm'un görebildiğimiz tam nüshalarının başında, Sekkâkî'nin ifâdelerinden önce, muhtemelen öğrencileri tarafından yazılmış olan takdim cümleleri bulunmaktadır ki, bunları genel olarak üç grupta toplamak mümkündür:

---

1 Sekkâkî, **Miftâh**, s. 39.
2 Sekkâkî, **Miftâh**, Yeni Cami-1054, zahriye; Yusuf Ağa-334, vr. 1b.

a) Birinci grup takdim cümlesi:[1]

بسم الله الرحمن الرحيم. قال الأستاذُ [/الشيخ] الإمامُ البارعُ العلّامةُ سراجُ المِلَّةِ والدينِ أبو يعقوبَ يوسفُ بنُ أبي بكرٍ محمدِ بنِ عليٍّ السكاكيُّ جَزَاه الله خيرًا:

b) İkinci grup takdim cümlesi:[2]

بسم الله الرحمن الرحيم. قال الشيخُ الإمامُ الْأَجَلُّ الفاضلُ العلّامةُ سِراجُ الدينِ أبو يعقوبَ يوسفُ بنُ أبي بكرِ بنِ محمّدِ بنِ عليٍّ السكاكيُّ الخوارزميُّ رضي الله عنه:

c) Üçüncü grup takdim cümlesi:[3]

بسم الله الرحمن الرحيم. قال مَوْلَانا الإمامُ الأعظمُ، علّامةُ الدنيا، شيخُ العربِ والعجمِ، مُحْيِي أنواعِ الأدبِ، مُنْشِئُ عِلْمَيِ المَعانِي والبيانِ، إمامُ أهلِ العدلِ والتوحيدِ، مُفِيضُ أنوارِ الحقِّ، قاهرُ أعداءِ الدينِ، مُقْتَدَى أئمّةِ التحقيقِ، سلطانُ علماءِ التفسيرِ، حُجَّةُ اللهِ [تعالى] في [/على] الخلقِ، سِراجُ المِلَّةِ والدينِ، ذُو الفضائلِ والسَّعاداتِ، أبو يعقوبَ يوسفُ بنُ أبي بكر [بن] محمدِ بنِ عليٍّ [السكاكيُّ] رضي الله [تعالى] عنه [/رحمه الله / جزاه الله خيرا]:

Bu takdim cümlelerinden sonra Sekkâkî'nin kendi ifâdeleri başlamaktadır:[4]

أَحَقُّ كلامٍ أنْ تَلْهَجَ به الْأَلْسِنَةُ، وأنْ لا يُطْوَى مَنشورُه على تَوَالِي الْأَزْمِنَةِ: كلامٌ لا يُفْرَغُ إلَّا في قَالَبِ الصِّدْقِ، ولا يُنْسَجُ حَبِيرُه إلَّا على مِنْوَالِ الحقِّ، ...

[1] Sekkâki, **Miftâh**, s. 35; Ayasofya-4417, vr. 1b; Carullah-1844, vr. 1b; Çorlulu Ali Paşa-397, vr. 1b; Damad İbrahim Paşa-1038, vr. 1b; Esad Efendi-2962; Esad Efendi-3007, vr. 1b; Esad Efendi-3009, vr. 1b; Fatih-4679, vr. 1b; Fatih-4680, vr. 1b; Mahmud Paşa-355, vr. 1b; Mehmed Ağa Camii-160, vr. 1b; Süleymaniye-906, vr. 1b; Şeyhülislâm Esad Efendi Medresesi-153, vr. 1b; Yeni Cami-1054, vr. 1b; Yeni Cami-1055; Yusuf Ağa-334, vr. 6b.

[2] Sekkâki, **Miftâh**, Carullah-1848, vr. 1b; Carullah-1850, vr. 1b.

[3] Sekkâki, **Miftâh**, s. 35 (dipnot); Fatih-4677, vr. 1b; Fatih-4681, vr. 1b; Halet Efendi-464, vr. 1b; Hamidiye-1252, vr. 1b (bir miktar kısaltılmış); Ragıp Paşa-1281, vr. 1b (kenarda); Ragıp Paşa-1282, vr. 1b.

[4] Sekkâki, **Miftâh**, s. 35, 36.

وبعدُ: فإنَّ نَوْعَ الأدبِ نوعٌ يَتَفَاوَتُ كَثْرَةَ شُعَبٍ وقِلَّةً، وصُعُوبَةَ فُنُونٍ وسُهُولَةً، وتَبَاعُدَ طَرَفَيْنِ وتَدَانِياً، بحَسَبِ حَظِّ مُتَوَلِّيهِ من سائرِ العُلومِ كَمَالاً ونُقْصَاناً، ...

2- Sonu:

Miftâhu'l-'ulûm şu ifâdelerle sona ermektedir:[1]

... وإذْ قد وَفَّقَ اللهُ -جَلَّتْ أَيَادِيهِ- حتى انْتَهَى الكلامُ إلى هذا الْحَدِّ: فَلْنُؤْثِرْ خَتْمَ الكلامِ حَامِدِين اللهَ ومُصَلِّينَ على الْأَخْيَارِ، وَلْنُشَمِّرِ الذَّيْلَ لِإِمْلاءِ حَوَاشٍ عَرِيَ عن فَوَائِدِها الْمَتْنُ لِقَصْدِ الاختصارِ، والسلام.

Ancak altını çizdiğimiz kısım, görebildiğimiz tam yazma nüshaların hepsinde yer almasına rağmen, matbû nüshalarda bulunmamaktadır. Hâlbuki o cümlede müellif, eserin metnini bitirdiğini, bundan sonra eserle ilgili notlar yazdırmaya başlayacağını ifâde etmektedir.[2] Nitekim bazı yazma nüshaların (Mesela: Yeni Cami-1054) satır arası ve kenar notlarında müelliften yapılan nakillere rastlanmaktadır.

C- YAZILIŞ TARİHİ

Miftâhu'l-'ulûm'un yazılış tarihi ile ilgili olarak eserin kendisinden tespit edebildiğimiz tek ipucu, yukarıda Sekkâkî'nin şahsiyetini anlatırken verdiğimiz misâldir.[3] Buna göre *Miftâhu'l-'ulûm* Abbâsî halîfesi Nâsır-Lidînillâh[4] döneminde (575-622/1180-1225) yazılmıştır. İki nüshada rastladığımız 575/1180 tarihi de,[5] bu dönemin başlangıç yılı olduğu için yazılış tarihi olarak gösterilmiş olmalıdır. Yoksa Sekkâkî'nin bu eseri henüz 20 yaşında iken yazmış olması gerekecektir ki, o yaşta böyle bir kitabın yazılması, bize uzak bir ihtimal gibi görünmektedir. Hârizm'i 616/1219 yılında[6] ziyaret eden Yâkût, Sekkâkî'nin biyografisini verirken *Miftâhu'l-'ulûm*'dan da bahsettiğine göre,[7] o tarihten önce yazılmış olmalıdır.

---

1 Sekkâki, **Miftâh**, s. 726.
2 Sekkâkî, eseri bitirdikten sonra yazdığı anlaşılan mukaddimesinde de benzer ifadeler kullanmaktadır: (وها أنا مُمْلٍ حَوَاشِيَ جاريةً مجرى الشرحِ للمواضع المُشكلةِ، مُسْتَكْشِفَةً عن لطائفِ المَباحثِ المُهمَلة، مُطْلِعَةً على مَزيدِ تفاصيلَ في أماكنَ تَمَسُّ الحاجةُ إليها، فاعلًا ذلك كلَّه عسى إذا قُيِّضَ في اللَّحْدِ الْمَضْجَعُ أنْ يُدْعَى لي بدَعْوَةٍ تُسْمَعُ.) Bkz. Sekkâki, **Miftâh**, s. 38.
3 Sekkâkî, **Miftâh**, s. 308.
4 Ebü'l-Abbâs en-Nâsır-Lidînillâh Ahmed b. el-Müstazî-Biemrillâh el-Hasen el-Abbâsî (553-622/1158-1225). Hayatı hakkında bilgi için bkz. Angelika Hartmann, "Nâsır-Lidînillâh", **DİA**, XXXII, 399-402.
5 Sekkâkî, **Miftâh**, Damad İbrahim Paşa-1041, vr. 158b (kenar notu); H. Hüsnü Paşa-1429, zahriye (Dikkat: Bu numarada kayıtlı iki tane *Miftâh* nüshası var!).
6 Yâkût, **Büldân**, II, 396.
7 Yâkût, **Üdebâ**, VI, 2846.

Dolayısıyla eserin yazılış yılını, zikredilen bu iki tarih arasındaki yaklaşık kırk yıllık bir zaman dilimi içinde aramamız gerekecektir.

D- YAZILIŞ SEBEBİ

Sekkâkî, mukaddimede edebiyat türünü (nev'u'l-edeb) ve bu türle uğraşanları çeşitli kısımlara ayırıp her birinin özelliklerini anlattıktan sonra, bilhassa Allâh'ın kelâmından murâdının ne olduğunu anlamaya gayret edenlerin karşılaşacakları zorlukları ortaya koymakta ve sözlerini şöyle sürdürmektedir:

> Bu türümüzün durumu yukarıda duyduğun gibi olunca ve zamanımın ehlinin fazîletli, fazîlette kemâle ermiş zekîlerinin, "kendilerini bu türden en tam hisseye sahip kılacak muhtasar bir eser yazmam ve bu eserin üslûbunun her zekînin kavrayışına en yakın üslup olması" konusundaki ısrarları uzayıp gidince, bu eseri yazdım.[1]

Sekkâkî'nin bu ifâdelerinde geçen "zekîler" ile kasdettiği kişilerden dördünün isimleri, *Miftâhu'l-'ulûm*'un bazı yazma nüshalarının satır arası ve kenar notlarında şöyle yer almaktadır:[2]

1) Mu'tezilenin reisi Takıyyüddîn el-'Accâlî,[3]

2) Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210),[4]

3) Şerefüddîn el-Çağmînî (ö. 618/1221?),[5]

4) Necmüddîn es-Salâhî[6].

E- RÂVÎLERİ VE İCÂZETLERİ

Miftâhu'l-'ulûm'un yazma nüshalarında, başta Sekkâkî'nin kendisi olmak üzere, pek çok âlimin icâzeti bulunmaktadır. Diğer âlimlerin verdiği icâzetlerin

---

1 Sekkâkî, **Miftâh**, s. 39.

2 Sekkâkî, **Miftâh**, Çorlulu Ali Paşa-397, vr. 3b; Esad Efendi-2962, vr. 2a; Esad Efendi-3009, vr. 3a; Fatih-4677, vr. 3a; Hamidiye-1252, vr. 3a; Mehmed Ağa Camii-160, vr. 2b; Şeyhülislâm Esad Efendi Medresesi-153, vr. 3a; Yeni Cami-1054, vr. 3a.

3 Takıyyü'l-Eimmeti ve'd-Dîn Muhtâr b. Mahmûd el-'Accâlî el-Mu'tezilî olmalı. Vefât tarihi bilinmiyor, ancak hocası Rüknüddîn Mahmûd b. Abdillâh el-Melâmihî el-Hârizmî'nin vefât tarihi 536/1141 olduğuna göre, Sekkâkî'nin muâsırıdır. Bu zâtın kimliğiyle ilgili tartışmalar için bkz. Takıyyüddîn el-'Accâlî, **el-Kâmil fi'l-istiksâ' fîmâ beleğanâ min kelâmi'l-kudemâ'**, (nşr. Muhammed eş-Şâhid), Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1420/1999, (neşredenin girişi).

4 Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahruddîn Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn er-Râzî (543-606/1149-1210). Hayatı ve eserleri hakkında bkz. Süleyman Uludağ, **Fahrettin Râzî**, 1. baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1991; J. H. Kramers, "Râzî", **İA**, IX, 645-646; Yusuf Şevki Yavuz, "Fahreddin er-Râzî", **DİA**, XII, 89-95. Sekkâkî'nin Fahreddîn-i Râzî için yazdığı bir medhiye için bkz. el-Yâfi'î, Ebû Muhammed Abdullâh b. Es'ad b. Ali el-Yâfi'î el-Yemenî el-Mekkî, **Mir'âtü'l-cenân ve 'ibretü'l-yakzân fî ma'rifeti mâ yu'teberu min havâdisi'z-zamân**, 1. baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997, IV, 7.

5 Ebû Alî Şerefüddîn Mahmûd b. Muhammed b. Ömer el-Çağmînî el-Hârizmî (ö. 618/1221?). Hayatı ve eserleri hakkında bkz. T. H., "Çagmînî", **İA**, III, 323-324; Ziriklî, **A'lâm**, VII, 181-182; Kehhâle, **Mu'cem**, III, 830; Sadettin Ökten, "Çağmînî", **DİA**, VIII, 182-183.

6 Eğer el-Müeyyed b. Yûsuf b. Muhammed es-Salâhî ise, Necmeddîn-i Kübrâ (ö. 618/1221)'ya yazdığı mersiye için bkz. el-Yâfiî, **Mir'ât**, IV, 34; 642/1244 yılında verdiği bir *Miftâhu'l-'ulûm* icâzeti için bkz. Sekkâkî, **Miftâh**, Yusuf Ağa-334, vr. 1b.

çoğunda, kendilerini Sekkâkî'ye ulaştıran senedleri de zikredilmektedir. Bu senedlerden, *Miftâhu'l-'ulûm*'u Sekkâkî'den nakleden birçok râvî olduğu anlaşılmaktadır. Ancak yukarıda Sekkâkî'nin öğrencilerinden bahsederken söylediğimiz gibi, bu râvîlerin en önde geleni ve Şemsüddîn el-Mu'izzî'nin ifâdesiyle "*Miftâhu'l-'ulûm*'a hakkıyla hizmet edeni" **Şihâbüddîn el-Hazzâfî**'dir. **Şemsüddîn el-Mu'izzî**'nin de bu râvîler arasında ayrı bir yeri vardır. Nitekim bir nüshanın zahriyesindeki şu not gerçekten dikkat çekicidir:

> Bil ki; *el-Miftâh*'ı musannifine tashihsiz olarak ilk okuyan kişi, **el-Hazzâfî**'dir. **Şemsüddîn el-Mu'izzî** ise, musannife tashihli olarak okumuştur.[1]

Bundan dolayı olsa gerek, yukarıda da söylediğimiz gibi, *Miftâhu'l-'ulûm*'un bazı nüshalarında (Meselâ: Yeni Cami-1054) ve bazı şerhlerinde "*Nüshatü'l-Mu'izzî*" veya "*en-Nüshatü'l-Mu'izziyye*" denilerek Şemsüddîn el-Mu'izzî'nin nüshasındaki farklılıklar ayrı bir önemle zikredilir.

Şu ana kadar görebildiğimiz *Miftâhu'l-ulûm* nüshalarında rastladığımız ve bazılarının metnini yukarıda verdiğimiz icâzetler ise, şunlardır:[2]

1) **Sekkâkî**'den **Ebû Bekr b. Ömer es-Sabrânî**'ye: 18 Zilhicce 618/3 Şubat 1222 Perşembe.[3]

2) **Sekkâkî**'den **Şihâbüddîn Muhammed b. el-Hasen el-Hârizmî el-Hazzâfî**'ye: 620/1223.[4]

3) **Sekkâkî**'den **Ebü'l-Fezâil Muhammed b. Ebî Bekr Ahmed eş-Şebezî el-Hâlidî el-Mahzûmî**'ye: 3 Zilkâde 623/27 Ekim 1226 Salı.[5]

4) **el-Müeyyed b. Yûsuf b. Muhammed es-Salâhî**'den **Ebü'l-Mehâmid İbrâhim b. Muhammed b. Ebî Bekr Ahmed b. İbrâhîm b. Muhammed eş-Şebezî el-Hâlidî el-Mahzûmî**'ye (Bir üstteki öğrencinin oğlu): 642/1244.[6]

(Senedi yok).

5) **Şihâbüddîn el-Hazzâfî**'den **Şemsüddîn Muhammed b. Fahriddîn Ebi'l-Kāsım b. Sâlih el-Hârizmî el-Mu'izzî**'ye: 656/1258.[7]

(Senedi: Şihâbüddîn el-Hazzâfî – Sekkâkî).

6) **Şemsüddîn el-Mu'izzî**'den **Sirâcüddîn Muhammed b. Mes'ûd ez-Zakkî**'ye: Hârizm: 673/1274.[8]

(Senedi: Şemsüddîn el-Mu'izzî – Şihâbüddîn el-Hazzâfî – Sekkâkî).

---

1 Sekkâkî, **Miftâh**, Yeni Cami-1054, zahriye.
2 Bu icâzetlerin metinleri için bu kitabın ekine bakınız.
3 Sûreti: Sekkâkî, **Miftâh**, Yeni Cami-1054, zahriye.
4 Sûretleri: Sekkâkî, **Miftâh**, H. Hüsnü Paşa-1429, zahriyenin karşısındaki sayfa; Pertevniyal-542, zahriyenin karşısındaki sayfa.
5 Sûreti: Sekkâkî, **Miftâh**, Yusuf Ağa-334, vr. 1b.
6 Sûreti: Sekkâkî, **Miftâh**, Yusuf Ağa-334, vr. 1b.
7 Sûretleri: Sekkâkî, **Miftâh**, H. Hüsnü Paşa-1429, zahriyenin karşısındaki sayfa; Pertevniyal-542, zahriyenin Karşısındaki Sayfa.
8 Sûreti: Sekkâkî, **Miftâh**, Süleymaniye-906, zahriyenin karşısındaki sayfa.

7) **Kutbüddîn-i Şîrâzî** (ö. 710/1311)'den **Zeynüddîn Abdülkerîm b. Haccâc b. Meymûn b. Sadrıâlem el-Almalığî**'ye: 21-29 Zilhicce 699/7-15 Eylül 1299.[1]

(Senedi yok).

8) **Ali b. Muhammed ???**'den **Bedruddîn Abdülkerîm b. Haccâc b. Meymûn b. Sadrıâlem el-Almalığî**'ye: Sultaniye: Evâhir-i Rebîülevvel ???/????.[2]

(Senedi: Ali b. Muhammed – Şemsüddîn el-Mu'izzî – Şihâbüddîn el-Hazzâfî – Sekkâkî).

9) **Radıyyüddîn el-Kassârî, Ebü'l-Fadl Yahyâ b. Fahriddîn Müseyyeb b. Muhammed Hamîd el-Kassârî**'den **Mahmûd b. Hâmid b. Ebî Cemâl ??? el-Hâmidî**'ye: Barçınlıg: 6 Şevvâl 706/10 Nisan 1307.[3]

(Senedi: Radıyyüddîn el-Kassârî – Babası Fahruddîn el-Kassârî – Şihâbüddîn el-Hazzâfî – Sekkâkî).

10) **Radıyyüddîn el-Kassârî**'den **el-Hasen b. Ali el-Otrârî**'ye: Safer 735/Ekim 1334.[4]

(Senedi: Radiyyüddîn el-Kassârî – Babası Fahruddîn el-Kassârî – Şihâbüddîn el-Hazzâfî – Sekkâkî).

11) **Ebü'l-Mehâmid Muhammed b. Mes'ûd b. Mahmûd el-Kudsî**'den **Ahmed b. Ali b. Ahmed el-Kûfî el-Hemedânî** ile **iki oğluna**: Bağdat: 21-29 Safer 723/1-9 Mart 1323.[5]

(Senedi: Ebü'l-Mehâmid el-Kudsî – Fahruddîn Muhammed b. Ahmed el-Mansûrî – Sekkâkî).

F- YAZMA NÜSHALARI

Miftâhu'l-'ulûm'un Türkiye ve dünya kütüphanelerinde yüzlerce nüshası bulunmaktadır. Sadece internet üzerinden İSAM'ın Türkiye Kütüphaneleri Veri Tabanı'nda (Bu tabana başta zengin bir yazma koleksiyonu bulunan İstanbul Üniversitesi'ninki olmak üzere Üniversite kütüphanelerinin dahil olmadığını hatırlatırız) yaptığımız taramada 200 civarında nüshasını tespit ettik. Bu nüshaların çoğunluğu *Miftâhu'l-'ulûm*'un meânî ve beyân ilimlerini ele alan üçüncü kısmının müstakil istinsahlarıdır. Tam nüshalarından görme imkânı bulduklarımız ise, şunlardır:

1) Ayasofya-4417,

2) Carullah-1844,

3) Carullah-1848,

---

[1] Aslı: Sekkâkî, **Miftâh**, Râgıp Paşa-1282, zahriye.

[2] Aslı: Sekkâkî, **Miftâh**, Râgıp Paşa-1282, zahriyenin karşısındaki sayfa.

[3] Aslı: Sekkâkî, **Miftâh**, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Belâgat-66; Fotoğrafı: Sekkâkî, **Miftâh**, s. 12.

[4] Aslı: Sekkâkî, **Miftâh**, Yeni Cami-1054, vr. 269b; Sûreti: Sekkâkî, **Miftâh**, H. Hüsnü Paşa-1429, zahriyenin karşısındaki sayfa.

[5] Aslı: Sekkâkî, **Miftâh**, Süleymaniye-906, vr. 266b.

4) Carullah-1850,

5) Çorlulu Ali Paşa-397,

6) Damad İbrahim Paşa-1038,

7) Esad Efendi-3009,

8) Fatih-4681,

9) Halet Efendi-464,

10) Hamidiye-1252,

11) Karaçelebizâde-320,

12) Mahmud Paşa-355,

13) Mehmed Ağa Camii-160,

14) Ragıp Paşa-1281,

15) Ragıp Paşa-1282,

16) Süleymaniye-906,

17) Yeni Cami-1053,

18) Yeni Cami-1054,

19) Yeni Cami-1055,

20) Yusuf Ağa-334.

Burada yazma nüshalardan özellikle eski olanların, gerek satır arası gerekse kenar notları ve diğer hususlarıyla (başlık mâhiyetinde olan ifâdelerin farklı renkle yazılması, bazı kelimelerin harekelenmesi, zamirlerin mercilerinin, ma‘tûfun aleyhlerin birtakım işâretlerle gösterilmesi, vb...) okuyucu için matbû nüshalardan daha elverişli olduğunu belirtmeden geçemeyeceğiz.

G- MATBÛ NÜSHALARI

Miftâhu'l-‘ulûm defalarca basılmıştır. Bunlardan tespit edebildiklerimiz şunlardır:

1) İstanbul: 1317/1899, Taşbaskı. Bir sonraki baskının aslı olabileceği belirtiliyor.[1]

2) (Tashih: Muhammed ez-Zührî el-Ğamrâvî), 1. baskı, Kahire: el-Matbaatü'l-Edebiyye, 1317/1899. Metin (s. 2-315) + Fihrist (s. 316-317) + Matbaanın bastığı kitapların listesi (s. 317-318). (Kenarında: Süyûtî'nin *İtmâmü'd-dirâye li-kurrâi Kitâbi'n-Nukāye* (s. 2-260) ve *en-Nukāye* (s. 260-315) adlı eserleri).[2]

3) (Tashih: Muhammed ez-Zührî el-Ğamrâvî), Mısır: el-Matbaatü'l-Meymeniyye, 1318/1900. Metin (s. 2-250) + Fihrist (s. 1-2). (Kenarında:

---

[1] Sekkâkî, **Miftâh**, (nşr. Abdülhamîd Hindâvî), s. 9. Kaynaklarda zikredilmesine rağmen Türkiye kütüphanelerinde nüshasını tespit edemedik!

[2] Bazı nüshaları: Hacı Mahmûd Efendi-5848; İzmir-1029; Şazeli Tekkesi-142.

Süyûtî'nin *İtmâmü'd-dirâye li-kurrâi Kitâbi'n-Nukāye* (s. 2-216) ve *en-Nukāye* (s. 216-250) adlı eserleri).

4) (Tashih: Muhammed Kâmil el-Asyûtî), Kahire: Matbaatü't-Tekaddüm, 1348/1929, 2+252 s. (Kenarında: Süyûtî'nin *İtmâmü'd-dirâye li-kurrâi Kitâbi'n-Nukāye* adlı eseri).

5) Kahire: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1356/1937.

6) Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyyetü'l-Cedîde, ty. Metin (s. 2-284) + Fihrist (s. 285-288).

7) (Tahkik: Ekrem Osman Yûsuf), 1. baskı, Bağdat: Matbaatü Dâri'r-Risâle, 1400/1981. Giriş (s. 7-100) + Metin (103-908) + Kaynaklar (s. 909-925) + İngilizce özet (s. 927-929) + Konu fihristi (s. 931-940). Bütün aramalarımıza rağmen ancak yakın zamanda ulaşabildiğimiz bu baskının, muhakkıkın dirâse, tahkîk ve tahrîc çalışmalarına rağmen, mevcut baskıların dizgi kalitesi ve tashih bakımından en kötüsü olduğu görülmektedir.[1]

8) (Zabt, hevâmiş ve ta'lîk: Nu'aym Zerzûr), 1. baskı, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.

9) Bir üsttekinin 2. baskısı, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987. Giriş (s. elif-ze) + Metin (s. 5-601) + Ferağ kaydı (s. 602) + Konu fihristi (s. 603-621). Ferağ kaydından Muhammed Kâmil b. Muhammed el-Asyûtî'nin tashihiyle yapılan baskının (Kahire: Matbaatü't-Tekaddüm, 1348/1929) esas alındığı anlaşılıyor.

10) (Tahkîk: Hamdî Muhammedî Kābîl; Takdîm ve mürâcaat: Mecdî Fethî es-Seyyid), Kahire: el-Mektebetü't-Tevkîfiyye, ty. Giriş (s. 3-8) + Metin (s. 9-520) + Konu fihristi (s. 521-535).

11) (Tahkik, takdim ve fihrist: Abdülhamîd Hindâvî), 1. baskı, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/2000. Giriş (s. 5-32) + Metin (s. 35-726) + Âyet (s. 729-760), hadîs (s. 761), beyit (s. 762-800), mısra (s. 801-802) ve belâgat ıstılahları (s. 803-810) fihristleri + Bibliyografya (s. 811-822) + Muhakkıkın yayınladığı kitapların listesi (s. 823-824) + Konu fihristi (s. 829-846).

Bu sonuncusu, muhakkıkın yaptığı katkılar sayesinde kitabın şu ana kadarki baskıları içinde en istifâdelisi olmakla beraber, dikkatli bir şekilde incelendiğinde onun metin kısmının da özensiz bir şekilde hazırlandığı görülmektedir. Öncelikle eser, aşağıda muhtevâsını verirken göstereceğimiz gibi, çok sistematik olmasına rağmen, konu fihristindeki ve metin içindeki başlıklar kitabın sistematiğini yansıtmaktan uzaktır. Ana başlıklar ile ara başlıklar tamamen birbirine karışmış vaziyettedir. Muhakkık kendinden başlıklar eklemesine rağmen, başlık olması gereken pek çok yeri başlıksız bırakmış; kendi eklediği başlıklar ile müellifin başlıklarını birbirinden ayıracak hiçbir işaret koymamıştır. Paragraflandırma sisteminde okuyucuyu yanlış yönlendirecek pek çok hususlar vardır. Ayrıca metinde de yer yer yanlış okumalara, bazı kelime ve cümle düşüklüklerine rastlanmaktadır. Ancak, bu ve buna benzer birçok

[1] Sekkâkî, **Miftâh**, (nşr. Abdülhamîd Hindâvî), s. 9.

mülâhazamıza rağmen, mevcutlar içinde en iyisi olduğu için, çalışmamızda bu son baskıyı kullandık.[1]

II- MUHTEVÂSI

Miftâhu'l-'ulûm: 1) "Mukaddime" (s. 35-40), 2) **Sarf** ilmi ile onun zımnında tamamlayıcısı olması itibariyle **İştikāk** ilmine dair olan "birinci kısım" (s. 40-123), 3) **Nahiv** ilmine dair olan "ikinci kısım" (s. 125-245), 4) **Meânî** ve **Beyân** ilimleri ile daha sonraları müstakil hale gelecek olan Bedî' ilminin konularına dair olan "üçüncü kısım" (s. 247-543), 5) **Had** ve **İstidlâl** ilimlerine (Mantık) dair olan "meânî ilminin tekmilesi" (s. 544-615) ve son olarak 6) **Şiir (Arûz ve Kāfiye)** ve **Def'u'l-Metâ'in** ilimlerine dair olan "meânî ve beyân ilimlerinin amacının tetimmesi" (s. 615-726)nden meydana gelmektedir.

Miftâhu'l-'ulûm'un ihtivâ ettiği ilimler yukarıdaki gibi belli olmasına rağmen, başta Sekkâkî'nin muâsırı olan Yâkût el-Hamevî olmak üzere, birçok müellif, onun on iki ilimden bahsettiğini ileri sürmüştür.[2] Kefevî, bir adım daha ileri giderek, bu ilimleri şöyle sıralamıştır: 1) İştikāk, 2) Tasrîf, 3) Nahiv, 4) Meânî, 5) Beyân, 6) Bedî', 7) Arûz, 8) İnşâ, 9) Muhâdarât, 10) Hutab, 11) Kāfiye, 12) Karzu'ş-Şi'r.[3] Halbuki Kemalpaşazâde'nin de belirttiği gibi, Sekkâkî'ye göre, edebî ilimler altı tane olup 1) Lügat, 2) Sarf, 3) İştikāk, 4) Nahiv, 5) Meânî, 6) Beyân'dan ibarettir[4] ve Sekkâkî, mukaddimesinde, kitabının Lügat ilmi hariç, bütün edebî ilimleri ihtivâ ettiğini belirtmektedir.[5]

Miftâhu'l-'ulûm'un ayrıntılı muhtevâsını, bu gibi çalışmalarda alışıldığı gibi kompozisyon şeklinde değil, tez plânı şeklinde vermek istiyoruz. Çünkü ancak bu sayede hem kitabın mevcut baskılarda artık fark edilme imkânı kalmamış olan sistemini ortaya koymuş olacağımızı hem de okuyucunun kitabın anahatlarını unutarak sayfaların arasında kaybolmamasını sağlayacağımızı umuyoruz.

Aşağıda *Miftâhu'l-'ulûm*'un genel bir tarama sonucunda çıkardığımız plânı bulunmaktadır. Ancak daha dikkatli bir şekilde okunduğunda başka alt başlıkların da tespit edilmesinin mümkün olduğunu belirtmek isteriz:

---

1 *Miftâhu'l-'ulûm*'un baskıları hakkında bilgi için bkz. **Zehâiru't-türâsi'l-'Arabiyye**, 1401/1981, I, 572; Muhammed Îsâ Sâlihiyye, **el-Mu'cemü'ş-şâmil li't-türâsi'l-'Arabiyyi'l-matbû'**, Kahire: 1993, III, 185; Sekkâkî, **Miftâh**, (nşr. Abdülhamîd Hindâvî), s. 9 (neşredenin girişi); Mehmet Sami Benli, "Miftâhu'l-Ulûm", **DİA**, XXX, 20.

2 Yâkût, **Üdebâ**, VI, 2846; Süyûtî, **Buğye**, II, 364; Taşköprîzâde, **Miftâh**, I, 188.

3 Kefevî, **Ketâib**, Âşir Efendi-263, vr. 326b. Edebî ilimlerin on iki tane olduğu, Zemahşerî'nin *Kıstâsü'l-Arûz* adlı eserinin mukaddimesine dayandırılmaktadır. Ancak orada Kefevî'nin saydıklarından Bedî ve Hutab ilimleri bulunmamakta, onların yerine Lügat ve Kitâbet ilimleri yer almaktadır. Bkz. Zemahşerî, **el-Kıstâs fî 'ilmi'l-'arûz**, nşr. Fahruddîn Kabâve, 2. baskı, Beyrut: Mektebetü'l-Maârif, 1410/1989, s. 15-16.

4 Kemalpaşazâde, **Şerhu'l-Miftâh**, Bayezid-6129, vr. 1b-2b.

5 Sekkâkî, **Miftâh**, s. 37.

MİFTÂHU'L-'ULÛM

Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Ali es-Sekkâkî el-Hârizmî
(Hârizm 555/1160 – Almalığ 626/1229)

MUKADDİME
(s. 35-40)

BİRİNCİ KISIM
SARF İLMİ
(s. 40-123)

İKİNCİ KISIM
NAHİV İLMİ
(s. 125-245)

MEÂNÎ İLMİNİN TEKMİLESİ
HAD VE İSTİDLÂL İLİMLERİ
(s. 544-615)

MUHTEVÂNIN SONU

III- METODU

Burada *Miftâhu'l-'ulûm*'un metoduyla ilgili ayrıntıları müstakil çalışmalara bırakarak tespit etme imkânı bulduğumuz bazı genel hususları maddeler hâlinde arz etmekle yetineceğiz:

1) Sekkâkî mukaddimede, kitabında yer vereceği ilimleri saydıktan sonra metodunun ana hatlarını şu şekilde ortaya koymaktadır:

a) İlimleri uygun bir şekilde birbirinden ayırmak,

b) Yerine göre özetleyici ifâdeler kullanmak,

c) Her ilme uygun temel ilkeleri belirlemek,

d) Uygun deliller getirmek,

e) Rastladığı Selefe ait görüşleri mümkün olduğunca takrir etmek,

f) Selefin az önem verdiği konularda yol gösterici olmak,

g) Daha önce hiç kimse tarafından keşfedilmemiş nükteler tespit etmek,

h) Kendisine bu kitabı yazması için ısrarda bulunan zekîlerin ricâsına uygun olarak zekîlerin anlayış kapasitesini esas alan bir üslup kullanmak.[1]

Sekkâkî'nin mukaddimede belirlediği bu ilkelere kitabın sonuna kadar uyduğu görülmektedir. O kitabın başından sonuna kadar okuyucuya bir "ilim kurucusu" olduğunu hissettirmekte, ilimlerin ve konuların sınırlarını ince bir şekilde belirlemekte, gerekçelerini ortaya koymakta ve okuyucuya bu konuları kavrayabilmesi için sahip olması gereken nitelikleri yer yer hatırlatmaktadır.

2) Sekkâkî, bu kitabı yazmadaki en önde gelen amacının "Kur'ân-ı Kerîm'in i'câzını ortaya koymak" olduğunu her fırsatta okuyucuya hissettirmekte, bunun için de çok sayıda âyetle istişhâdda bulunmaktadır. Nitekim elimizdeki baskının "âyetler fihristi"nden onun 570 civarında âyetle istişhâdda bulunduğu anlaşılmaktadır.[2]

3) Sekkâkî, ikinci derecede şiirlerle istişhâdda bulunmaktadır. Yine elimizdeki baskının şiir fihristlerinden 600 civarında beyit ve mısra'ı delil olarak kullandığı anlaşılmaktadır.[3] Ancak genellikle şâirlerin adını zikretmemekte, sadece 45 kadarının adını vermektedir. Bundan dolayı Kemalpaşazâde, kitabın genel metoduna aykırı olduğu gerekçesiyle *Tağyîru'l-Miftâh*'da o şairlerin adını da kaldırmıştır.[4]

---

[1] Sekkâkî, **Miftâh**, s. 37-38, 39.
[2] Sekkâkî, **Miftâh**, s. 729-760.
[3] Sekkâkî, **Miftâh**, s. 762-802.
[4] Meselâ: Kemalpaşazâde, **Şerhu Tağyîri'l-Miftâh**, vr. 57a, 70a.

4) Sekkâkî pek çok yerde çeşitli ekollerin ve âlim gruplarının görüşlerini nakletmektedir. Meselâ: "Mütekaddimûn",[1] "selef",[2] "müteahhirûn",[3] "ashâb",[4] "ashâbımız",[5] "Basralı ashâbımız",[6] "ashâbımızın cumhûru",[7] "Kûfiyyûn",[8] "nahviyyûn",[9] "ulemâü'l-meânî",[10] ... Sekkâkî'nin, kendisini Basra dil ekolüne mensup saymakla beraber, yer yer Kûfe ekolünün görüşlerini tercih ettiği de görülmektedir.[11]

5) Sekkâkî, çoğunlukla eser ismi vermeden âlimlerin adını vererek görüşlerini nekletmektedir. Meselâ: İmâm Halîl (ö. 175/791),[12] Sîbeveyh (ö. 180/796),[13] Yûnus b. Habîb (ö. 182/798),[14] Ferrâ (ö. 207/822),[15] Ahfeş (ö. 215/830),[16] Asmaî (ö. 216/831),[17] Müberred (ö. 286/899),[18] Ebû İshâk ez-Zeccâc (ö. 311/923),[19] Ebû Alî el-Fârisî (ö. 377/987),[20] İbn Cinnî (ö. 392/1002),[21] Abdülkāhir el-Cürcânî (ö. 471/1078),[22] Zemahşerî (ö. 538/1144),[23] hocası el-Hâtimî,[24] …

6) Sekkâkî, çok nâdir de olsa kitap adı zikrederek de nakil yapmaktadır. Meselâ: Sîbeveyh, *el-Kitâb*;[25] İbnü's-Sikkît (ö. 244/858), *Islâhu'l-Mantık*;[26] Ebû

---

1 Sekkâkî, **Miftâh**, s. 43, 544, 573, 577, 578, 579, 584, 591.
2 Sekkâkî, **Miftâh**, s. 466, 471, 493, 502, 524.
3 Sekkâkî, **Miftâh**, s. 466, 573, 577, 578, 579, 581, 582, 583, 585, 591, 593, 683.
4 Sekkâkî, **Miftâh**, s. 364, 487, 493, 501, 511, 525, 544, 560, 566, 572, 586, 595, 596, 603, 606, 671, 696.
5 Sekkâkî, **Miftâh**, s. 50, 55, 64, 65, 67, 73, 75, 84, 85, 86, 92, 126, 132, 138, 140, 193, 202, 214, 228, 230, 236, 237, 240, 244, 470, 486, 511, 549, 610.
6 Sekkâkî, **Miftâh**, s. 51, 76, 354.
7 Sekkâkî, **Miftâh**, s. 47.
8 Sekkâkî, **Miftâh**, s. 51, 61, 76, 84, 121, 137, 139, 151, 162, 172, 182, 184, 196, 214, 216, 237, 240.
9 Sekkâkî, **Miftâh**, s. 139, 154, 167, 291, 350, 396.
10 Sekkâkî, **Miftâh**, s. 296, 356.
11 Sekkâkî, **Miftâh**, s. 76, 196.
12 Sekkâkî, **Miftâh**, s. 86, 114, 131, 135, 161, 172, 176, 182, 184, 194, 243, 620, 622, 630, 634, 636, 637, 639, 644, 645, 650, 652, 653, 654, 655, 658, 662, 670, 680, 683, 688, 689, 698.
13 Sekkâkî, **Miftâh**, s. 97, 102, 113, 114, 122, 133, 137, 150, 165, 169, 176, 177, 178, 182, 184, 186, 188, 189, 194, 205, 214, 215, 231, 380, 492.
14 Sekkâkî, **Miftâh**, s. 114, 135, 161, 176.
15 Sekkâkî, **Miftâh**, s. 167, 172, 174, 191, 638.
16 Sekkâkî, **Miftâh**, s. 61, 79, 86, 97, 114, 122, 137, 147, 155, 157, 158, 159, 167, 175, 178, 184, 186, 205, 214, 492, 630, 637, 644, 645, 650, 652, 653, 654, 662, 688.
17 Sekkâkî, **Miftâh**, s. 180, 261, 283, 698.
18 Sekkâkî, **Miftâh**, s. 68, 113, 135, 154, 160, 175, 187, 225.
19 Sekkâkî, **Miftâh**, s. 619, 625, 630, 652, 654, 658, 662.
20 Sekkâkî, **Miftâh**, s. 194, 207, 385, 457.
21 Sekkâkî, **Miftâh**, s. 62, 68, 77, 83, 141, 205, 225.
22 Sekkâkî, **Miftâh**, s. 178, 233, 235, 257, 480.
23 Sekkâkî, **Miftâh**, s. 243, 370, 389, 658.
24 Sekkâkî, **Miftâh**, s. 49, 79, 143, 243, 257, 478, 619, 627.
25 Sekkâkî, **Miftâh**, s. 380.
26 Sekkâkî, **Miftâh**, s. 385.

Alî el-Fârisî, *el-Eğfâl*;[1] İbn Cinnî, *el-Hasâis*;[2] Abdülkāhir el-Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*,[3] *el-Muktesıd*,[4] *el-Cümel*[5] ve kendisinin *Şerhu'l-Cümel*'i[6].

7) Sekkâkî, sadece başkalarının görüşlerini nakletmekle yetinmemekte, pek çok yerde kendi görüşünü de büyük bir özgüvenle ifâde etmektedir. Bunu yaparken çeşitli anahtar kelimeler kullanmaktadır. Meselâ: "'ındî",[7] "'ındenâ",[8] "lî",[9] "ra'yî",[10] "ra'yünâ",[11] …

---

1 Sekkâkî, **Miftâh**, s. 385.
2 Sekkâkî, **Miftâh**, s. 205.
3 Sekkâkî, **Miftâh**, s. 257.
4 Sekkâkî, **Miftâh**, s. 233.
5 Sekkâkî, **Miftâh**, s. 141, 235.
6 Sekkâkî, **Miftâh**, s. 141, 235.
7 Sekkâkî, **Miftâh**, s. 39, 43, 44, 47, 67, 69, 73, 76, 79, 92, 93, 99, 104, 132, 136, 138, 139, 140, 159, 180, 183, 185, 187, 193, 196, 198, 205, 232, 359, 370, 452, 487, 511, 526, 561, 567, 573, 584, 586, 627, 637.
8 Sekkâkî, **Miftâh**, s. 544, 545, 579, 585, 588, 590, 603, 711.
9 Sekkâkî, **Miftâh**, s. 132, 501.
10 Sekkâkî, **Miftâh**, s. 502.
11 Sekkâkî, **Miftâh**, s. 525, 593.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİFTÂHU'L-'ULÛM ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Yazılmasından günümüze kadar *Miftâhu'l-'ulûm* üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Özellikle meânî ve beyân ilimlerini ele alan üçüncü kısmı üzerinde yoğunlaşan ve büyük çoğunluğu henüz yazma halinde bulunan bu çalışmaların sırf tespit ve tanıtımı dahi müstakil doktora tezlerine konu olacak kadar çoktur. Biz burada bibliyografya kitaplarında zikredilen ve/veya kütüphane kataloglarından tespit edebildiğimiz çalışmaların[1] bir listesini, çeşitli gruplara ayırarak ve mümkün olduğunca kronolojik bir şekilde sunmaya çalışacağız. Bunlardan tespit edebildiklerimizin başından da bir miktar vereceğiz. Çünkü farklı yazarlara nisbet edilen veya farklı isimlerle kaydedilen mükerrer eserlerin ancak bu şekilde bir karşılaştırma ile tespit edilebileceğini düşünüyoruz. Ancak şu hususu da belirtmeden geçemeyeceğiz: Burada kütüphane numaralarını verdiğimiz nüshaların bir kısmını görme imkânı bulamadığımızdan onlarla ilgili bilgiler, kütüphane kayıtlarına dayanmaktadır. Kütüphane kayıtları ise, bu tür çalışmalar yapan her araştırmacının bildiği gibi, ihtiyatlı kullanılmayı gerektiren bilgilerdir.

I- ŞERH, HÂŞİYE VE TA'LÎK ÇALIŞMALARI

Şemsüddîn el-Mu'izzî: Şemsüddîn Muhammed b. Fahriddîn Ebi'l-Kāsım b. Sâlih el-Hârizmî el-Mu'izzî (ö. 673/1274'ten sonra).[2]

1- Şerhu Miftâhi'l-'ulûm[3]

Sekkâkî'nin öğrencisi olan Şemsüddîn el-Mu'izzî'nin bu şerhi, *Miftâhu'l-'ulûm*'un ilk şerhi kabul edilir. Ancak henüz herhangi bir nüshasını tespit edemedik.[4]

---

1 Burada doğrudan *Miftâhu'l-'ulûm*'un metnini esas alan şerh, hâşiye, ta'lîk, ihtisâr vb. çalışmaları listeye dâhil edeceğiz. Çalışmamızın hacmini çok artıracağından, sayıca çok daha fazla olan ihtisârlar üzerine yapılmış çalışmaları zikretmeyeceğiz.

2 İbn Nâsıriddîn, **Tavzîh**, IV, 262; VIII, 216; Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1740, 1763; Sekkâkî, **Miftâh**, Yeni Cami-1054, zahriye; Carullah-1850, zahriye; Hüsâmzâde İbrâhim, **Tekmile**, Şehid Ali Paşa-2172, vr. 47a.

3 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1763; Sekkâkî, **Miftâh**, Cârullah-1850, zahriye (Veliyyüddîn Cârullah'ın notu).

4 Yeni Cami-1054'te kayıtlı *Miftâh* nüshasının satır arası ve kenar notlarında Şemsüddîn el-Mu'izzî'nin nüshasındaki farklılıklar ve muhtemelen şerhinden iktibas edilen bazı açıklamalar bulunmaktadır.

el-Kâtibî: Ebü'l-Hasen Necmüddîn Debîrân Ali b. Ömer b. Ali el-Kâtibî el-Kazvînî (ö. 675/1277).[1]

2- Şerhu Miftâhi'l-'ulûm[2]

Herhangi bir nüshasını tespit edemedik. Brockelmann'ın gösterdiği Süleymaniye-897'nin zahriyesinde Kâtibî'nin adı verilmekte, ancak içinde Sultanşah'ın şerhi bulunmaktadır.

Kādî Hüsâmüddîn Kādi'r-Rûm el-Mer'î: Hüsâmüddîn Hasan b. Ahmed b. Hasan er-Râzî (ö. 677/1278'den sonra).

3- Şerhu Miftâhi'l-'ulûm[3]

Eser, *Miftâh*'ın üçüncü kısmının şerhidir. Herhangi bir nüshasını tespit edemedik.

Şemsüddîn eş-Şîrâzî el-Eykî: Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Fârisî el-Eykî (ö. 696/1297).

4- Şerhu Miftâhi'l-'ulûm (Doğrusu: *Şerhu'l-Fevâidi'l-Gıyâsiyye*)

Eser, *Miftâh*'ın üçüncü kısmının şerhidir. Yazma nüshası mevcuttur.[4] Başı şöyledir:

الحمد لله رب العالمين، والصلاة على محمد وآله وأصحابه أجمعين.

وبعد: فهذا شرح لمفتاح المعاني والبيان، بعون الله الملك المنان. **قال:** (القانون الأول ...) قدم مباحث الخبر على الطلب لكون الخبر هو المنتفع به في أكثر المطالب، ولكثرة ما فيه من المباحث ...

Kutbüddîn-i Şîrâzî: Kutbüddîn Mahmûd b. Mes'ûd b. Muslih el-Fârisî eş-Şîrâzî eş-Şâfiî (ö. 710/1311).[5]

5- Miftâhu'l-Miftâh (= Şerhu Miftâhi'l-'ulûm)[6]

701/1302 yılında telifi tamamlanan eser, *Miftâh*'ın üçüncü kısmının tam bir şerhidir. *Memzûc*dur. Pek çok yazma nüshası vardır.[7] Başı şöyledir:

---

1 Brockelmann, "Kâtibî", **İA**, VI, 438-439; Yusuf Şevki Yavuz, "Kâtibî, Ali b. Ömer", **DİA**, XXV, 41-42.

2 Brockelmann, **Târîh**, III, 251.

3 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1764; Sekkâkî, **Miftâh**, Cârullah-1850, zahriye.

4 Kadızâde Mehmed-450, vr. 1b-179b.

5 E. Wiedemann, "Kutbeddin", **İA**, VI, 1049-1051; Azmi Şerbetçi, "Kutbüddîn-i Şîrâzî", **DİA**, XXVI, 487-489.

6 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1763; Sekkâkî, **Miftâh**, Cârullah-1850, zahriye; Brockelmann, **Târîh**, **III**, 251.

7 Amcazâde Hüseyin-394; Atıf Efendi-2372; Bağdatlı Vehbi-1775; Beşir Ağa (Eyüp)-169, 367vr. (Müellif oğlu için istinsah ettirmiş); Beyazıd-6123; Carullah-1832, 1b-261a; Carullah-1833; Edirne Selimiye-1757; Esad Efendi-3724; Fatih-4666; Fazıl Ahmed Paşa-1443; Feyzullah Efendi-1842; Feyzullah Efendi-1853; Hacı Beşir Ağa-567; Hafid Efendi-376; Kılıç Ali Paşa-873; Serez-2476; Süleymaniye-898; Süleymaniye-899; Şehid Ali Paşa-2246; Şehid Ali Paşa-2247; Veliyyüddin Efendi-2792; Yeni Cami-1039.

الحمد لله الذي خصّص نوع الإنسان بالنطق والفصاحة، وشرّفه باللسن والبراعة، ... وبعد: فإن أحوج خلق الله إليه **محمود بن مسعود بن مصلح الشيرازي** ... تتبعت الكتب المصنفة فيهما ... فلم أجد ما ينتفع به في ذلك حق الانتفاع إلا كتاب «**المفتاح**» **للإمام البارع سراج الملة والدين أبي يعقوب يوسف بن أبي بكر بن علي السكاكي** ... وها أنا أشرع في المقصود، وهو شرح المفتاح المسمى بـ«**مفتاح المفتاح**»، ...

Nâsıruddîn et-Tirmizî: (Kutbüddîn-i Şîrâzî'nin muâsırı)

6- Şerhu Miftâhi'l-'ulûm[1]

Eser, *Miftâh*'ın üçüncü kısmının şerhidir. Yazma nüshası mevcuttur.[2] Başı şöyledir:

قال مولانا **ناصر الدين** رحمه الله: بسم الله الرحمن الرحيم. اعلم أن مقدمة الشيء ما يتوقف عليه الشيء، فـ«مقدمة العلم»: ما يتوقف عليه العلم، وهو إما أن يكون ...

İbn Dihkān (Baba): Ebü'l-Mefâhir Muhammed b. Dihkān Ali b. Ebî Bekr b. Ali en-Nesefî el-Bîkendî (ö. 702/1302'den sonra).

7- Şerhu'l-kısmi'l-evvel min Miftâhi'l-'ulûm[3]

702/1302 yılında telifi tamamlanan eser, *Miftâh*'ın sarf ve iştikāk ilimlerini işleyen birinci kısmının şerhidir. *Kavlühû* tarzındadır. Yazma nüshaları mevcuttur.[4] Başı şöyledir:

قال الشيخ الإمام الأجل البارع ... **أبو المفاخر محمد بن دهقان علي بن أبي بكر بن علي النسفي ثم البيكندي** ...: حمد من أطبقت على سبوغ نعمه وشيوع كرمه ... وبعد: فإن **صاحب** «**المفتاح**» ... فكتبت حاشية كاشفة عن ألغاز إيجازه ... **قوله**: (أن تلهج) أي: «بأن»، وتَعرِف أن حروف الجر تحذف من «أنْ» و«أنَّ» كثيرا ...

---

1 Kâtib Çelebi, **Keşf**, **II**, 1763; Sekkâkî, **Miftâh**, Cârullah-1850, zahriye
2 Fatih-4686, vr.145b-179a (Çok emin olmamakla birlikte Nâsıruddîn isimli başka bir şârih tespit edemediğimiz için Nâsıruddîn et-Tirmizî olduğunu düşünüyoruz).
3 Kâtib Çelebi, **Keşf**, **II**, 1767; Sekkâkî, **Miftâh**, Cârullah-1850, zahriye.
4 Bursa Haraççıoğlu-1618; Carullah-1788, vr. 1b-158b; Carullah-1834, vr. 223b-288a; Fatih-4686, 1b-136a.

İbn Dihkān (Oğul): Kutbüddîn Ali b. Muhammed b. Dihkān Ali b. Ebî Bekr b. Ali en-Nesefî el-Bîkendî (ö. 719/1319'dan sonra).

8- Şerhu Miftâhi'l-'ulûm[1]

29 Şaban 719/15 Ekim 1319 Pazartesi günü telifi tamamlanan eser, *Miftâh*'ın üçüncü kısmının şerhidir. *Kāle-ekūlü* tarzındadır. Yazma nüshaları mevcuttur.[2] Başı şöyledir:

قال العبد الفقير إلى الله العلي، **علي بن محمد بن دهقان علي بن أبي بكر بن علي النسفي ثم البيكندي** ...: الحمد لله الذي تعالت سرادقات عزته عن أن يحوم حول عبارات شأنها فصاحة الفصحاء، ... **أما بعد**: فإني لما حططت رحلي **بجرجانية خوارزم** حماها الله تعالى وكان في صفر سنة ثماني عشرة وسبعمائة: وجدتُ طلبة العلم فيها مُكبّين على قراءةِ «**مفتاحِ العلوم**» مُصنَّفِ الإمام المعظم، علامةِ الدنيا، شيخِ العرب والعجم، **سراجِ الملة والدين أبي يعقوب يوسف بن أبي بكر بن محمد بن علي الخوارزمي**، ... بسم الله الرحمن الرحيم. **قال المصنف رحمه الله تعالى**: (القسم الثالث من الكتاب في علمي المعاني والبيان. وفيه مقدمة لبيان حدي العلمين والغرض فيهما). **أقول**: اعلم أن المقدمة في اصطلاح أرباب العقول: هي القضية التي جعلت جزءَ قياس ...

Nizâmüddîn en-Nîsâbûrî: Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed b. Hüseyn el-A'rec en-Nîsâbûrî (ö. 730/1329?).[3]

9- Şerhu Miftâhi'l-'ulûm[4]

Eser, *Miftâh*'ın üçüncü kısmının şerhidir. Yazma nüshası mevcuttur.[5] Başı şöyledir:

بسم الله الرحمن الرحيم. عليك يا رب توكلت، وعلى فضلك في جهة ما أرد وأصدر عوّلت، ... وبعد: ... الحسن بن محمد ... بـ«نظام النيسابوري» ...

Hüsâmüddîn el-Müezzinî: Hüsâmüddîn İbrâhîm b. Muhammed el-Müezzinî el-Hârizmî (ö. 742/1341'den sonra).

10- Şerhu Miftâhi'l-'ulûm[6]

---

1 Kâtib Çelebi, **Keşf**, **II**, 1767-1768; Brockelmann, **Târîh**, **III**, 251.
2 Feyzullah Efendi-1843, vr. 1b-238; Fatih-4663, vr. 1b 208a (Mukaddime eksik); Fatih-4667; Mahmud Paşa-347; Yeni Cami-1038, vr. 1b-195a (Mukaddime eksik).
3 Ali Turgut, "Nizâmeddin en-Nîsâbûrî", **DİA**, **XXXIII**, 181-182.
4 Kâtib Çelebi, **Keşf**, **II**, 1763; Sekkâkî, **Miftâh**, Cârullah-1850, zahriye.
5 Carullah-1814, vr. 37a-56b.
6 Kâtib Çelebi, **Keşf**, **II**, 1763; Sekkâkî, **Miftâh**, Cârullah-1850, zahriye.

742/1341 yılında telifi tamamlanan eser, *Miftâh*'ın baştan sona tamamının şerhidir. *Kavlühû* tarzındadır. Yazma nüshaları mevcuttur.[1] Başı şöyledir:

قال الشيخ الإمام العلامة مقتدى أئمة التحقيق، ومقصد ذوي الغمة من كل فج عميق، مولانا **حسام الحق والدين المؤذني الخوارزمي** رحمه الله: الحمد لله الذي وفق بعض عباده المصطفين الأخيار، للتوجه نحو الحضرة الأزلية بالعشي والإبكار، ... **قوله:** (أحق كلام أن تلهج به الألسنة) إنما أتى بالمضاف إليه نكرة إما لأن أفعل التفضيل ...

Bu şerh üzerine bir hâşiye çalışması vardır:

Devvânî: Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Es'ad b. Muhammed ed-Devvânî es-Sıddîkî (ö. 908/1502).[2]

(1) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li'l-Müezzinî

Eser, Hüsâmeddîn el-Müezzinî'nin *Miftâh* şerhine yönelik tenkitlerden oluşan bir hâşiyedir. *Kāle-ekūlü* tarzındadır. Yazma nüshası mevcuttur.[3] Başı şöyledir:

الحمد لله الذي خلق الإنسان، ونور قلبه بأنوار المعاني والبيان، فخص العلماء بمزيد التحقيق والإتقان، ... أما بعد: فقد اتفق للإمام الفاضل ملك المناظرين **حسام الملة والدين الخوارزمي** ... أن شرح القسم الثالث من «**المفتاح**» في علمي المعاني والبيان ... إلا أنه دار في خلدي على بعض مواضعه اعتراضات ... **قال صاحب الكتاب:** (...)، **قال الشارح المشار إليه:** (...)، **أقول:** ...

Halhâlî: Şemsüddîn Muhammed b. Muzaffer el-Hatîbî el-Halhâlî (ö. 745/1344).[4]

11- Şerhu Miftâhi'l-'ulûm[5]

Eser, *Miftâh*'ın üçüncü kısmının şerhidir. Herhangi bir nüshasını tespit edemedik.

el-Hatîbü'l-Yemenî:

12- Şerhu Miftâhi'l-'ulûm[6]

---

1 Carullah-1834, vr. 1b-215a; Esad Efendi-2996; Fatih-4669; Fatih-4686, 180b-243b; Fazıl Ahmed Paşa-1435, 413s. (sayfa numarası usulü); Feyzullah Efendi-1835, vr. 1b-170a; Laleli-2882; Laleli-2883; Mahmud Paşa-349; Molla Çelebi-131; Nuruosmaniye-4389; Nuruosmaniye-4390; Ragıp Paşa-1278; Şehid Ali Paşa-2248; Yahya Tevfik-1109; Yeni Cami-1041.

2 Harun Anay, "Devvânî", **DİA**, IX, 257-262.

3 Carullah-2089, vr. 1b-80b.

4 Süyûtî, **Buğye**, I, 247, no: 454; el-Halhâlî, **Miftâhu Telhîsi'l-Miftâh**, (nşr. Hâşim Muhammed Hâşim Mahmûd), Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, ty, s. 6-8 (Neşredenin girişi).

5 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1764; Sekkâkî, **Miftâh**, Cârullah-1850, zahriye.

6 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1764; Sekkâkî, **Miftâh**, Cârullah-1850, zahriye.

Eser, *Miftâh*'ın üçüncü kısmının şerhidir. Herhangi bir nüshasını tespit edemedik.

İmâdüddîn el-Kâşî: İmâdüddîn Yahyâ b. Ahmed el-Kâşî (ö. 745/1344'ten sonra).[1]

13- Şerhu Miftâhi'l-'ulûm[2]

Eser, *Miftâh*'ın üçüncü kısmının şerhidir. *Kāle-ekūlü* tarzındadır. Yazma nüshaları mevcuttur.[3] Başı şöyledir:

اللهم يا من قصر أرباب المعاني عن وصف بديع صفاته، وكَلَّ لسان الفصحاء عند شروق أنوار عظمة ذاته، ... أما بعد: فإن العبد المفتقر إلى رحمة ربه الغني، **يحيى بن أحمد الكاشي** ... يقول: لما كان شرف النفس الإنسانية باكتساب المعارف الحقيقية ... **قال**: (القسم الثالث من الكتاب في علمي المعاني والبيان. وفيه مقدمة لبيان حدي العلمين والغرض فيهما، وفصلان لضبط معاقدهما والكلام فيهما). **أقول**: أما تعريف مفردات هذا الكلام فـ«مقدمة العلم»: ما يتوقف عليه العلم ...

Sadruşşerîa: Sadruşşerîa es-Sânî Ubeydullâh b. Mes'ûd b. Tâcişşerîa Mahmûd (Ömer) b. Sadrişşerîa el-Evvel Ahmed (Ubeydillâh) el-Mahbûbî (ö. 747/1346).[4]

14- Ta'lîkāt 'ale'l-Miftâh

Te'lifi evâhir-i Rebîülevvel 745/Ağustos başları 1344'te Buhârâ'da tamamlanan eser, Hatîb el-Kazvînî'nin *Telhîsu'l-Miftâh* ve *el-Îzâh* adlı eserlerinde Sekkâkî'ye yönelttiği tenkitlere cevap mâhiyetindedir. Yazma nüshası mevcuttur.[5] Başı şöyledir:

قال صاحب المفتاح: (علم المعاني: هو تتبع خواص تراكيب الكلام في الإفادة وما يتصل بها من الاستحسان وغيره ليحترز بالوقوف عليها عن الخطأ في تطبيق الكلام على ما يقتضي الحال ذكره)، **فقال صاحب الإيضاح**: (وفيه نظر، إذ التتبع ليس بعلم، ولا صادق عليه، فلا يصح تعريف شيء من العلوم به).

---

1 Kehhâle, **Mu'cem**, IV, 86-87.

2 Kâtib Çelebi, **Keşf**, **II**, 1764; Sekkâkî, **Miftâh**, Cârullah-1850, zahriye; Brockelmann, **Târîh**, **III**, 252.

3 Beyazıd-6134; Carullah-1831; Çorlulu Ali Paşa-392; Damad İbrahim-1035, vr. 1b-310b; Esad Efendi-2995; Fatih-4662; Fatih-4665; Fatih-4666; Fazıl Ahmed Paşa-1444, 368vr.; Kadızâde Mehmed-451; Kayseri Raşid Efendi-1015; Laleli-2842; Laleli-2878; Mahmud Paşa-352; Molla Çelebi-130; Şehid Ali Paşa-2162; Şehzâde Mehmed-89; Turhan Vâlide Sultan-289; Veliyyüddîn Efendi-2839; Yeni Cami-1042.

4 Leknevî, **Fevâid**, s. 109-112; Şükrü Özen, "Sadrüşşerîa", **DİA**, XXXV, 427-431.

5 İzmir-805, vr. 253b-260b.

أقول: التتبع هو الاتباع بالتكلف، فإذا قيل: «فلان تتبع مذهب أبي حنيفة»، أي: …

15- Zeylü Kitâbi'l-Vişâh fî ecvibeti i'tirâzâtin ûridet 'alâ Sâhibi'l-Miftâh

21 Zilkâde 745/26 Mart 1345'te tamamlanan eser yukarıdaki eserin zeyli olmalıdır. Yazma nüshası mevcuttur.[1] Başı şöyledir:

هذا ذيل كتاب الوشاح في أجوبة اعتراضات أوردت في التلخيص على صاحب المفتاح. **قوله**: (وفيه نظر، لأنه يستلزم أن يكون المراد بعيشة في قوله تعالى …) **أقول**: لما فسرت الاستعارة بالكناية بأنها …

İbn Şeyhi'l-'Uveyne: Ebü'l-Hasen Zeynüddîn Ali b. el-Hüseyn b. el-Kāsım b. Mansûr b. Ali el-Mavsılî (ö. 755/1354).[2]

16- Şerhu Miftâhi'l-'ulûm[3]

Eser, *Miftâh*'ın üçüncü kısmının şerhidir. Herhangi bir nüshasını tespit edemedik.[4]

Hüsâmüddîn el-Kâtî: Hüsâmüddîn Hasan en-Nahvî el-Kâtî (ö. 760/1359).

17- Şerhu Miftâhi'l-'ulûm[5]

Eser, *Miftâh*'ın üçüncü kısmının şerhidir. Herhangi bir nüshasını tespit edemedik.[6]

Kutbüddîn er-Râzî: Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed er-Râzî et-Tahtânî (ö. 766/1365).[7]

18- Şerhu Miftâhi'l-'ulûm[8]

Eser, *Miftâh*'ın üçüncü kısmının şerhidir. Herhangi bir nüshasını tespit edemedik.

Cemâlüddîn eş-Şerîşî: Ebû Bekr Cemâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Bekrî el-Vâilî eş-Şerîşî el-Endelüsî (ö. 769/1368).[9]

19- Şerhu Miftâhi'l-'ulûm[10]

---

1 Fatih-4686, vr. 141a-144b.
2 Süyûtî, **Buğye**, II, 161, no: 1698.
3 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1764; Sekkâkî, **Miftâh**, Cârullah-1850, zahriye; Brockelmann, **Târîh**, III, 253.
4 Brockelmann, Patna, I, 179, no: 1652'de nüshasının bulunduğunu söylüyor.
5 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1764; Sekkâkî, **Miftâh**, Cârullah-1850, zahriye.
6 Kayıtlarda iki yerde görünüyor: Kadızâde Mehmed-452 (Sultan Şah'ın şerhi), Carullah-1821 (Başı ve sonundan eksikler var; anlaşılamadı).
7 Hüseyin Sarıoğlu, "Râzî, Kutbüddîn", **DİA**, XXXIV, 485-487.
8 Habeşî, **Câmi'**, III, 1771.
9 Kehhâle, **Mu'cem**, III, 96.
10 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1764; Sekkâkî, **Miftâh**, Cârullah-1850, zahriye.

Eser, *Miftâh*'ın üçüncü kısmının şerhidir. Herhangi bir nüshasını tespit edemedik.

Sultan Şah: Mevlânâ Sultan Şah Kutbüddîn Yûsuf (ö. 784/1382).

20- Şerhu Miftâhi'l-'ulûm[1]

Eser, *Miftâh*'ın üçüncü kısmının şerhidir. *Kāle-ekûlü* tarzındadır. Yazma nüshaları mevcuttur.[2] Başı şöyledir:

الحمد لله الذي تتابعت عوارف كرمه، وتشافعت ذوارف نعمه، ... وبعد: فإن أشرف المقاصد والمطالب، وأنفس ما يُتنافس فيه من الرغائب، وأعظم ما تسمو إليه الهمم من المآرب: علم البلاغة ... والقسم الثالث من «**مفتاح العلوم**» الذي صنفه المولى العلامة أفضل المتأخرين **سراج الملة والدين أبو يعقوب يوسف السكاكي** ... **قال**: (القسم الثالث من الكتاب ...) **أقول**: قد جرى عادة أهل العلم ...

Teftâzânî: Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî (ö. 792/1390).[3]

21- Şerhu Miftâhi'l-'ulûm[4]

789/1387'de telifi tamamlanan eser, *Miftâh*'ın üçüncü kısmının şerhidir. *Kavlühû* tarzındadır. Çok sayıda yazma nüshası vardır.[5] Başı şöyledir:

---

1 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1764; Sekkâkî, **Miftâh**, Cârullah-1850, zahriye; Brockelmann, **Târîh**, III, 251.

2 Ayasofya-4408; Fatih-4628, Kadızâde Mehmed-452; Mahmud Paşa-350; Serez-897; Süleymaniye-897, vr. 1b-124b (770/1368 istinsahlı); Yeni Cami-1040.

3 C. A. Storey, "Teftâzânî", **İA**, 12-I, 118-121.

4 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1764; Sekkâkî, **Miftâh**, Cârullah-1850, zahriye; Brockelmann, **Târîh**, III, 251.

5 Ahmed III Kitaplığı-1655; Ahmed III Kitaplığı-1666; Emanet Hazinesi-1583; Adana İl Halk Ktp-1010; Atıf Efendi-2367; Beyazıd-6008; Beyazıd-6072; Beyazıd-6125; Merzifonlu Kara Mustafa-438; Veliyyüddin-2834; Veliyyüddin-2835; Veliyyüddin-2836; Burdur İl Halk-371; Çorum İl Halk-5532; Diyarbakır Umumi-1992; Edirne Selimiye-1758; Hacı Selim Ağa Nurbanu Yakup-116; Isparta Halil Hamit Paşa-2038; Ragıp Paşa-1274; Ragıp Paşa-1275; Fazıl Ahmed Paşa-1436; Fazıl Ahmed Paşa-1442; Kütahya Vahid Paşa İl Halk-2045; Kütahya Vahid Paşa İl Halk-2046; Kütahya Vahid Paşa İl Halk-2047; Kütahya Vahid Paşa İl Halk-2048; Kütahya Vahid Paşa İl Halk-2402; Manisa İl Halk-1910; Manisa İl Halk-1911; Manisa İl Halk-1919; Feyzullah Efendi-1836; Feyzullah Efendi-1837; Feyzullah Efendi-1838; Nuruosmaniye-4466; Nuruosmaniye-4467; Samsun Gazi-968; Amcazâde Hüseyin-392; Ayasofya-4413; Beşir Ağa (Eyüp)-170; Carullah-1823; Carullah-1824; Carullah-1825; Carullah-1826; Çorlulu Ali Paşa-390; Damad İbrahim-1027; Damad İbrahim-1028; Damad İbrahim-1029; Damad İbrahim-1030; Damad İbrahim-1031; Damad İbrahim-1032; Esad Efendi-2997; Fatih-4640; Fatih-4642; Fatih-4643; Hacı Beşir Ağa-566; Hafid Efendi-375; Halet Efendi-458; Harput-181; İsmihan Sultan-358; Kadızade Mehmet-453; Laleli-2879; Laleli-2880; Laleli-2881; Laleli-2913; Mahmud Paşa-351; Mehmed Ağa Camii-156; Molla Çelebi-128; Molla Çelebi-129; Murad Molla-1623; Pertevniyal-545; Reşid Efendi-1122; Rüstem Paşa-166; Ş. Esad Efendi Medresesi-152; Şehid Ali Paşa-2243; Şehid Ali Paşa-2244; Şehid Ali Paşa-2245; Turhan Valide Sultan-286; Yeni Cami-1044; Yeni Cami-1876; Yeni Medrese-215.

خير خبر يوشح به صدر الكلام، وأحسن حديث يرشح لمقتضى الكلام: حمد الله الذي خلق الإنسان، ... وبعد: فقد بعثني فرط الشغف بتتبع الخواص لتراكيب الكلام ...

Bu şerh üzerine pek çok hâşiye yazılmıştır. Tespit edebildiklerimiz şunlardır:

Molla Haydar: Burhâneddîn Haydar b. Muhammed el-Hâfî el-Herevî (ö. 821-830/1418-1426 arası).[1]

(1) Hâşiye ‘alâ Şerhi’l-Miftâh li’s-Sa‘d

Eser, Teftâzânî’nin *Miftâh* şerhi üzerine yazılmış bir hâşiyedir. *Kavlühû* tarzındadır. Yazma nüshası mevcuttur.[2] Başı şöyledir:

لك اللهم الحمد والمنة، وعلى رسولك وأصحابه الصلاة والسلام والتحية.

قوله: (مختلط المسائل) يجوز جره صفة لقسم من، ونصبه حالا عن الضمير المنصوب في «جعلهما»، أو مفعولا ثانيا لـ«الجعل». والأول أوفق لفظا، والثاني معنى، ...

Koçhisârî: Alâüddîn Ali b. Musa b. İbrahim el-Koçhisârî (ö. 841/1437).[3]

(2) Keşfü’r-rumûz ve fethu bâbi’l-künûz (= Hâşiye ‘alâ Şerhi’l-Miftâh li’s-Sa‘d)[4]

1 Receb 828/20 Mayıs 1425 Pazar günü telifi tamamlanan eser, Teftâzânî’nin *Miftâh* şerhinin tam bir hâşiyesidir. *Kavlühû* tarzındadır. Çok sayıda yazma nüshası mevcuttur.[5] Başı şöyledir:

لك الحمد والمنة، وعلى رسولك وأصحابه الصلاة والتحية، ومنك الاستعانة وبك التوفيق، وعليك التوكل وإليك التفويض. **وبعد:** فيقول العبد الضعيف المفتقر إلى الله الغني الباري، **شمس الدين محمد بن علي الحصاري** ... لما شاهد الفضلاء كمال اهتمامي بمطالعة «**شرح المفتاح**» ومذاكرته مع الأذكياء، قد صنفه الإمام العلامة ... **سعد الملة والدين مسعود**، خصه الله بالرضوان والمقام المحمود، ... وأخذت بعض الفوائد من الأستاذ تلميذ العلامة ... وسميته «**كشف**

1 Süyûtî, **Buğye**, I, 549; Taşköprîzâde, **Şekâik** s. 59; Mecdî, **Hadâik**, s. 83.

2 Laleli-3650, vr. 33b-40b (sonu eksik).

3 Taşköprîzâde, **Şekāik**, s. 105-106; Mecdî, **Hadâik**, s. 123-124; Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, I, 352. Kaynaklarda adı böyle geçmekle birlikte, yukarıda da görüldüğü gibi, kendisi eserinin mukaddimesinde “Şemsüddîn Muhammed b. Ali el-Hisârî” şeklinde söylüyor.

4 Kâtib Çelebi, **Keşf**, **II**, 1765; Brockelmann, **Târîh**, **III**, 253 (Seyyid’in şerhinin hâşiyesi olarak göstermesi hatalıdır).

5 Beyazıd-2493; Carullah-1792; Carullah-2072; Fatih-4582(?); Feyzullah Efendi-1807; HKM-868; Kılıç Ali Paşa-857; Laleli-2836, vr. 1b-178b; Manisa İl Halk Ktp-1920; Şehid Ali Paşa-2209; Topkapı Sarayı-8070 A. 1674; Veliyyüddîn-2794; Veliyyüddîn-2795. Nüshalardan bazılarının tavsifi için bkz. Benli, **Kuruluştan Fâtih’e Belâgat**, s. 155-157; İshakoğlu, **XV-XVI. Asırlarda Belâgat**, s. 32-33.

الرموز وفتح باب الكنوز» ... قوله: (خير خبر ...) افتتاح غريب، وابتداء لطيف. فإن قلت: إنما يحسن ويلطف الافتتاح لو لم يكن مخالفا ...

Musannifek: Alâüddîn Alî b. Muhammed b. Mes'ûd el-Bistâmî eş-Şahrûdî (ö. 875/1470).[1]

(3) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Sa'd[2]

834/1430'da telifi tamamlanan eser, Teftâzânî'nin *Miftâh* şerhi üzerine yazılmış bir hâşiyedir. *Kavlühû* tarzındadır. Yazma nüshaları mevcuttur.[3]

Kutbüddîn Ahmed: Teftâzânî'nin öğrencisinin öğrencisi.

(4) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li't-Teftâzânî

Eser, Teftâzânî'nin *Miftâh* şerhi üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Yazma nüshası mevcuttur.[4] Başı şöyledir:

قال الشارح: (خير خبر ...) **أقول:** اختاره في مفتتح الكتاب، وعدل عن مثل «الحمد لله» إشارةً إلى أن من له فطانة وذكاء كان من حقه أن يشتغل ويبتدئ بما هو خير وأحرى بحاله ...

Molla Hüsrev: Mehmed b. Ferâmurz b. Alî (ö. 885/1480).[5]

(5) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Sa'd[6]

Eser, Teftâzânî'nin *Miftâh* şerhinin baş tarafları üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Herhangi bir nüshasını tespit edemedik.

Ebü'l-Kāsım es-Semerkandî: Ebü'l-Kāsım b. Ebî Bekr es-Semerkandî el-Leysî (ö. 888/1483'ten sonra).[7]

(6) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li't-Teftâzânî

Eser, Teftâzânî'nin *Miftâh* şerhi üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Yazma nüshası mevcuttur.[8] Başı şöyledir:

أحسن ما يُركَض جوادُ الطبيعة في مضمارِ ترشيحه لمقتضى المقام، وأزين ما يُثنَى إليه عنانُ العناية ليُحلَّى به صدرُ الكلام: حمد الله الذي أبدع علم البيان مفتاحا لفتح أبواب فرائد عوائد كتابه ... أما بعد: فيقول الفقير إلى الملك ؟؟؟، **أبو القاسم بن أبي بكر الليثي السمرقندي**، بصره الله بعيوب نفسه ...

---

1 Taşköprîzâde, **Şekāik**, s. 162-167; Mecdî, **Hadâik**, s. 184-187; M. Kâmil Yaşaroğlu, "Musannifek", **DİA**, XXXI, 239-240.
2 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1765; Brockelmann, **Târîh**, III, 252.
3 Atıf Efendi-2340; Feyzullah Efendi-1808.
4 Feyzullah Efendi-1806; Kılıç Ali Paşa-859, vr. 1b-106b (Musannifek'e nisbet ediliyor); Laleli-2850, vr. 161b-333b.
5 Taşköprîzâde, **Şekāik**, s. 116-120; Mecdî, **Hadâik**, s. 135-139; Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, I, 292-293; Franz Babinger, "Husrev", **İA**, V/1, 605-606; Ferhat Koca, **Molla Hüsrev**, 1. baskı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008; "Molla Hüsrev", **DİA**, XXX, 252-254.
6 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1765.
7 Kehhâle, **Mu'cem**, II, 643; İsmail Durmuş, "Semerkandî", **DİA**, XXXVI, 472-473.
8 Feyzullah Efendi-1800, vr. 1b-153b.

Seyfüddîn el-Ebherî: Seyfüddîn Ahmed b. Osman el-Ebherî.

22- Şerhu Miftâhi'l-'ulûm[1]

Eser, *Miftâh*'ın üçüncü kısmının şerhidir. Herhangi bir nüshasını tespit edemedik.

Abdülkerîm er-Reşîdî (ö. 803/1400'den sonra)

23- Şerhu Miftâhi'l-'ulûm[2]

803/1400'de telifi tamamlanan eser, *Miftâh*'ın üçüncü kısmının şerhidir. Herhangi bir nüshasını tespit edemedik.[3]

Seyyid Şerîf Cürcânî: Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî (ö. 816/1413).[4]

24- el-Misbâh fî Şerhi'l-Miftâh (= Şerhu Miftâhi'l-'ulûm)[5]

803/1401'de telifi tamamlanan eser, *Miftâh*'ın üçüncü kısmının şerhidir. *Kāle-ekūlü* tarzındadır. Osmanlı dönemindeki alttan ikinci derecede bulunan "Otuzlu Medreseler" veya "Miftah Medreseleri" denen medreselerin ders kitabı idi.[6] Bundan dolayı kütüphanelerimizde yüzlerce yazma nüshası bulunmaktadır.[7] Başı şöyledir:

نحمدك اللهم على ما هديتنا إليه من دقائق المعاني وبدائع البيان، ...

Bu şerh üzerine, başta müellif olmak üzere, pek çok âlim tarafından hâşiye ve ta'likât yazılmıştır. Tespit edebildiklerimiz şunlardır:

Seyyid Şerîf Cürcânî: Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî (ö. 816/1413).

(1) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh [8]

---

1 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1764; Sekkâkî, **Miftâh**, Cârullah-1850, zahriye.

2 Brockelmann, **Târîh**, III, 251.

3 Brockelmann, el-Cezair-198 ve Petersburg 4/942'de kayıtlı olduğunu bildiriyor.

4 "Cürcânî", **İA**, III, 246; Sadreddin Gümüş, **Seyyid Şerîf Cürcânî**, İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Neşriyatı, 1984; Gümüş, "Cürcânî, Seyyid Şerîf", **DİA**, VIII, 134-136.

5 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1763, 1764; Sekkâkî, **Miftâh**, Cârullah-1850, zahriye; Brockelmann, **Târîh**, III, 252.

6 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı**, Üçüncü baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 19; Cahid Baltacı, **XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri**, 2. baskı, İstanbul: M. Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, 2005, I, 122; Ahmet Turan Arslan, **İmam Birgivî ve Arapça Tedrisatındaki Yeri**, İstanbul: Seha Neşriyat, 1992, s. 14.

7 Hemen her kütüphanemizde nüshalarına rastlanan bu eserin müellif nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Turhan Valide Sultan Bölümü-287'dedir. Eser üzerinde tahkik çalışmaları yapılmış ve yapılmaktadır: Ferîd Muhammed Bedevî en-Neklânî, **el-Misbâh fî şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Külliyyetü'l-Lügati'l-Arabiyye bi'l-Ezher, Kahire 1397/1976 (bkz. Muhammed b. Alî es-Sâmil, "el-Üslûbü'l-hakîm", **Mecelletü Câmi'ati'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye**, sayı: 15, Şaban 1416, s. 111, 122); Yüksel Çelik, **es-Seyyid eş-Şerif el-Cürcani el-Misbah fî Şerh el-Miftah Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili (Edisyon Kritik)**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul: MÜSBE, 2009.

8 İshakoğlu, **XV-XVI. Asırlarda Belâgat**, s. 21.

804/1401’de telifi tamamlanan eser, bizzât müellifinin *Misbâh* üzerine yazdığı hâşiyedir. *Kavlühû* tarzındadır. Genellikle şerhin kenarında (منه) rumuzuyla verilir. Müstakil nüshaları da mevcuttur.[1] Başı şöyledir:

قوله: (**علم يحترز به عن الخلل**) قال في صدر الكتاب: «واعلم أن علم الأدب متى كان الحامل على الخوض فيه مجرد الوقوف على بعض الأوضاع وشيء من الاصطلاحات فهو لديك على طرف الثمام.أما إذا خضت فيه لهمة تبعثك على الاحتراز عن الخطأ في العربية وسلوك جادة الصواب فيها: اعترض دونك منه أنواع تلقى لأدناها عَرَق القربة». **قوله**: (**على ما صرحوا**) صرح بذلك الزمخشري في كتابه المسمى بـ«قسطاس العروض» **قوله**: ...

Musannifek: Alâüddîn Alî b. Muhammed b. Mes‘ûd el-Bistâmî eş-Şahrûdî (ö. 875/1470).[2]

(2) Hâşiye ‘alâ Şerhi’l-Miftâh li’s-Seyyid[3]

850/1446’da telifi tamamlanan eser, *Misbâh* üzerine yazılmış bir hâşiyedir. *Kavlühû* tarzındadır. Yazma nüshaları mevcuttur.[4] Başı şöyledir:

نحمدك يا من علت سرادق كبريائه عن أن يحوم حول بيانها العبارات والإشارات، ... **أما بعد**: فإني لما حططت رحلي ببلاد الروم محط رحال رجال الفضل والإفضال ... فوجدت عامتهم مشتغلين بـ«**الشرح**» المشهور للقسم الثالث من «**مفتاح العلوم**»، المنسوب إلى ... **أبي الحسن علي الشريف الجرجاني** ... **قوله**: (نحمدك ...)، **أقول** وأنا الفقير إلى الله الغني، **شيخ علي بن مجد الدين الشاهرودي البسطامي** ...: آثر الشارح المحقق رحمه الله ههنا أمورا ثلاثة، ...

1 Meselâ müellif nüshasının sonunda müstakil olarak: Turhan Vâlide Sultan-287, vr. 128b-182b.

2 Taşköprîzâde, **Şekāik**, s. 162-167; Mecdî, **Hadâik**, s. 184-187; M. Kâmil Yaşaroğlu, “Musannifek”, **DİA**, XXXI, 239-240.

3 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1765; Brockelmann, **Târîh**, III, 252.

4 Ahmet III Ktp-1671; Antalya Tekelioğlu-528; Atıf Efendi-2301; Atıf Efendi-2339; Bayezid-6001; Çorum İskilip İlçe Halk Ktp-912; Damad İbrahim Paşa-1011, vr. 1b-191b (Mukaddime eksik); Damad İbrahim Paşa-1012, vr. 1b-256a; Damad İbrahim Paşa-1013; Damad İbrahim Paşa-1014; Damad İbrahim Paşa-1015; Damad İbrahim Paşa-1016; Fatih-4583; Fatih-4584; Feyzullah Efendi-1809; Feyzullah Efendi-1811; H. Hüsnü Paşa-1718; Hekimoğlu-867; İsmihan Sultan-351; Kadızâde Mehmed-443; Kılıç Ali Paşa-858; Konya Yusuf Ağa-100; Laleli-2387; Mahmûd Paşa-335; Mehmed Ağa Câmii-159; Kayseri Râşid Efendi-1007; Şehid Ali Paşa-2207; Şehid Ali Paşa-2208; Şehid Ali Paşa-2215; Topkapı-8089 A. 1671; Topkapı-8090 A. 1656. Bazı nüshaların tavsifi için bkz. Benli, **Kuruluştan Fâtih’e Belâgat**, s. 166-168.

Molla Hüsrev: Mehmed b. Ferâmurz b. Alî (ö. 885/1480).[1]

(3) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid

Eser, *Misbâh* üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Yazma nüshası mevcuttur.[2] Başı şöyledir:

قوله: (رتب كتابه ...) الترتيب في اللغة: وضع كل شيء بمرتبته، وفي الاصطلاح: جعل الأشياء الكثيرة بحيث يطلق عليها الواحد، فترتيب الكتاب باعتبار أجزائه ...

Ebü'l-Kāsım es-Semerkandî: Ebü'l-Kāsım b. Ebî Bekr es-Semerkandî el-Leysî (ö. 888/1483'ten sonra).[3]

(4) Hâşiye 'alâ Şerhayi'l-Miftâh li't-Teftâzânî ve's-Seyyid[4]

Eser, Teftâzânî ile Cürcânî'nin *Miftâh* şerhlerinin baş tarafları üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Teftâzânî'den "Muhakkık", Cürcânî'den "Fâzıl" adlarıyla bahsedilir. Yazma nüshaları mevcuttur.[5] Başı şöyledir:

اللهم زدنا من لدنك علما، وهيئ لنا من أمرنا رشدا، ... **قال** مبدع بدائع البيان ولطائف المعاني، **العلامة المحقق التفتازاني**، رحمه الله: (خير خبر ...) وشح صدر كلامه بـ«خير خبر يوشح به ...»، **فنقول**: في قوله: «يوشح به صدر الكلام» مكنية وتخييل وترشيح ...

Şirvânî: Şemsüddîn Muhammed b. Şihâbüddîn Ahmed eş-Şirvânî (ö. 892/1486).[6]

(5) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid[7]

Eser, *Misbâh* üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Herhangi bir nüshasını tespit edemedik.

Molla Lutfî: Lütfullah b. Hasan et-Tokâtî (ö. 900/1495).[8]

(6) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid [9]

---

1 Taşköprîzâde, **Şekāik**, s. 116-120; Mecdî, **Hadâik**, s. 135-139; Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, I, 292-293; Franz Babinger, "Husrev", **İA**, V/1, 605-606; Ferhat Koca, **Molla Hüsrev**, 1. baskı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008; "Molla Hüsrev", **DİA**, XXX, 252-254.

2 Laleli-3650, vr. 134b-141a.

3 Kehhâle, **Mu'cem**, II, 643; İsmail Durmuş, "Semerkandî", **DİA**, XXXVI, 472-473.

4 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1767.

5 Atıf Efendi-2337; Carullah-1783, vr. 1b-125b; Carullah-1784; Carullah-1793; Feyzullah Efendi-1800; Mehmed Asım Bey-502; Veliyyüddin Efendi-2750.

6 Bağdâdî, **Hediyye**, II, 214.

7 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1765.

8 Taşköprîzâde, **Şekāik**, s. 279-283; Mecdî, **Hadâik**, s. 295-300; Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, II, 11-12; Orhan Şaik Gökyay – Şükrü Özen, "Molla Lutfi", **DİA**, XXX, 255-258; İshakoğlu, **XV-XVI. Asırlarda Belâgat**, s. 38-39.

9 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1765.

Eser, *Misbâh* üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Yazma nüshaları mevcuttur.[1] Başı şöyledir:

قوله: (في كلام العرب ...) إما بحسب مفرداته أو بحسب تأليفه، فلا حاجة إلى تأويل الكلام بعمومه ...

Kirmastî: Yûsuf b. Hüseyin el-Kirmastî (ö. 900/1495?).[2]

(7) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid[3]

Eser, *Misbâh*'ın baş tarafları üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Yazma nüshaları mevcuttur.[4]

Mevlânâzâde Osmân el-Hatâî: Nizâmüddîn Osmân b. Abdillah el-Hatâî (ö. 901/1460).[5]

(8) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid[6]

Eser, *Misbâh* üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Herhangi bir nüshasını tespit edemedik. Kâtib Çelebi'nin bildirdiğine göre başı şöyledir:

لك اللهم الحمد والمنة ...

Şeyh Sinan: Yûsuf el-Hamîdî (ö. 911/1505 veya 912/1506).[7]

(9) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid[8]

Eser, *Misbâh*'ın baş tarafları üzerine yazılmış bir hâşiyedir. *Kavlühû* tarzındadır. Yazma nüshaları mevcuttur.[9] Başı şöyledir:

قوله: (نحمدك) عقب الشارح التسمية بالتحميد، وإن كانت التسمية مشتملة على معنى الحمد والتمجيد، امتثالا لما ورد في الأخبار ...

Kara Seydi el-Hamîdî: (ö. 912/1506 veya 913/1507).[10]

(10) Es'ile 'alâ Şerhi's-Seyyid[11]

---

1 Beşir Ağa (Eyüp)-199; Carullah-1790; Carullah-1793; Feyzullah Efendi-1812; Feyzullah Efendi-2156; Kadızâde Mehmed-440; Laleli-2850, vr. 130b-160b; Laleli-3650, vr. 25a-32b (sonu eksik); Nuruosmaniye-4391 (3863); Ragıp Paşa-1255; Veliyyüddin-2748; Veliyyüddin-2795; Veliyyüddin-2801; Veliyyüddin-2843. Nüshalardan bazılarının tavsifi için bkz. Benli, **Kuruluştan Fâtih'e Belâgat**, s. 186-188.

2 Taşköprîzâde, **Şekāik**, s. 207-208; Mecdî, **Hadâik**, s. 224-225; Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, II, 53-54; Ahmet Özel, "Kirmastî", **DİA**, XXVI, 67-68; Benli, **Kuruluştan Fâtih'e Belâgat**, s. 196-197; İshakoğlu, **XV-XVI. Asırlarda Belâgat**, s. 41-44.

3 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1766.

4 Edirne Selimiye-1786; Pertev Paşa-529.

5 Kehhâle, **Mu'cem**, II, 362-363.

6 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1767.

7 Taşköprîzâde, **Şekāik**, s. 323-324; Mecdî, **Hadâik**, s. 334-335; Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, **I**, 333.

8 Kâtib Çelebi, **Keşf**, **II**, 1765.

9 Carullah-1790, vr. 203b-333b; Laleli-2839, vr. 1b-117b; Şehid Ali Paşa-2214, vr. 1b-121a; Veliyyüddin-2774, vr. 118b-170a. Nüshaların tavsifi için bkz. İshakoğlu, **XV-XVI. Asırlarda Belâgat**, s. 44-46.

10 Taşköprîzâde, **Şekāik**, s. 296-297; Mecdî, **Hadâik**, s. 313; Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, I, 398.

11 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1765.

Eser, *Misbâh*'a yönelik tenkid mahiyetinde sorulardan ibarettir. Çeşitli âlimler tarafından bu sorulara cevaplar verilmiştir. Yazma nüshaları mevcuttur.[1] Başı şöyledir:

الحمد لله رب العالمين، والصلاة على رسوله المجتبى الأمين. **وبعد**: هذا ما سنح للخاطر الفاتر، عند مطالعته بعضا من الدفاتر، كتبته تحفة لبعض من الأركان، ليكون سببا للتذكر بعد النسيان، ...

(11) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid

Eser, *Misbâh*'ın baş tarafları üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Yazma nüshaları mevcuttur.[2] Başı şöyledir:

اللهم إنا نستعينك بطولك، فيما لا نستطيع إلا بعونك، ... (رتب كتابه على ثلاثة أقسام ...) لما كان المفتاح في علم الأدب، وكان أسلوب المصنف رحمة الله عليه في تضمينه أنواع الأدب مخالفا ...

Alâeddin Ali el-Fenârî: (Molla Fenârî'nin torunu değil) (ö. 918/1512'den önce).[3]

(12) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid (= Ta'lîka 'alâ Şerhayi's-Seyyid ve's-Sa'd)[4]

Eser, *Misbâh* üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Yazma nüshaları mevcuttur.[5] Başı şöyledir:

---

1 Ragıp Paşa-1459, vr. 198b-201a; Veliyyüddîn Efendi-2843, vr. 166b-169b. Nüshaların tavsifi için bkz. İshakoğlu, **XV-XVI. Asırlarda Belâgat**, s. 47-48.

2 Carullah-1793, vr. 52b-67b; Feyzullah Efendi-1812, vr. 130-145; Şehid Ali Paşa-2823, vr. 64-68. Birinci nüshanın tavsifi için bkz. İshakoğlu, **XV-XVI. Asırlarda Belâgat**, s. 48.

3 Taşköprîzâde, **Şekāik**, s. 210-211; Mecdî, **Hadâik**, s. 227-228.

4 Mukaddimesinde Sultan II. Bayezid (dönemi: 886-918/1481-1512)'in adı zikredilen bu eser, kaynaklarda ve kütüphane kayıtlarında birçok müellife nisbet edilmiştir: Kâtib Çelebi: 1- Eserin başını vermeden, Mecdî'den naklen, Molla Fenârî (ö. 834/1431)'ye nisbet ediyor (**Keşf**, II, 1766); 2- Eserin başını vererek, Muhyiddîn b. Mehmed Şah el-Fenârî'ye nisbet ediyor (**Keşf**, II, 1766); 3- Eserin başını vermeden Alâeddin Ali el-Fenârî'ye nisbet ediyor (**Keşf**, II, 1767); 4- Bir müellife nisbet etmeden eserin başını veriyor (**Keşf**, II, 1767). 5- Bir de Fenârîzâde Muhyiddîn Çelebi (ö. 954/1548)'ye nisbet ediliyor (İshakoğlu, **XV-XVI. Asırlarda Belâgat**, s. 71-73). Konuyu inceleyen Sıtkı Gülle, yaptığı nüsha karşılaştırmalarının sonucunda, eserin Molla Fenârî'ye değil, II. Bayezid döneminde yaşayan ve biri Molla Fenârî'nin torunu olan iki Alâeddîn Ali el-Fenârî'den birine ait olduğu kanaatine varmış, fakat birini kesinleştirememiştir. (bkz. Sıtkı Gülle, **Şemseddîn Muhammed b. Hamza Fenârî'nin Hayatı ve Eserleri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990, s. 75-76). Taşköprîzâde'nin Molla Fenârî'nin torunu hakkındaki "bütün ilmî derinliğine rağmen sadece iki eser yazdığı" ifadesine ve diğerine böyle bir eser nisbet etmesine (**Şekāik**, s. 182, 211) bakılacak olursa, eserin Molla Fenârî'nin torunu olmayan Alâeddin Ali el-Fenârî'ye ait olduğunu kesin olarak söyleyebiliriz.

5 Topkapı-8091 A.1647; Laleli-2850, vr. 1b-130a; Carullah-1790, 2072; Feyzullah Efendi-1805; Laleli-2845 (Tavsifleri için bkz. Benli, **Kuruluştan Fâtih'e Belâgat**, s. 193-195. Molla Fenârî'nin torunu olan Alâeddin Ali el-Fenârî (ö. 903/1497)'ye nisbet ediyor); Kadızâde Mehmed-447; Molla Çelebi-133 (Tavsifleri için bkz. İshakoğlu, **XV-XVI. Asırlarda Belâgat**, s. 71-73. Fenârîzâde Muhyiddîn Çelebi (ö. 954/1548)'ye nisbet ediyor); Laleli-2850.

الحمد لله الذي يسر لنا عنان بدائع المعاني، من الأول والثواني، وبصر بنا ببيان روائع المعاني، معجزة رسوله ليس له ثاني، ... وبعد: فإن «**مفتاح العلوم**» **للإمام أبي يعقوب يوسف السكاكي**، سكاكِ نقود الفكر بجوهر الإدراك، عين الحكمة التي من أوتيها فقد أوتي خيرا كثيرا ... فعلمت أن الشرح الذي كتبه نظام الملة والدين **السيد الشريف** ... وذلك ظل الرحمن سلطان **بايزيد خان بن محمد خان** ... **قوله**: (نحمدك) افتتح بالتحميد اقتفاء لما ورد في الأخبار، واقتداء بطريقة الأخيار، وأداء لبعض حقوق نعم استغرقته كالتوفيق لهذا التصنيف، ...

Samsûnîzâde: Muhyiddîn Mehmed b. Hasan b. Abdüssamed es-Samsûnî (ö. 919/1513).[1]

(13) Hâşiye alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid[2]

Eser, *Misbâh*'ın baş tarafları üzerine yazılmış bir hâşiyedir. *Kavlühû* tarzındadır. Yazma nüshası mevcuttur.[3] Başı şöyledir:

وبعد: فإن أشرف العلوم وأعلاها درجة، وأكمل الصناعة وأسناها مرتبة: هو العلم المختص بفهم لطائف معاني كلام الله تعالى ودرك حقائق تفسير كتابه الذي هو حبل الله ...

Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi: Abdurrahmân b. Ali b. Müeyyed el-Amâsî (ö. 922/1516).[4]

(14) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid

Eser, *Misbâh* üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Yazma nüshaları mevcuttur.[5] Başı şöyledir:

قوله: (**وتوجيه** ...) يعني أن المصنف قال في صدر الكتاب: «وقد ضمنت كتابي هذا من أنواع علم الأدب دون نوع اللغة ما رأيته لا بد منه» ...

Tâcîbeyzâde Sa'dî Çelebi: Sa'dî b. Tâcî Bey (ö. 922/1516).[6]

(15) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid[7]

---

1 Taşköprîzâde, **Şekāik**, s. 295-296; Mecdî, **Hadâik**, s.312-313; Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, II, 16.

2 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1765.

3 Damad İbrahim Paşa-1016, vr. 372b-499a. Nüshanın tavsifi için bkz. İshakoğlu, **XV-XVI. Asırlarda Belâgat**, s. 56-57.

4 Taşköprîzâde, **Şekāik**, s. 290-294; Mecdî, **Hadâik**, s. 308-311; Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, I, 355; M. Tayyib Gökbilgin, "Müeyyed-zâde", **İA**, VIII, 786-790; Özel, **Hanefî Fıkıh Âlimleri**, s. 109-110; Hasan Aksoy, "Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi", **DİA**, XXXI, 485-486.

5 Beyazıd-6058; Feyzullah Efendi-1802, vr. 1b-173b. Nüshanın tavsifi için bkz. İshakoğlu, **XV-XVI. Asırlarda Belâgat**, s. 50-51.

6 Taşköprîzâde, **Şekāik**, s. 325-326; Mecdî, **Hadâik**, s. 337-338; Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, I, 263; İshakoğlu, **XV-XVI. Asırlarda Belâgat**, s. 51.

7 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1765.

Eser, *Misbâh* üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Herhangi bir nüshasını tespit edemedik.

Seydî-i Karamânî: Seydi Ahmed b. Üveys el-Karamânî (ö. 923/1517).[1]

(16) Ecvibe 'alâ es'ileti Şerhi'l-Miftâh li-Kara Seydi[2]

Eser, yukarıda geçen Kara Seydi'nin *Misbâh*'a yönelik tenkid mahiyetindeki sorularına cevaplardan oluşmaktadır. Herhangi bir nüshasını tespit edemedik.

Sarı Gürz (Sarıgörez) Nûreddîn Efendi: Nûreddîn b. Yûsuf (ö. 928/1521-22).[3]

(17) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid

Eser, *Misbâh* üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Yazma nüshası mevcuttur.[4] Başı şöyledir:

وبعد: فلما ورد الأمر العالي من سلطان البرين، وخاقان البحرين ... بمطالعة اعتراضات بعض الإخوان، ودفع الشبهات عن صحائف الأذهان: باشرت إلى الامتثال، بعون الله المتعال، وكتبت هذه الأوراق، خدمة ...

(18) Ecvibe 'alâ es'ileti Seydi

Eser, yukarıda geçen Kara Seydi'nin *Misbâh*'a yönelik tenkid mahiyetindeki sorularına cevaplardan oluşmaktadır. Yazma nüshası mevcuttur.[5] Başı şöyledir:

الحمد لله ناصر أهل الحق والرشاد، وقامع أهل الزيغ والعناد، الذي تنزه عن الشركاء والأنداد، وتقدس عن الأشباه والأضداد، ... وبعد: فلما ورد أمر من يجب له الإطاعة والانقياد، وامتدَّ نحوه لتقبيل سدته أعناق العباد، ... **بايزيد بن محمد خان** ... إلى هذا العبد الفقير، والتراب الحقير، في حل شبهات بعض الإخوان ...

Kara Bâlî: Kara Bâlî b. Seydi el-Aydînî (ö. 929/1522).[6]

(19) Ecvibe 'alâ es'ileti Şerhi'l-Miftâh li-Kara Seydi[7]

Eser, yukarıda geçen Kara Seydi'nin *Misbâh*'a yönelik tenkid mahiyetindeki sorularına cevaplardan oluşmaktadır. Herhangi bir nüshasını tespit edemedik.

---

1 Taşköprîzâde, **Şekāik**, s. 297-298; Mecdî, **Hadâik**, s. 313-314.
2 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1765.
3 Taşköprîzâde, **Şekāik**, s. 298-299; Mecdî, **Hadâik**, s. 314-315; Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, I, 341; Mehmet İpşirli, "Sarıgörez Nûreddin Efendi", **DİA**, XXXVI, 151-152.
4 Veliyyüddin Efendi-2843. Nüshanın tavsifi için bkz. İshakoğlu, **XV-XVI. Asırlarda Belâgat**, s. 52-53.
5 Ragıp Paşa-1459. Nüshanın tavsifi için bkz. İshakoğlu, **XV-XVI. Asırlarda Belâgat**, s. 53-54.
6 Taşköprîzâde, **Şekāik**, s. 301-302; Mecdî, **Hadâik**, s. 316-317; İshakoğlu, **XV-XVI. Asırlarda Belâgat**, s. 54.
7 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1765-1766.

Seydializâde Yakub Efendi: Ya'kûb b. Seydi Ali Şârihu *Şir'ati'l-İslâm* (ö. 930/1523 veya 931/1524).[1]

(20) Ecvibe 'alâ es'ileti Şerhi'l-Miftâh li-Kara Seydi[2]

Eser, yukarıda geçen Kara Seydi'nin *Misbâh*'a yönelik tenkid mahiyetindeki sorularına cevaplardan oluşmaktadır. Herhangi bir nüshasını tespit edemedik.

(21) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid[3]

Eser, *Misbâh*'ın baş tarafları üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Herhangi bir nüshasını tespit edemedik.

Muslihuddin Mustafa b. Halil: Taşköprîzâde'nin babası (ö. 935/1528).[4]

(22) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid

Eser, *Misbâh*'ın bazı yerleri üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Yazma nüshası mevcuttur.[5]

Kutbeddîn Merzifonî: (ö. 935/1528).[6]

(23) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid[7]

Eser, *Misbâh*'ın baş tarafları üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Herhangi bir nüshasını tespit edemedik.

Yegânî Paşa Çelebi: Paşa Çelebi el-Yegânî (ö. 938/1531 veya 939/1532).[8]

(24) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid[9]

Eser, *Misbâh*'ın baş tarafları üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Herhangi bir nüshasını tespit edemedik.

Kemalpaşazâde (İbn Kemal Paşa): Şemsüddîn Ahmed b. Süleyman b. Kemal Paşa (ö. 940/1534).[10]

(25) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid[11]

Eser, *Misbâh*'ın dîbâcesi üzerine yazılmış bir hâşiyedir. *Kavlühû* tarzındadır. Yazma nüshaları mevcuttur.[12] Başı şöyledir:

---

[1] Taşköprîzâde, **Şekāik**, s. 314-315; Mecdî, **Hadâik**, s. 328-329; Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, II, 54; İshakoğlu, **XV-XVI. Asırlarda Belâgat**, s. 57-58.

[2] Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1765.

[3] Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1765.

[4] Taşköprîzâde, **Şekāik**, s. 388-390; Mecdî, **Hadâik**, s. 391-393; Gazzî, **Kevâkib**, II, 248.

[5] Veliyyüddin-3276.

[6] Taşköprîzâde, **Şekāik**, s. 484-485; Mecdî, **Hadâik**, s. 479; İshakoğlu, **XV-XVI. Asırlarda Belâgat**, s. 58.

[7] Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1765.

[8] Taşköprîzâde, **Şekāik**, s. 406-407; Mecdî, **Hadâik**, s. 406; İshakoğlu, **XV-XVI. Asırlarda Belâgat**, s. 58-59.

[9] Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1765; İshakoğlu, **XV-XV. Asırlarda Belâgat**, s. 58-59.

[10] İsmet Parmaksızoğlu, "Kemâl Paşa-Zâde", **İA**, VI, 561-566; M. A. Yekta Saraç, **Şeyhülislâm Kemalpaşazade**, İstanbul: Risale Basın Yayın, 1995; Seyit Bahçıvan, **Şeyhülislâm İbn Kemâl Bâşâ**; Şerafettin Turan vd, "Kemalpaşazâde", **DİA**, XXV, 238-247; Musa Alak, **Kemalpaşazâde'nin Şerhu Tağyîri'l-Miftâh Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul: MÜSBE, 2009, s. 102-181.

[11] Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1766.

[12] Atıf Efendi-2816, vr. 320b-327a; Mehmed Asım Bey-487, vr. 73-90.

الحمد لله رب العالمين، والصلاة والسلام على محمد وآله وصحبه أجمعين. **قوله**: (نحمدك) غير الأسلوب المشهور المذكور في الكلام المجيد مع أن فيه الإمتثال للخبر ...

Alâeddin Ali Çelebi: Alâeddin Ali b. Sâlih / Vâsiî Alisi (ö. 950/1543).[1]

(26) Hâşiye alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid[2]

Eser, *Misbâh* üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Herhangi bir nüshasını tespit edemedik.

Kara Haydar: Haydar b. Abdullah el-Menteşevî (ö. 955/1548).[3]

(27) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid[4]

Eser, *Misbâh* üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Herhangi bir nüshasını tespit edemedik.

Emîr Hasan Çelebi: Emîr Hasan Çelebi b. Seyyid Ali Çelebi (ö. 957/1550).[5]

(28) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid [6]

Eser, *Misbâh*'ın baş tarafları üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Yazma nüshası mevcuttur.[7]

Hâfız-ı Acem: Hâfızuddîn Muhammed b. Ahmed b. Âdil Paşa (ö. 958/1551).[8]

(29) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid[9]

Eser, *Misbâh*'ın baş tarafları üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Yazma nüshası mevcuttur.[10] Başı şöyledir:

سبحان من بيده مفتاح عُقد مجلس الدرس، ... وبعد: فيقول الفقير **محمد -الشهير بالحافظ- بن أحمد بن عادل پاشا**، عاملهم الله سبحانه وتعالى بأرق ما شاء: لما وفقت لإفادة واستفادة «**شرح المفتاح**» الذي ...

---

1 Taşköprîzâde, **Şekāik**, s. 492-493; Mecdî, **Hadâik**, s. 486-487; Ömer Faruk Akün, "Alâeddin Ali Çelebi", **DİA**, II, 315-318.
2 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1767.
3 Bağdâdî, Hediyye, I, 341; Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, I, 399.
4 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1767.
5 Taşköprîzâde, **Şekāik**, s. 507-508; Mecdî, **Hadâik**, s. 498.
6 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1767.
7 Carullah-1785.
8 Taşköprîzâde, **Şekāik**, s. 449-451; Mecdî, **Hadâik**, s. 449-451; Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, I, 275; Ömer Faruk Akün, "Hâfız-ı Acem", **DİA**, XV, 80-83 (Bu maddede 2 ve 3 numaralarıyla verilen eserlerle ilgili açıklamalar, Taşköprîzâde'nin ifâdelerinin yanlış anlaşılmasından kaynaklanmış olmalıdır. Taşköprîzâde'nin bildirdiğine göre, Hâfız, 15 günde *Miftâh*'ın üçüncü kısmının metnini istinsâh etmiş; 5 ayda da Seyyid Şerîf'in şerhinden seçtiği açıklamaları metnin kenarına yazmıştır. Görüldüğü gibi bunlar Hâfız'ın kendi telifi değildir. Halbuki maddede bunlar, biri *Miftâh* şerhi, diğeri *Misbâh* hâşiyesi olmak üzere, iki ayrı eser olarak takdim edilmektedir).
9 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1764.
10 Veliyyüddin Efendi-3264. İlk sayfasının fotoğrafı için bkz. **DİA**, XV, 82. Nüshanın tavsifi için bkz. İshakoğlu, **XV-XV. Asırlarda Belâgat**, s. 74 (numara sehven 3204 yazılmış).

Taşköprîzâde Ahmed: Ebü'l-Hayr İsâmüddîn Ahmed b. Mustafa Taşköprîzâde (ö. 968/1561).[1]

(30) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid[2]

Eser, *Misbâh*'ın baş tarafları üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Yazma nüshaları mevcuttur.[3] Başı şöyledir:

الحمد لله على توالي نواله، والصلاة على نبيه محمد وآله وصحبه. قال **شريف زمانه** أكرم الله بجنابه خص بالذكر من صفاته العلي ما هو أخص به تعالى أعني الوجوب الذاتي ...

Garîk Arabzâde: Muhammed b. Muhammed el-Arabî (ö. 969/1562).[4]

(31) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid

Eser, *Misbâh* üzerine yazılmış bir hâşiyedir. *Kavlühû* tarzındadır. Müellif nüshası mevcuttur.[5] Başı şöyledir:

قوله: (رتب كتابه ...) ترتيب الكتاب بحسب بعض أجزائه وهو الأقسام ...

Celâlzâde Sâlih Çelebi: Sâlih b. Kādî Celâl (ö. 973/1565).[6]

(32) Nâkıdü'r-re'yeyn fî kavâ'idi'l-fenneyn (= Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid)[7]

Eser, *Misbâh*'ın başından talep kipinden bahseden "ikinci kānûn"a kadar olan bölümü üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Yazma nüshaları mevcuttur.[8] Başı şöyledir:

اللهم إنا نحمدك على ما علمتنا من بيان بدائع المعاني ... **وبعد:** فإني قد كنت منذ زمان أُميطت عني التمائم، وتعممت بالعمائم، مشغوفا باكتساب العلوم واقتناء الفنون ...

Küçük Tâceddin: Tâceddîn İbrâhîm b. Abdullâh el-Hamîdî (ö. 973/1565).[9]

(33) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid

---

1 Taşköprîzâde, **Şekāik**, s. 552-560; Ali b. Bâlî, **'Ikd**, s. 336-340; Mecdî, **Hadâik**, s. 524-526; Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, I, 346-347; M. Münir Aktepe, "Taşköpri-Zâde", **İA**; 12-I, 42-44; Özel, **Hanefî Fıkıh Âlimleri**, s. 116.

2 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1764.

3 Mehmed Asım Bey-487; Veliyyüddin-2025. Nüshaların tavsifi için bkz. İshakoğlu, **XV-XV. Asırlarda Belâgat**, s. 79-80.

4 Atâî, **Zeyl**, s. 26-28.

5 Murad Molla-808, vr. 82b-193a.

6 Ali b. Bâlî, **'Ikd**, s. 368-370; Atâî, **Zeyl**, s. 47-49; Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, II, 278-280; M. Tayyib Gökbilgin, "Celâl-zâde", **İA**, **III**, 63-64; **DİA**, "Celâlzâde Sâlih Çelebi", VII, 262-264.

7 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1764, 1767.

8 Carullah-1787; Damad İbrahim Paşa-994. Nüshaların tavsifi için bkz. İshakoğlu, **XV-XVI. Asırlarda Belâgat**, s. 85-86.

9 Ali b. Bâlî, **'Ikd**, s. 371-373 (Ali b. Bâlî'nin hocası); Atâî, **Zeyl**, s. 49-51; Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, I, 264 (Ali b. Bâlî (ö. 992/1584)'den naklen vefât tarihini 1009/1600 göstermesi zühûl eseri olmalıdır).

Eser, *Misbâh*'ın bazı yerleri üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Herhangi bir nüshasını tespit edemedik.

Ahmed b. Mahmûd Bursevî: Molla Arab'ın biraderzâdesi. (ö. 977/1569).[1]

(34) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid[2]

Eser, *Misbâh* üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Herhangi bir nüshasını tespit edemedik.[3]

Bihiştî Ramazan Efendi: Ramazan b. Abdülmuhsin el-Vizevî (ö. 979/1571).[4]

(35) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid

Eser, *Misbâh* üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Herhangi bir nüshasını tespit edemedik.

Nişancızâde Ahmed Efendi: Ahmed b. Mehmed b. Ramazan (ö. 986/1578).[5]

(36) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid

Eser, *Misbâh* üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Herhangi bir nüshasını tespit edemedik.

Abdurrahman Alemşah: Abdurrahman b. Saçlı Emir (ö. 987/1579).[6]

(37) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid[7]

Eser, *Misbâh* üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Herhangi bir nüshasını tespit edemedik.

Kadızâde: Şemseddin Ahmed b. Bedreddin Mahmûd el-Edirnevî (ö. 988/1580).[8]

(38) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid[9]

Eser, *Misbâh*'ın başından ikinci fennin sonuna kadarki bölümü üzerine yazılmış bir hâşiyedir. *Kāle-ekūlü* tarzındadır. Çok sayıda yazma nüshası mevcuttur.[10] Başı şöyledir:

---

1 Atâî, **Hadâik**, I, 135.
2 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1764.
3 Bağdatlı Vehbi-2029, vr. 51b-55b (İshakoğlu, **XV-XVI. Asırlarda Belâgat**, s. 87)'deki nüsha İmâmzâde Ahmed b. Mehmed (ö. 1009/1600)'e aittir.
4 Ali b. Bâlî, **'Ikd**, s. 408-410; Atâî, **Zeyl**, s. 156-157; Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, I, 42-43; Mustafa Uzun, "Bihiştî Ramazan Efendi", **DİA**, VI, 145-146; İshakoğlu, **XV-XV. Asırlarda Belâgat**, s. 87-88.
5 Ali b. Bâlî, **'Ikd**, s. 491-492; Atâî, **Zeyl**, s. 251-252; Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, I, 313; İshakoğlu, **XV-XV. Asırlarda Belâgat**, s. 96-97.
6 Atâî, **Zeyl**, s. 259; Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, I, 357-358; İshakoğlu, **XV-XV. Asırlarda Belâgat**, s. 99-100.
7 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1766.
8 Ali b. Bâlî, **'Ikd**, s. 496-498; Atâî, **Zeyl**, s. 259-261; Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, I, 401; Mehmet İpşirli, "Kadızâde, Ahmed Şemseddin", **DİA**, XXIV, 96-97.
9 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1766.
10 Atıf Efendi-2338; Ayasofya-4383; Bağdatlı Vehbi-1808; Beyazıd-2493; Carullah-1791; Damad İbrahim Paşa-1007; Diyarbakır Umumi Ktp-1693; Diyarbakır Umumi Ktp-2206; Esad Efendi-2978; Giresun Yazmaları-131; Giresun Yazmaları-3606; Kadızâde Mehmed-446; Laleli-2835; Laleli-2840; Laleli-2846; Laleli-3650; Nevşehir Damad İbrahim Paşa-249; Ragıp Paşa-1255; Şehid Ali Paşa-2210; Veliyyüddin Efendi-2772; Veliyyüddin Efendi-2774. Bazı nüshalarının tavsifi için bkz. İshakoğlu, **XV-XVI. Asırlarda Belâgat**, s. 101-105.

الحمد لله الذي خلق الإنسان، علمه البيان، ...

قال الفاضل الشريف: (رتب كتابه على ثلاثة أقسام، وأردفها بتكملة وفنين).

أقول: الظاهر من كلامه هذا أن يكون التكملة والفنان خارجة عن الأقسام الثلاثة، إذ لا يتصور إرداف الشيء بما ليس بخارج عنه ...

Sinanefendizâde Mehmed Çelebi: Mehmed Çelebi b. Muhaşşî Sinan (ö. 989/1581).[1]

(39) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid [2]

Eser, *Misbâh*'ın başından isti'âre bahsinin sonuna kadarki bölümü üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Yazma nüshaları mevcuttur.[3] Başı şöyledir:

سبحان من تقدس سبحات آيات كتابه ...

Sarıgürzzâde Mehmed: Sarı Gürz (Sarıgörez) Nureddin Efendi'nin torunu (ö. 990/1582).[4]

(40) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid[5]

Eser, *Misbâh*'ın "birinci kanun"un başından "isti'âre" bahsine kadar olan bölümü üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Herhangi bir nüshasını tespit edemedik.

Ali b. Bâlî: Hısım Ali Çelebi / Manık (Munuk, Mınık) Ali / Ali Cevherî Efendi (ö. 992/1584).[6]

(41) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid [7]

987/1579'da telifi tamamlanan eser, *Misbâh* üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Yazma nüshası mevcuttur.[8] Başı şöyledir:

قال المص رح: (**القسم الثالث من الكتاب في علمي المعاني والبيان**).

وقال الشارح: (**رتب كتابه على ثلاثة أقسام**). «الأقسام» قد يطلق ويراد بها ...

İvaz Efendi: İvaz Alâiyevî / Manav İvaz (ö. 994/1586).[9]

(42) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid

1 Ali b. Bâlî, **'Ikd**, s. 493-494; Atâî, **Zeyl**, s. 256.
2 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1766.
3 Laleli-2839; Laleli-3650, vr. 142b-146a (eksik); Veliyyüddin-2803.
4 Ali b. Bâlî, **'Ikd**, s. 501-502 (vefât tarihini 989/1581 gösteriyor); Atâî, **Zeyl**, s. 265-266; Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, I, 341.
5 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1767.
6 Atâî, **Zeyl**, s. 279-280; Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, III, 85; Abdükadir Özcan, "Ali Çelebi, Hısım", **DİA**, II, 385.
7 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1767.
8 Ş. Esad Efendi Medresesi-147, vr. 1b-198b.
9 Atâî, **Zeyl**, s. 291-292; Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, I, 358; Abdülkadir Özcan, "İvaz Efendi", **DİA**, XXIII, 490.

Eser, *Misbâh* üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Yazma nüshası mevcuttur.[1] Başı şöyledir:

بسم الله الرحمن الرحيم. اللهم افتح علينا أبواب الفهوم، واجعل في أيدينا مفتاح العلوم، حتى ينفتح علينا خزائن القرآن، ودقائق الفرقان، ... وبعد: فإن أحرى العلوم في الكشف والتبيان، لما كان علم المعاني والبيان، إذ هو المطلع على نكت نظم القرآن، ...

Bayramzâde Zekeriyya Efendi: Şeyhülislâm Zekeriyyâ b. Bayram el-Ankaravî (ö. 1001/1592).[2]

(43) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid

Eser, *Misbâh* üzerine yazılmış bir hâşiyedir. *Kāle-ekūlü* tarzındadır. Yazma nüshası mevcuttur.[3] Başı şöyledir:

قال الشريف: (اعلم أن علم العربية المسمى بعلم الأدب ...) **وقال** في الحاشية: (قال في صدر الكتاب: «واعلم أن علم الأدب متى كان الحامل ...»). **قيل**: «الغرض من نقل هذا المقال ...». **أقول**: بأن النقل المذكور بمعزل عن الإشارة إلى ما ذكره فتأمل. لكن يمكن أن يقال: الغرض من نقل هذا المقال ...

İmâmzâde Ahmed Efendi: İmâmzâde Ahmed b. Mehmed (ö. 1009/1600).[4]

(44) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid

Evâil-i Zilhicce 983/Mart'ın başları 1576'da telif edilen eser, *Misbâh*'ın müsned bahsi üzerine yazılmış bir ta'lîkâttır. Yazma nüshası mevcuttur.[5] Başı şöyledir:

سبحان الذي ألهم الإنسان نكتة نظم القرآن، بقواعد علم المعاني والبيان، ... وبعد: فهذه ورقة علقتها بـ«**شرح مفتاح العلوم**» للسيد الشريف الجرجاني -نور الله مرقده، وطيب مشهده- مما لاح بخاطري الفاتر، وفكري القاصر، بعون الله القادر، مع قلة البضاعة، وقصور الباع في الصناعة، ... [٥٥أ] فبما قلنا قد ظهر: [٥٥ب] أنه لا غبار في نظم الأسباب المختلفة على سلك واحد، وأن المُخطِئ هو المُخطِّئ. أحوج العباد **أحمد بن محمد الشهير بـ«إمام زاده»**.

1 Nuruosmaniye-3864 (4392), vr. 1b-397b. Nüshanın tavsifi için bkz. İshakoğlu, **XV-XVI. Asırlarda Belâgat**, s. 110.

2 Atâî, **Zeyl**, s. 322-324; Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, I, 321.

3 Laleli-2843; Laleli-3650, vr. 41b-121b; Veliyyüddin Efendi-2769. Nüshaların tavsifi için bkz. İshakoğlu, **XV-XVI. Asırlarda Belâgat**, s. 111-112.

4 Atâî, **Zeyl**, 444.

5 Bağdatlı Vehbi-2029, vr. 51b-55b. Nüshanın tavsifi için bkz. İshakoğlu, **XV-XVI. Asırlarda Belâgat**, s. 87 (Bursalı Ahmed b. Muhammed'e nisbet ediyor).

Ahîzâde Abdülhalîm Efendi: Mahlası: Halîmî (ö. 1013/1604).[1]

(45) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid[2]

Eser, *Misbâh* üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Herhangi bir nüshasını tespit edemedik.

Dursunzâde Abdullah Feyzi Efendi: Dursunzâde Abdullah Feyzi b. Dursun b. Murad (ö. 1019/1610).[3]

(46) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid[4]

Eser, *Misbâh* üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Herhangi bir nüshasını tespit edemedik.

Dervîş Mehmed: Abdülcebbârzâde Derviş Mehmed b. Abdülcebbâr (ö. 1023/1614).[5]

(47) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid[6]

Eser, *Misbâh* üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Herhangi bir nüshasını tespit edemedik.

Azmîzâde Mustafa Hâletî: Azmîzâde Mustafa Hâletî b. Pîr Mehmed-i Azmî (ö. 1040/1631).[7]

(48) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid[8]

Eser, *Misbâh* üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Herhangi bir nüshasını tespit edemedik.

Allâmek Mehmed Efendi: Allâmek Mehmed b. Musa el-Bosnevî es-Sarâyî (ö. 1046/1637).[9]

(49) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid[10]

1041/1631'de telifi tamamlanan eser, *Misbâh* üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Yazma nüshaları mevcuttur.[11] Başı şöyledir:

---

1 Atâî, **Zeyl**, s. 494-497; Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, I, 228; Hasan Güleç, "Ahîzâde Abdülhalim Efendi", **DİA**, I, 548; Şaban, **XVII-XVIII. Asırlarda Belâgat**, s. 32-33.

2 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1766.

3 Atâî, **Zeyl**, s. 533-535; Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, I, 348; Şaban, **XVII-XVIII. Asırlarda Belâgat**, s. 39-40.

4 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1766.

5 Atâî, **Zeyl**, s. 568-569; Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, I, 306-307; Şaban, **XVII-XVIII. Asırlarda Belâgat**, s. 40.

6 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1766.

7 Atâî, **Zeyl**, s. 739-741; Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, II, 311-312; Halûk İpekten, "Azmîzâde Mustafa Hâletî", **DİA**, IV, 348-349; Şaban, **XVII-XVIII. Asırlarda Belâgat**, s. 47-48.

8 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1766.

9 Şeyhî, **Vekāyi**, I, 29-30; Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, I, 360-361; Bekir Sadak, "Bosnevî", **DİA**, VI, 306.

10 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1767.

11 Atıf Efendi-2373; Carullah-1789; Carullah-1797; Damad İbrahim-993; Fatih-4587; Kılıç Ali Paşa-856; Laleli-2841; Veliyyüddin-2802. Bazı nüshalarının tanıtımı için bkz. Şaban, **XVII-XVIII. Asırlarda Belâgat**, s. 50-52.

يا من جعل علم البلاغة مفتاح إدراك مدارك الإعجاز ... وبعد: فإن الفقير إلى عفو ربه القوي، أضعف العبيد **محمد بن موسى البسنوي**، يقول: قد ثبت باتفاق ذوي العقل ...

Baldırzâde Mehmed Efendi: Baldırzâde Mehmed b. Mustafa b. Ali Dede el-Bursevî (ö. 1060/1650).[1]

(50) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid

Eser, *Misbâh* üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Yazma nüshaları mevcuttur.[2] Başı şöyledir:

الحمد لله الذي جعل قلوب العلماء مشكاة لمصباح علمي المعاني والبيان، ... وبعد: فإن أشرف العلوم وأعلاها درجة، وأكمل الصناعة وأسناها مرتبة: هو العلم المختص بفهم لطائف معاني الكلام ...

Bâlîzâde Mustafa Efendi: Şeyhülislâm Bâlîzâde Mustafa b. Bâlî b. Süleymân el-İstanbûlî (ö. 1073/1662).[3]

(51) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid[4]

1035/1626'de telifi tamamlanan eser, *Misbâh* üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Yazma nüshaları mevcuttur.[5] Başı şöyledir:

يا من يعلم سرائر ذوي الحاجات من غير بيان وإيضاح، ... وبعد: فلا يخفى على ذوي النقد وأصحاب الأفهام، ...

Abdülhalîm Efendi: Abdülhalîm b. Pîr Kadem b. Şeyh Nasûh (ö. 1088/1677).[6]

(52) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid

Eser, *Misbâh* üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Herhangi bir nüshasını tespit edemedik.

Nûruddîn eş-Şîrâzî: eş-Şerîf Nûruddîn Ali b. İbrâhîm eş-Şîrâzî (ö. 862/1458).

25- Şerhu Miftâhi'l-'ulûm

Eser, *Miftâh*'ın üçüncü kısmının şerhidir. *Memzûc*dur. Yazma nüshası mevcuttur.[7] Başı şöyledir:

---

1 Şeyhî, **Vekāyi**, I, 187-188; Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, I, 257-258; Abdülkerim Abdülkadiroğlu, "Baldırzâde Mehmed Efendi", DİA, V, 8-9; Şaban, **XVII-XVIII. Asırlarda Belâgat**, s. 57-59.

2 Bağdatlı Vehbi-2029, vr. 57-74; Carullah-1786; Çorum İl Halk Ktp-2407; Fatih-4579; Feyzullah Efendi-1803; Topkapı Sarayı Ahmed III Ktp-1713. Bazı nüshalarının tanıtımı için bkz. Şaban, **XVII-XVIII. Asırlarda Belâgat**, s. 57-59.

3 Şeyhî, **Vekāyi**, I, 29-30; Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, I, 360-361; Bekir Sadak, "Bosnevî", **DİA**, VI, 306.

4 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1767.

5 Bağdatlı Vehbi-1776; Şehid Ali Paşa-2218; Edirne Selimiye-1762. İlk iki nüshanın tanıtımı için bkz. Şaban, **XVII-XVIII. Asırlarda Belâgat**, s. 61-62.

6 Şeyhî, **Vekāyi**, I, 435-436; Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, I, 361; Şaban, **XVII-XVIII. Asırlarda Belâgat**, s. 68-69.

7 Samsun İl Halk Kütüphanesi-236, vr. 1b-175b (sonu eksik).

الحمد الذي جعل الحمد مفتاحا للنعم، ومصباحا يهتدى به في الظلم، كما جعله خير مفتتح به ومختتم، ... (**بسم الله الرحمن الرحيم**) تبركا وتيمنا (**القسم الثالث من الكتاب**) اللام للعهد، أي: كتاب مفتاح العلوم (**في علمي المعاني والبيان**) قال المصنف في صدر الكتاب: ...

Kemalpaşazâde (İbn Kemal Paşa): Şemseddîn Ahmed b. Süleyman b. Kemâl Paşa (ö. 940/1534).[1]

26- Şerhu Miftâhi'l-'ulûm[2]

Eser, *Miftâh*'ın üçüncü kısmının başından müsnedün ileyhin ism-i işâret olması konusunun ortalarına kadar olan bölümün şerhidir. *Kāle-ekūlü* tarzındadır. Özellikle Seyyid Şerîf'e itirazlar yapıldığı için, kaynaklarda *Misbâh*'ın hâşiyesi olarak zikredilen eser, bu olmalıdır. Ancak teknik olarak, Kâtib Çelebi'nin de ifâde ettiği gibi, *Miftâh*'ın şerhidir. *Misbâh* hâşiyesi ise, yukarıda da geçtiği gibi, sadece dîbâce üzerinedir. *Şerhu'l-Miftâh*'ın pek çok yazma nüshası mevcuttur.[3] Başı şöyledir:

الحمد لله حقَّ حمده، والصلاة على محمد وآله وصحبه. قال: (**القسم الثالث**). أقول: صنف المصنف كتابه في علم الأدب، وهو عنده معرف ...

27- Risâle (Ta'lîka) 'alâ evveli 'ilmi'l-beyân mine'l-Miftâh

Eser, *Miftâh*'ın üçüncü kısmının beyan ilmine ayrılan ikinci faslının baş tarafları üzerine yazılmış kısa bir ta'lîkat çalışmasıdır. Yazma nüshaları mevcuttur.[4] Başı şöyledir:

(**الفصل الثاني: في علم البيان**) لم يقل ههنا: «في ضبط معاقد علم البيان»

...

Şeyhzâde: Muhyiddîn Mehmed b. Muslihuddîn Mustafa el-Kocevî el-Muhaşşî (ö. 951/1544).[5]

28- Şerhu Miftâhi'l-'ulûm[6]

---

[1] İsmet Parmaksızoğlu, "Kemâl Paşa-Zâde", **İA**, VI, 561-566; Saraç, **Şeyhülislâm Kemalpaşazade**; Bahçıvan, **Şeyhülislâm İbn Kemâl Bâşâ**; Turan vd, "Kemalpaşazâde", **DİA**, XXV, 238-247; Musa Alak, **Kemalpaşazâde'nin Şerhu Tağyîri'l-Miftâh Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul: MÜSBE, 2009, s. 102-181.

[2] Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1766; Sekkâkî, **Miftâh**, Cârullah-1850, zahriye.

[3] Atıf Efendi-2364; Beyazıt-6126; Beyazıt-6129; Beyazıt-10817; Carullah-1819; Fatih-4672; Feyzullah Efendi-1844; Hacı Selim Ağa-1049; İsmihan Sultan-350; Kasidecizâde Süleyman-697; Laleli-2847; Laleli-2848; Mehmed Asım Bey-503; Şehid Ali Paşa-2260; Veliyyüddin-2748.

[4] el-Hâc Ahmed Paşa-330; Hâlet Efendi-40.

[5] Taşköprîzâde, **Şekāik**, s. 409-411 (vefât tarihini 950/1543 gösteriyor); Mecdî, **Hadâik**, s. 408-410; Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, I, 334; Özel, **Hanefi Fıkıh Âlimleri**, s. 113.

[6] Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1766; Sekkâkî, **Miftâh**, Cârullah-1850, zahriye.

941/1535'te telifi tamamlanan eser, *Miftâh*'ın üçüncü kısmının tamamının şerhidir. Yazma nüshaları mevcuttur.[1] Başı şöyledir:

قال **الأستاذ العلامة سراج الملة والدين أبو يعقوب يوسف بن أبي بكر محمد بن علي السكاكي** -تغمده الله تعالى برحمته الواسعة وفضله العظيم-: (القسم الثالث من الكتاب في علمي المعاني والبيان)، وقد رتب كتابه على ثلاثة أقسام، القسم الأول: في علم الصرف، والقسم الثاني: في علم النحو، والقسم الثالث: في علمي المعاني والبيان ...

Taşköprîzâde Ahmed: Ebü'l-Hayr 'İsâmüddîn Ahmed b. Mustafa Taşköprîzâde (ö. 968/1561).[2]

29- Şerhu Miftâhi'l-'ulûm[3]

Eser, *Miftâh*'ın üçüncü kısmının şerhidir. Yazma nüshası vardır.[4] Başı şöyledir:

الله المتعالي، محمود بالتوالي، على نعم لا تحصى، ومنن لا تستقصى، كالتوفيق لفتح أبواب المعاني، بمفتاح البيان البديع ...

Muhaşşî Sinân: Sinâneddîn Yûsuf b. Hüsâm b. İlyâs (ö. 986/1578).[5]

30- Şerhu Miftâhi'l-'ulûm[6]

Eser, *Miftâh*'ın üçüncü kısmının baş taraflarının şerhidir. Daha sonra yeğeni Kethüdâmustafazâde tarafından üzerine tekmile yazılmıştır. Yazma nüshaları mevcuttur.[7]

Kethüdâmustafazâde (Taş Çelebi): Mehmed b. Mustafa b. Hüsâm (ö. 1039/1629).[8]

31- Tekmiletü Şerhi Miftâhi'l-'ulûm[9]

Eser, Muhaşşî Sinân'ın *Miftâh* şerhinin tekmilesidir. Herhangi bir nüshasını tespit edemedik.

---

1 Kadızâde Mehmed-449, vr. 1b-570a (Müellifin oğlunun istinsâhı); Hacı Beşir Ağa-568, vr. 1b-221a (Başı ve sonu eksik). Nüshaların tavsifi için bkz. İshakoğlu, **XV-XV. Asırlarda Belâgat**, s. 68-70.

2 Taşköprîzâde, **Şekāik**, s. 552-560; Ali b. Bâlî, **'Ikd**, s. 336-340; Mecdî, **Hadâik**, s. 524-526; Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, I, 346-347; M. Münir Aktepe, "Taşköpri-Zâde", **İA**; 12-I, 42-44; Özel, **Hanefî Fıkıh Âlimleri**, s. 116.

3 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1764; Sekkâkî, **Miftâh**, Cârullah-1850, zahriye.

4 Mehmed Asım Bey-487; Ragıp Paşa-1459. Nüshaların tavsifi için bkz. İshakoğlu, **XV-XV. Asırlarda Belâgat**, s. 80.

5 Ali b. Bâlî, **'Ikd**, s. 489-491; Atâî, **Hadâik**, s. 248-251; Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, II, 54-55.

6 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1766.

7 Carullah-1790, vr. 203-391; Şehid Ali Paşa-2214, 131vr.

8 Atâî, **Hadâik**, s. 717.

9 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1766.

II- İHTİSAR/TELHÎS ÇALIŞMALARI

İbnü'n-Nâzım: Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö. 686/1287).[1]

32- el-Misbâh fî ihtisâri'l-Miftâh[2]

Eser, *Miftâh*'ın üçüncü kısmının ihtisârıdır.[3] Yazma nüshaları mevcuttur.[4] Birçok defa basılmıştır.[5] Üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Başı şöyledir:

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله. قال الإمام العالم الفاضل المحقق العلامة **بدر الملة والدين أبو عبد الله محمد بن محمد بن عبد الله بن مالك** رحمه الله تعالى: أما بعد: حمدا لله سبحانه على ما أولاه من جميل النعم، وحباه من جزيل المواهب والقسم، ... وسميته «**كتاب المصباح**»، وجعلته ثلاثة أقسام، ...

Kazvînî: Ebü'l-Me'âlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvînî eş-Şâfiî (ö. 739/1338).[6]

33- Telhîsu'l-Miftâh[7]

Eser, *Miftâh*'ın üçüncü kısmının ihtisârıdır. Medreselerin ders kitaplarından olduğu için yüzlerce yazma nüshası mevcuttur. İlk defa Kalküta'da 1813'te basılan eserin daha sonra da çeşitli neşirleri yapılmış (İstanbul 1260, 1275, 1280; Kahire 1297, 1303, 1304, 1306, 1310, 1323, 1324; nşr. Abdurrahman el-Berkûkî, Kahire 1322, 1332; Beyrut 1302; Delhi 1305/1885; Kum 1363); üzerinde şerh, hâşiye, ta'lîk, ihtisâr, nazma çekme, şevâhid, tercüme şeklinde çok sayıda çalışma gerçekleştirilmiştir.[8] Başı şöyledir:

---

1 Süyûtî, **Buğye**, I, 225, no: 408; M. Reşit Özbalıkçı, "İbnü'n-Nâzım", **DİA**, XXI, 168-169.

2 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1764; Brockelmann, **Târîh**, III, 253. Tanıtımı için bkz. Dayf, **Belâğa**, s. 315-316.

3 Brockelmann'ın bu eseri *Miftâh*'ın tamamının ihtisârları arasında göstermesi hatalıdır.

4 Carullah-1814, 1840; Laleli-3740, 3754; Şehid Ali Paşa-2264.

5 İbnü'n-Nâzım, **el-Misbâh fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'**, (nşr. Hüsnî Abdülcelîl), Kahire 1988, 1989; (nşr. Abdülhamîd Hindâvî), 1. baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001.

6 İsmail Durmuş, "Kazvînî, Hatîb", **DİA**, XXV, 156-157; Kazvînî, **Telhîsu'l-Miftâh**, (nşr. Yâsîn el-Eyyûbî), Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1428/2008, s. 10-21 (neşredenin girişi).

7 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1764; Brockelmann, **Târîh**, III, 254. Tanıtımı için bkz. Dayf, **Belâğa**, s. 335-347.

8 İsmail Durmuş, "Kazvînî, Hatîb", **DİA**, XXV, 156-157. Bu çalışmalar için bkz. Kâtib Çelebi, **Keşf**, I, 473-479; Brockelmann, **Târîh**, III, 254-268; Kazvînî, **Telhîs**, s. 22-33 (neşredenin girişi)

الحمد لله على ما أنعم، وعلم من البيان ما لم نعلم، ... أما بعد: فلما كان علم البلاغة وتوابعها من أجل العلوم قدرا، وأدقها سرا، إذ به تعرف دقائق العربية وأسرارها، ... وسميته: «**تلخيص المفتاح**»، ...

Tâceddin et-Tebrîzî: Ebü'l-Hasen Tâcüddîn Ali b. Abdullah el-Erdebîlî et-Tebrîzî eş-Şâfiî (ö. 746/1345).

34- Tenkîhu'l-Miftâh[1]

Eser, *Miftâh*'ın üçüncü kısmının ihtisârıdır. Herhangi bir nüshasını tespit edemedik.

Sadruşşerîa: Sadruşşerîa es-Sânî Ubeydullâh b. Mes'ûd b. Tâcişşerîa Mahmûd (Ömer) b. Sadrişşerîa el-Evvel Ahmed (Ubeydillâh) el-Mahbûbî el-Buhârî (ö. 747/1346).[2]

35- el-Vişâh fî zabti me'âkıdi'l-Miftâh[3]

Eser, Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-ulûm* ile Fahreddîn er-Râzî'nin *Nihâyetü'l-îcâz* adlı eserlerinde yer alan konuların özetlenip bazı konuların eklenmesiyle meydana gelmiştir. Yazma nüshaları mevcuttur.[4] Üzerinde bir şerh çalışması yapılmıştır.

Adudüddîn el-Îcî: Ebü'l-Fazl Adudüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Îcî (ö. 756/1355).[5]

36- el-Fevâidü'l-Ğıyâsiyye[6]

Eser, *Miftâh*'ın üçüncü kısmının ihtisârıdır.[7] Yazma nüshaları mevcuttur.[8]

Birçok defa basılmıştır.[9] Üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır.[10] Başı şöyledir:

---

1 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1767.
2 Leknevî, **Fevâid**, s. 109-112; Şükrü Özen, "Sadrüşşerîa", **DİA**, XXXV, 427-431.
3 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 2011.
4 Konya İl Halk Kütüphanesi-4974; Kütahya Vahid Paşa İl Halk Kütüphanesi-2804; Nuruosmaniye-4479. İbnü'l-Aynî Zeynüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed (ö. 893/1487)'in *Hallü'l-Vişâh fî zabti me'âkıdi'l-Miftâh* adlı şerhi: Adana İl Halk Kütüphanesi-832; Princeton Üniversitesi Kütüphanesi, Garrett Collection-553.
5 Ahmed Ateş, "Îcî", **İA**, 5-II, 921-925; Îcî, **el-Fevâidü'l-Ğıyâsiyye fî ulûmi'l-belâğa**, (nşr. Âşık Hüseyin), Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısrî, 1412/1991, s. 12-36 (neşredenin girişi); Tahsin Görgün, "Îcî, Adudüddîn", **DİA**, XXI, 410-414.
6 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1764; Brockelmann, **Târîh**, III, 254.
7 Brockelmann'ın bu eseri *Miftâh*'ın tamamının ihtisârları arasında göstermesi hatalıdır.
8 Ahmet III Kit-1635, 1672; Ali Emirî Arabî-1780; Ali Emirî Arabî-3514; Antalya Elmalı İlçe Halk Ktp-2942; Beyazıd-6026; Carullah-1835; Carullah-1836; Çorum İl Halk Ktp-2432; Emanet Hazinesi-1537; Feyzullah Efendi-1849; Giresun Yazmalar-3615; Karaçelebizâde-351; Kasidecizâde-736; Laleli-2970; Nuruosmaniye-4474; Serez-3823; Şehid Ali Paşa-2258; Veliyyüddîn-3232; Yazma Bağışlar-1330; Yozgat-524.
9 Îcî, **el-Fevâidü'l-Ğıyâsiyye min 'ilmeyi'l-me'ânî ve'l-beyân**, (nşr. Osman Hilmi Karahisârî), İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1314 (Taşköprîzâde'nin şerhinin sonunda, s. 290-308); **el-Fevâidü'l-Ğıyâsiyye fî 'ulûmi'l-belâğa**, (nşr. Âşık Hüseyin), Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısrî, 1412/1991.
10 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1299-1300; Îcî, **Fevâid**, s. 29-32 (Neşredenin girişi).

الحمد لله الذي خلق الإنسان، ألهمه المعاني وعلمه البيان، والصلاة ...

وبعد: فهذا مختصر في علم المعاني والبيان، يتضمن مقاصد «**مفتاح العلوم**»، سميته بـ«**الفوائد الغياثية**»

Meânîcî Hasan Efendi: (ö. 990/1582 civarı).[1]

37- Muhtasaru'l-kısmi's-sâlis mine'l-Miftâh[2]

Eser, *Miftâh*'ın üçüncü kısmının ihtisârıdır. Herhangi bir nüshasını tespit edemedik.

Abdülmecid er-Rûmî: Abdülmecid b. Nasûh b. İsrâil (ö. 996/1588).[3]

38- Muhtasaru'l-Muhtasar (Muhtasaru'l-kısmi's-sâlis mine'l-Miftâh)[4]

Eser, *Miftâh*'ın üçüncü kısmının ihtisârıdır. Herhangi bir nüshasını tespit edemedik. Kâtib Çelebi'nin bildirdiğine göre başı şöyledir:

الحمد لله الذي من علينا بالهداية والإحسان، ...

Tarsûsî: Mehmed b. Ahmed et-Tarsûsî (ö. 1145/1732).???[5]

39- Hulâsatü'l-Miftâh

Eser, *Miftâh*'ın üçüncü kısmının ihtisârıdır. Bizzât müellifinin yazdığı *Miftâh li-Hulâsati'l-Miftâh* adlı *memzûc* şerhiyle birlikte mevcuttur.[6] Şerhin başı şöyledir:

الحمد لله رب العالمين، والصلاة والسلام على سيدنا محمد وآله وصحبه أجمعين. **أما بعد**: فهذا «**مفتاح لخلاصة المفتاح**»، ألّفهما هذا العبد الفقير الحامل لأعباء العيب والنقصان، الراجي من ربه القدير العفو والتجاوز والغفران، **محمد بن أحمد الطرسوسي**، عاملهما الله بلطفه القدوسي، قد كنت ألفت المتن في غزوة أُنْكُرُوس، لا زال عنهم الشدة والبؤس، وقت محاصرة دار ملكهم مدينة بج، وطأها الله تعالى وطأته بوجّ، في رمضان سنة أربع وتسعين وألف، من هجرة من له العز والشرف، وبدأت بتأليف الشرح بعد القفول إلى

1 Atâî, **Hadâik**, I, 274.
2 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1764.
3 Kehhâle, **Mu'cem**, II, 311.
4 Kâtib Çelebi, **Keşf**, II, 1767.
5 Fındıklılı, **Tekmile**, s. 63-64; Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, I, 348; Şaban, **XVII ve XVIII. Asırlarda Belâgat**, s. 80.
6 Adana İl Halk Ktp-116, vr. 117b-163b; Edirne Selimiye Ktp-1802; Esad Efendi-3714, vr. 40b-103a; Kasidecizade-736, vr. 11a-69b (Nüshanın tavsifi için bkz. Şaban, **XVII ve XVIII. Asırlarda Belâgat**, s. 80-81).

مدينة بلغراد، حميت عن الآفات ؟؟؟، في تلك السنة المنيفة، وفرغت عنه في أواخر رجب السنة السادسة والتسعين بعد الألف الأولى ... (**بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله**) ... (**رب العالمين**) ... (**والصلاة والسلام على سيدنا محمد**) ... (**وآله**) ... (**وصحبه**) ... (**أجمعين**) ... (**أما بعد**) ... (**فهذه**) ... (**خلاصة القسم الثالث**) ... (**من مفتاح العلوم**) ... (**مرتبة على مقدمة**) ... (**وفصلين**) ...

Mechûl:

40- Zübdetü'l-Me'ânî

Eser, *Miftâh*'ın üçüncü kısmının ihtisârıdır. Yazma nüshası mevcuttur.[1] Başı şöyledir:

الحمد لله الذي كَلَّ اللسان عند تجلي أنوار ذاته، وقصر ذاته أهل المعاني عن بيان بدائع صفاته، ... وبعد: فلما كان القسم الثالث الذي صنفه الفاضل **السكاكي** ... فشرعت في هذا المختصر المسمى بـ«**زبدة المعاني**» مرتبا على مقدمة وفصلين ...

III- TAĞYÎR / ISLÂH ÇALIŞMALARI

Kemalpaşazâde (İbn Kemal Paşa): Şemsüddîn Ahmed b. Süleyman b. Kemâl Paşa (ö. 940/1534).[2]

41- Tağyîru'l-Miftâh

- Şerhu Tağyîri'l-Miftâh

- Hâşiye alâ Şerhi Tağyîri'l-Miftâh

Eser, *Miftâh*'ın üçüncü kısmının başlarındaki haber kipinden bahseden "birinci kanun"dan müsnedün ileyh bahsinin sonlarına kadar olan bölümün metninin değiştirilerek şerh edilmesi ve bu şerh üzerine hâşiye yazılmasıyla meydana gelmiştir. Doktora tezimizin konusu olan bu şerh *memzûc*dur. Pek çok yazma nüshası mevcuttur. Geniş bir şekilde tanıtılması tezimizin üçüncü bölümünde yapılmıştır.[3]

---

1 Samsun Vezirköprü İlçe Halk Kütüphenesi-348, vr. 1b-62a.

2 İsmet Parmaksızoğlu, "Kemâl Paşa-Zâde", **İA**, VI, 561-566; Saraç, **Şeyhülislâm Kemalpaşazade**; Bahçıvan, **Şeyhülislâm İbn Kemâl Bâşâ**; Turan vd, "Kemalpaşazâde", **DİA**, XXV, 238-247; Musa Alak, **Kemalpaşazâde'nin Şerhu Tağyîri'l-Miftâh Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul: MÜSBE, 2009, s. 102-181.

3 Musa Alak, **Kemalpaşazâde'nin Şerhu Tağyîri'l-Miftâh Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul: MÜSBE, 2009, s. 182-214.

Hüsâmzâde İbrâhim (Şerîfî): İbrâhim b. Hüsâm Germiyânî (ö. 1016/1608).[1]

42- Tekmiletü Tağyîri'l-Miftâh

- Şerhu Tekmileti Tağyîri'l-Miftâh

- Hâşiye 'alâ Şerhi Tekmileti Tağyîri'l-Miftâh

Kemalpaşazâde'nin *Tağyîru'l-Miftâh*'ının tekmilesi olup 1010/1601 yılında telifi tamamlanan eser, manzûm bir mukaddimeden sonra *Miftâh*'ın "müsnedin terki" bahsinden "müsnedin takdîmi" bahsinin sonuna kadar olan bölümünün metninin değiştirilerek şerh edilmesi ve bu şerh üzerine hâşiye yazılmasıyla meydana gelmiştir. Şerh kısmı *memzûc*dur; hâşiye *kavlühû* tarzındadır. İki adet Müellif nüshası mevcuttur.[2] Tanıtılması doktora tezimizin üçüncü bölümünde yapılmıştır.[3]

IV- ŞEVÂHİD ÇALIŞMALARI

Mechûl:

43- Şerhu ebyâti'l-Îzâh ve'l-Miftâh[4]

Eser, her bölümde öncelikle Kazvînî'nin *el-îzâh*'ında geçen beyitleri, sonra da *Miftâh*'da geçen diğer beyitlerin şerhini yapıyor. Yazma nüshaları mevcuttur.[5] Başı şöyledir:

الحمد لله المؤيد بحسن توفيقه، الهادي بأدلة ألطافه إلى طريقه، المخول بعميم كرمه كل مراد، المبين بجسيم رأفته سبيل الرشاد، ... وبعد: فإن «**كتاب الإيضاح**» الذي صنفه **العلامة المحقق جلال الملة والدين القزويني** المعروف بـ«**خطيب دمشق**»، وأجراه مجرى الشرح لمختصره المترجم بـ«**تلخيص المفتاح**»، لعمري جامع أصول علم المعاني وفروعه

Seyyid Şerîf Cürcânî: Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî (ö. 816/1413).[6]

44- Şerhu ebyâti'l-Miftâh[7]

---

1 Atâî, **Hadâik**, s. 524-525; Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, II, 54-55; Şaban, **XVII ve XVIII. Asırlarda Belâgat**, s. 36-38.

2 Kütahya Vahid Paşa İl Halk Kütüphanesi-1004; Şehid Ali Paşa-2172, vr. 1b-2a (mukaddime), 2b-92a (şerh), 93b-175a (hâşiye).

3 Musa Alak, **Kemalpaşazâde'nin Şerhu Tağyîri'l-Miftâh Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul: MÜSBE, 2009, s. 209-210.

4 Kâtib Çelebi, **Keşf**, **II**, 1031.

5 Amcazâde Hüseyin-389, vr. 1b-168a; Burdur İl Halk Ktp-1069; Esad Efendi-3631, vr. 384a-464b; Fazıl Ahmed Paşa-1423, vr. 140b-233a (796/1393 istinsahlı); Ragıp Paşa-1272, vr. 1b-124a; Süleymaniye-894, vr. 1a-143a (806/1403 istinsahlı).

6 "Cürcânî", **İA**, III, 246; Gümüş, **Seyyid Şerîf Cürcânî**; Gümüş, "Cürcânî, Seyyid Şerîf", **DİA**, VIII, 134-136.

7 Gümüş, **Seyyid Şerîf Cürcânî**, s. 169.

Eser, *Miftâh*'da geçen beyitlerin şerhidir. Yazma nüshası mevcuttur.[1] Başı şöyledir:

الفن الأول: (**أتاني هواها قبل أن أعرف الهوى // فصادف قلبي خاليا فتمكنا**). م. قيل: البيت لمجنون ليلى من بني عامر. قوله: (أتاني) أي: جاءني، و(هواها) أي: المحبة، و(صادف) أي: وجد. إعراب: (أتا) فعل ماض، و(ني) مفعوله ... المعنى: أتاني محبة الحبيبة قبل ...

Şânî: İbrahim b. Şeyh Abdurrahman b. Şeyh Asfiyâ el-Karamânî el-Lârendevî (ö. 1000/1592'den sonra).[2]

45- el-İfsâh fî şerhi şevâhidi'l-Miftâh

Eser, *Miftâh*'da geçen beyitlerin şerhidir. Yazma nüshası mevcuttur.[3] Başı şöyledir:

الحمد لله الذي جعل نوع الإنسان مغتمسا في تيار الفصاحة، وصير أهل اللسان مقتبسا من أنوار أقمار البلاغة، ... أما بعد: فإن الكتاب البارع، والسفر الجامع، المعروف الموسوم، بـ«**مفتاح العلوم**»، الذي صنفه الفاضل الكامل الأكمل، والعلامة الأفضل، **أبو يعقوب يوسف السكاكي**، ... [٢ب] السلطان محمد خان ابن السلطان مراد خان ابن السلطان سليم خان ...[٣أ] وسميته بـ«**كتاب الإفصاح، في شرح شواهد المفتاح**»، ... [٢٨٩ب] قد تم تبييضه وقت الظهر في يوم الخميس عاشر ذي القعدة النفيس الواقع في سنة ألف، والشمس في الدرجة الثامنة والعشرين من برج الأسد على يد مؤلفه الحقير ومصنفه الفقير، **إبراهيم ابن الشيخ عبد الرحمن ابن الشيخ أصفيا القرماني اللارندوي الشهير بـ«شاني»**، ...

Vahyîzâde Mehmed Efendi: Ebû Abdillâh Mehmed b. Ahmed el-İznîkî (ö. 1018/1609).[4]

46- Mefâtîhu muğlakāti'l-Miftâh (= Şerhu ebyâti Miftâhi'l-'ulûm)

---

1 Fatih-4594, 1b-63b.

2 Bağdâdî, **Hediyye**, **I**, 28.

3 Nuruosmaniye-4464; Şehid Ali Paşa-2164; Veliyyüddin-2819. Son nüshanın tavsifi için bkz. Şaban, **XVII-XVIII. Asırlarda Belâgat**, s. 39 (Vahyîzâde'ye nisbet ediyor).

4 Atâî, **Hadâik**, s. 598; Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, I, 182; Fikret Arslan, **Mevâhibü'l-Edîb fî Şerhi Muğni'l-Lebîb'in Baştan İnne'ye Kadar Tahkiki**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999, s. 19-26; Şaban, **XVII-XVIII. Asırlarda Belâgat**, s. 38-39.

Eser, *Miftâh*'da geçen beyitlerin şerhidir. Herhangi bir nüshasını tespit edemedik.[1]

Ganîzâde Mehmed Nâdirî: Mehmed b. Abdülganî (ö. 1036/1627).[2]

47- Şerhu şevâhidi'l-Miftâh

Eser, *Miftâh*'da geçen beyitlerin şerhidir. Yazma nüshası mevcuttur.[3]

V- MODERN ÇALIŞMALAR

Modern dönemde de *Miftâhu'l-'ulûm* üzerine kitap, tez, makale, ansiklopedi maddesi türlerinden çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan tespit edebildiklerimiz, yazar adına göre, şöyledir:

1) Ahmed Abdülcevâd Muhammed Ukkâşe, **Me'âhızü'l-Hatîb 'ale's-Sekkâkî**, Yüksek Lisans Tezi, Câmiatü'l-Ezher Külliyyetü'l-Lugati'l-Arabiyye bi'l-Kahire, 1978.[4]

2) Ahmed Matlûb, **el-Belâğa 'inde's-Sekkâkî**, Yüksek Lisans Tezi, Câmiatü'l-Kâhire Külliyyetü'l-Âdâb, 1960. Baskısı: Bağdat: Mektebetü'n-Nehda, 1964.

3) Ahmed Matlûb, "Menhecü's-Sekkâkî fi'l-belâğa", **Mecelletü'l-Mecma'i'l-'İlmiyyi'l-Irâkî**, Mücelled: 10 (1963), s. 275-309.

4) Ahmed Muhammed Ali İbrâhîm, **Belâğatü's-Sekkâkî menhecen ve tatbîkan**, Doktora tezi, Câmiatü'l-Ezher Külliyyetü'l-Lugati'l-Arabiyye bi'l-Kahire, 1981.[5]

5) Ali Durusoy, "Nahiv-Mantık Tartışmaları Bağlamında Sekkâkî'nin Yeri ve Önemi", **Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 27 (2004/2), s. 25-39.

6) Ali Muhammed Hasan Abdullâh, **Kazıyyetü'l-lafz ve'l-ma'nâ ve eseruhâ fî tedvîni'l-belâğati'l-'Arabiyye ilâ 'ahdi's-Sekkâkî**, Doktora Tezi, Câmiatü'l-Ezher Külliyyetü'l-Lugati'l-Arabiyye bi'l-Kahire, 1967.[6]

7) Bedr Abdülâl Haseneyn Ebû Sağîr, **eş-Şevâhidü'l-Kur'âniyye fî Miftâhi'l-'ulûm li's-Sekkâkî**, Yüksek Lisans Tezi, Câmiatü'l-Ezher Külliyyetü'l-Lugati'l-Arabiyye bi-Asyût Kısmu'l-Belâğati ve'n-Nakd.[7]

---

1 Şaban tarafından Veliyyüddin Efendi-2819'da gösterilen nüshanın Şânî'nin eseri olduğu anlaşılıyor.

2 Atâî, **Zeyl**, s. 702-704; Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, II, 349-350; Mustafa Uzun, "Ganîzâde Mehmed Nâdirî", **DİA**, XIII, 355-356.

3 Leiden-311. Brockelmann'dan naklen: Şaban, **XVII-XVIII. Asırlarda Belâgat**, s. 44.

4 Muhammed Ebü'l-Mecd Alî el-Besyûnî, **Bibliyocrafya'r-resâili'l-'ilmiyye fi'l-câmi'âti'l-Mısriyye münzü inşâihâ hattâ nihâyeti'l-karni'l-'ışrîn el-edebü'l-'Arabî ve'l-belâğa ve'n-nakdü'l-edebî**, 1. baskı, Kahire 1422/2001, no: 722.

5 el-Besyûnî, **Bibliyocrafya**, no: 287.

6 el-Besyûnî, **Bibliyocrafya**, no: 692.

7 el-Besyûnî, **Bibliyocrafya**, no: 3626.

8) Fâyiz Ahmed ed-Dâye, **et-Te'sîru'l-felsefî fî şurûhi Telhîsi'l-Kazvînî li-'ulûmi'l-belâğa 'alâ Miftâhi'l-'ulûm li's-Sekkâkî**, Yüksek Lisans Tezi, Câmiatü'l-Kâhire Külliyyetü'l-Âdâb, 1976.[1]

9) M. Akif Özdoğan, "Belâgatın Sistematize Edilmesinde es-Sekkâkî ve el-Kazvînî'nin Rolü", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi** II (2002), Sayı: 4, s. 97-106.

10) Mehmet Sami Benli, "Miftâhu'l-ulûm", **DİA**, XXX, 20-21.

11) Muhammed Salâh Zekî Mahmûd Ebû Hammûde, **el-Kazâyâ'l-belâğıyye ve'l-üslûbiyye fî Miftâhi'l-'ulûm li's-Sekkâkî**, Doktora Tezi, Câmiatü Aynşems Külliyyetü'l-Âdâb, 1996.[2]

12) Muhammed el-Velî, "el-İsti'âre inde's-Sekkâkî", **Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb ve'l-'Ulûmi'l-İnsâniyye bi-Fâs**, Aded: 6, 1982-1983, s. 179-191.

13) Muhyiddîn Abdülazîz, **Mefhûmu'l-edeb inde's-Sekkâkî ve icrââtühü'l-menheciyye**, Yüksek Lisans Tezi, Câmiatü'l-Minyâ Külliyyetü'l-Âdâb, 1995.[3]

14) es-Seyyid Abdülfettâh Haccâb, **Menhecü'l-bahsi'l-belâğî beyne 'Abdilkâhir ve's-Sekkâkî**, Doktora Tezi, Câmiatü'l-Ezher Külliyyetü'l-Lugati'l-Arabiyye bi'l-Kahire, 1971.[4]

15) William Smyth, "Controversy in a Tradition of Commentary: the Academic Legacy of Al-Sakkâki's Miftâh Al-Ulûm", **Journal of the American Oriental Society**, Vol. 112, No: 4 (Oct.-Dec., 1992, s. 589-597.

16) Yûsuf Razka, "el-Kā'ide ve'z-zevk fî belâğati's-Sekkâkî", **Mecelletü'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye**, Mücelled: 7, Aded: 1, Yenâyir 1999, s. 169-203.

17) Yûsuf Mûsâ Muhammed, **Eseru's-Sekkâkî 'ale's-Süyûtî me'a tahkîkı 'Ukûdi'l-cümân li's-Süyûtî**, Doktora Tezi, Câmiatü Aynşems Külliyyetü'l-Âdâb, 1992.[5]

---

[1] el-Besyûnî, **Bibliyocrafya**, no: 309.
[2] el-Besyûnî, **Bibliyocrafya**, no: 676.
[3] el-Besyûnî, **Bibliyocrafya**, no: 840.
[4] el-Besyûnî, **Bibliyocrafya**, no: 863.
[5] el-Besyûnî, **Bibliyocrafya**, no: 101.

SONUÇ

Sekkâkî ve *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eserini konu edindiğimiz çalışmamızdan çıkardığımız sonuçlar şunlardır:

1) Sekkâkî hakkında biyografi kitaplarında yer alan bilgiler çok sınırlıdır ve birbirinin takrarı mâhiyetindedir. Ancak *Miftâh*'ın yazma nüshalarındaki icâzet ve fevâid kayıtları, satır arası ve kenar notları incelendiği takdirde, sınırlı sayıda nüsha üzerinde yaptığımız incelemenin sonucunda da görüldüğü gibi, henüz literatüre girmemiş pek çok bilgiye ulaşılabileceği anlaşılmaktadır.

2) *Miftâhu'l-'ulûm*'un mevcut baskıları, kitabın sistematiğini yansıtmaktan uzaktır ve pek çok eksiklik ve yanlışlıklarla doludur; Sekkâkî'nin bizzat kendisinin yazdırdığı notlardan ârîdir. Halbuki kütüphanelerimiz eserin çok iyi işlenmiş, âdetâ tahkîk edilmiş yazma nüshalarıyla doludur. Dolayısıyla yeniden titiz bir şekilde tahkik edilmeye ihtiyacı vardır.

3) *Miftâhu'l-'ulûm*, belâgat ilimleri tarihinde bir dönüm noktası olmuş ve daha sonra yazılan kitaplar, ya doğrudan onun üzerine yazılmış veya onu kaynak almıştır. Dolayısıyla üzerine yapılmış şerh, hâşiye, ta'lîk, ihtisâr, şevâhid vb. türlerde yüzlerce çalışma vardır. Ancak bu çalışmaların, *Telhîs* ve bazı şerhleri istisnâ edilecek olursa, neredeyse tamamı yazma halindedir ve şu ana kadar hiçbir şerhinin basılmamış olması da ayrıca üzüntü vericidir.

Bu çalışma ile Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eseri ve üzerine yapılan çalışmalarla ilgili kütüphanelerde gizli kalan bazı sırları keşfetmeye bir nebze de olsa muvaffak olabildiysek kendimizi bahtiyâr addederiz.

KAYNAKÇA

Ahmed Matlûb, “es-Sekkâkî”, **Mevsû‘atü a‘lâmi’l-‘ulemâi ve’l-üdebâi’l-‘Arab ve’l-müslimîn**, Beyrut: Dâru’l-Cîl, 1427/2007, XIII, 7-9.

Ali b. Bâlî, **el-‘Ikdü’l-manzûm fî zikri efâzılı’r-Rûm**, Beyrût: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1395/1975.

Ali el-Kārî, Ebü’l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultan Muhammed el-Kārî el-Herevî, **el-Esmâru’l-ceniyye fî esmâi’l-Hanefiyye**, (nşr. Selîmüddîn Ahmed), Hind: Hudâbahş Oriental Pablic, 2002.

Arslan, Ahmet Turan, **İmam Birgivî ve Arapça Tedrisatındaki Yeri**, İstanbul: Seha Neşriyat, 1992

Atâî, Nev’îzâde Atâullâh b. Yahyâ, **Hadâiku’l-hakāik fî tekmileti’ş-Şekāik (Zeyl)**, (nşr. Abdülkadir Özcan), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.

Atsız, Nihal, “Kemalpaşa-oğlu’nun Eserleri”, **Şarkiyat Mecmuası**, sayı: VI (1966), s. 71-112; sayı: VII (1972), s. 83-135.

Bağdâdî, İsmâil Paşa el-Bağdâdî, **Hediyyetü’l-‘ârifîn esmâü’l-müellifîn ve âsâru’l-musannifîn**, (nşr. Kilisli Rifat Bilge – İbnülemin Mahmud Kemal İnal), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1955.

Bağdâdî, **Îzâhu’l-meknûn fi’z-zeyli ‘alâ Keşfi’z-zunûn**, (nşr. Şerefeddin Yaltkaya – Kilisli Rifat Bilge), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1945-1947.

Baltacı, Cahid, **XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri**, 2. baskı, İstanbul: M. Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, 2005.

Barthold, V. V., **Moğol İstilâsına Kadar Türkistan**, (çev. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990.

Benli, Sami, **Osmanlı Devleti’nin Kuruluşundan Fâtih Devri Sonuna Kadar Geçen Dönemde Arapça Belâgata Dair Eser Yazan Osmanlı-Türk Alimleri (Kuruluştan Fâtih’e Belâgat)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1991.

Brockelmann, Carl, **Târîhu’l-edebi’l-‘Arabî**, (Arapça’ya çev. es-Seyyid Ya‘kûb Bekr - Ramazan Abdüttevvâb), Kahire: el-Hey’etü’l-Mısriyyetü’l-Âmmetü li’l-Kitâb, 1993.

Bursalı Mehmed Tâhir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333.

Dağlı, Yücel –Üçer, Cumhure, **Tarih Çevirme Klavuzu**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997.

Dayf, Şevki, **el-Belâğa tetavvur ve târîh**, 12. basım, Kahire: Dâru'l-Maârif, ty.

Gacek, Adam, **Arabic Manuscripts in the SOAS**, London: Brill-IDC, 1997.

Gazzî, Ebü'l-Mekârim Necmüddîn Muhammed b. Muhammed el-Âmirî el-Gazzî ed-Dımaşkî, **el-Kevâkibü's-sâire bi-a'yâni'l-mieti'l-'âşire**, (nşr. Halîl el-Mansûr), 1. baskı, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.

Gülle, Sıtkı, **Şemseddîn Muhammed b. Hamza Fenârî'nin Hayatı ve Eserleri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990.

Gümüş, Sadreddin, **Seyyid Şerîf Cürcânî**, İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Neşriyatı, 1984.

Hândmîr, Gıyâsüddîn b. Hâce Hümâmiddîn Muhammed el-Hüseynî eş-Şîrâzî, **Habîbü's-siyer fî ahbâri efrâdi'l-beşer**, (nşr. Muhammed Debîr Siyâkî), 3. baskı, Tahran: Kitâb Furûş-i Hayyâm, 1362.

Hânsârî, Muhammed Bâkır b. Zeynilâbidîn el-Mûsevî el-Hânsârî, **Ravzâtü'l-cennât fî ahvâli'l-'ulemâi ve's-sâdât**, (nşr. Esedullâh İsmâiliyyân), Kum: Mektebetü İsmâiliyyân, 1392.

Hatibzâde, Muhyiddîn Mehmed b. Hatib Kâsım, **Ravzu'l-ahyâr el-müntehab min Rabî'i'l-ebrâr**, İbrahim Efendi-445.

Hoca Sadeddîn Efendi, **Tâcü't-tevârîh**, İstanbul: Tab'hâne-i Âmire, 1279-1280.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî, **Mukaddimetü İbn Haldûn**, (nşr. Muhammed el-İskenderânî), 3. baskı, Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1422/2001; **Mukaddime-i İbn Haldûn**, (çev. Ahmed Cevdet Paşa), İstanbul: Takvimhâne-i Âmire, 1277.

İbn Kutluboğa, Ebü'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kāsım b. Kutluboğa es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısrî, **Tâcü't-terâcim**, (nşr. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf), 1. baskı, Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1413/1992.

İbn Nâsıriddîn, Şemsüddîn Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Kaysî ed-Dımaşkî, **Tavzîhu'l-müştebih**, (nşr. Muhammed Naîm el-Araksûsî), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993.

İbnü'l-Hanbelî, Radıyyüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Yûsuf el-Halebî, **Dürrü'l-habeb fî târîhi a'yâni Haleb**, nşr. Mahmûd Hamed el-Fâhûrî-Yahyâ Zekeriyâ Abbâre, Dımaşk: Menşûrâtü Vizâreti's-Sekâfe, 1974.

İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî ed-Dımaşkî, **Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb**, (nşr. Abdülkādir el-Arnâût – Mahmûd el-Arnâût), 1. baskı, Dımaşk: Dâru İbn Kesir, 1412/1991.

İlmiyye Sâlnâmesi, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1334.

İshakoğlu, Ömer, **Türklerin XV-XVI. Asırlarda Arapça Belagata Yaptığı Katkılar (XV-XVI. Asırlarda Belâgat)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004.

Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, **Ravzatü'l-ebrâr**, (nşr. Sa'dullah Said Efendi-Abdülvehhâb Dağıstânî), Mısır: Matbaatü Bulak, 1248.

Karaçelebizâde, **Süleymânnâme**, (nşr. Sa'dullah Said Efendi-Abdülvehhâb Dağıstânî), Mısır: Matbaatü Bulak, 1248.

Kâtib Çelebi (Hacı Halife), Mustafa b. Abdullah, **Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn**, (nşr. Şerettin Yaltkaya – Kilisli Muallim Rifat) İstanbul: Maarif Matbaası, 1360-1362/1941-1943.

Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vusûl ilâ tabakāti'l-fuhûl**, Şehid Ali Paşa-1887.

Kefevî, Mahmûd b. Süleyman el-Kefevî, **Ketâibü a'lâmi'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr**, Âşir Efendi-263.

Kehhâle, Ömer Rızâ Kehhâle, **Mu'cemü'l-müellifîn terâcimu musannifî'l-kütübi'l-'Arabiyye**, 1. baskı, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993.

Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkādir b. Muhammed el-Kureşî el-Mısrî, **el-Cevâhiru'l-mudıyye fî tabakāti'l-Hanefiyye**, (nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), 2. baskı, Cîze: Hicr li't-Tıbâa, 1413/1993.

Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm el-Leknevî el-Hindî, **el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye**, (nşr. Muhammed Bedreddin Ebû Firâs en-Na'sânî), 1. baskı, Mısır: Matbaatü's-Seâde, 1324.

Mecdî Mehmed Efendi, **Hadâiku'ş-Şekāik**, (nşr. Abdülkadir Özcan), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.

Mehmed Süreyyâ, **Sicill-i Osmânî Yâhûd Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye**, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1308.

Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi (İA).

Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, **Devhatü'l-Meşâyih me'a Zeyl**, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1978.

Müstakimzâde, **Mecelletü'n-nisâb fi'n-nisebi ve'l-künâ ve'l-elkāb**, Hâlet Efendi-628.

Nesevî, Şihâbüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Hurendizî ez-Zeyderî en-Nesevî, **Sîretü's-Sultân Celâliddîn Mengübertî**, (nşr. Houdas), Paris: 1891.

Özdemir, H. Ahmet, **Moğol İstilâsı: Cengiz ve Hülâgû Dönemleri**, İstanbul: İz yayıncılık, 2005.

Özek, Ali, **Zemahşeri ve Arap Lugatçılığındaki Yeri**, 1. baskı, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006.

Sekkâkî, **Miftâhu'l-'ulûm**, (nşr. Abdülhamîd Hindâvî), 1. basım, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/2000.

Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfî es-Sübkî, **Tabakātü'ş-Şâfiiyyeti'l-kübrâ**, (nşr. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî – Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1383-96/1964-76.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Süyûtî, **Buğyetü'l-vu'ât fî tabakāti'l-luğaviyyîne ve'n-nuhât**, 2. baskı, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.

Süyûtî, **Lübbü'l-Lübâb fî tahrîri'ensâb**, (nşr. Muhammed Ahmed Abdülaziz – Eşref Ahmed Abdülaziz), 1. baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1991.

Şaban, İbrahim, **Türk-Osmanlı Âlimlerinin Arap Belâgatına Yaptığı Katkılar (XVII-XVIII. Asırlar)** (**XVII-XVIII. Asırlarda Belâgat)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.

Taşköprîzâde, Ebü'l-Hayr İsâmüddîn Ahmed b. Muslihiddîn Mustafa, **Miftâhu's-se'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevzû'âti'l-'ulûm**, 1. baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1985; **Mevzûâtü'l-ulûm**, (çev. Kemâleddîn Mehmed), 1. baskı, İstanbul: İkdam Matbaası, 1313.

Taşköprîzâde, **eş-Şekāiku'n-Nu'mâniyye fî 'ulemâi'd-Devleti'l-'Osmâniyye**, (nşr. Ahmed Subhi Furat), İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1985.

Temîmî, Takıyyüddîn b. Abdilkâdir et-Temîmî ed-Dârî el-Gazzî el-Mısrî el-Hanefî, **et-Tabakātü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye**, (nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hılv), 1. baskı, Riyâd: Dârü'r-Rifâî, 1403/1983.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA).

Uludağ, Süleyman, **Fahrettin Râzî**, 1. baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1991.

Yâfiî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Es'ad b. Ali el-Yâfiî el-Yemenî el-Mekkî, **Mir'âtü'l-cenân ve 'ibretü'l-yakzân fî ma'rifeti mâ yu'teberu min havâdisi'z-zamân**, 1. baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997.

Yâkût, Şihâbüddîn Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillah el-Hamevî er-Rûmî el-Bağdâdî (ö. 626/1229), **Mu'cemü'l-büldân**, Beyrut: Dâru Sâdır, 1397/1977.

Yâkût, **Mu'cemü'l-üdebâ**, (nşr. İhsân Abbâs), Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1993.

Yıldız, Hakkı Dursun, vd., **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, İstanbul: Çağ Yayınları, 1989.

Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Hüseynî ez-Zebîdî, **Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kāmûs**, (nşr. Mustafa Hicâzî), Kuveyt: Vizâretü'l-İ'lâm, 1413/1993.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, **Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîri ve'l-a'lâm**, (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), 1. baskı, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1418/1998.

Ziriklî, Hayruddîn ez-Ziriklî, **el-A'lâm kāmûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ' mine'l-Arab ve'l-müsta'ribîn ve'l-müsteşrikîn**, 15. baskı, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.

EK:
MİFTÂHU'L-ULÛM'UN
RİVÂYETİ İÇİN VERİLEN BAZI İCÂZETLER

I- SEKKÂKÎ'DEN

1- Ebû Bekir b. Ömer es-Sabrânî'ye

(18 Zilhicce 618/3 Şubat 1222 Perşembe)

(...) افتخارُ العلماء، فريدُ العصر، إمامُ أهل الفضل، ذُو الفضائل التي لا تُعَدُّ، والمناقبِ التي لا تُحَدُّ، **أبو بكرِ بنُ عُمَرَ الصَّبْرَانِيُّ**، أدام الله توفيقَه، وسهّل إلى حصولِ مُراداتِه طريقَه، قَرَأَ عَلَيَّ كتابَ علمِ المعاني وعلمِ البيان من مَجموعِيَ المُسمَّى بـ«**مفتاحِ العُلومِ**» قِراءةَ عالمٍ باحثٍ عن كمالِ إتقانٍ، مطّلعٍ على الألفاظ وعلى المَعاني، وأَجَزْتُ له أنْ يَرْوِيَ ذلك عَنِّي، خَتَمَ الله لي وله ولِكَافَّةِ المُسلمين بالخير. وكتب هذه الأَسْطُرَ **الْمُصَنِّفُ يوسفُ بنُ أبي بكرِ بنِ محمّدِ بنِ عليٍّ**، حامدًا للهِ تعالى، ومُصَلِّيًا على ملائكتِه ورُسُلِه، يومَ الْخَمِيسِ الثامنَ عشرَ من ذِي الْحِجَّةِ من سنةِ ثَمَانِيَ عَشْرَةَ وسِتِّمِائَةٍ.

(نُقِلَ عن خَطِّ مَنْ نَقَلَ عن خطِّ المُصنِّف رحمه الله. ب)

(Sûreti: Sekkâkî, **Miftâh**, Yeni Cami-1054, zahriye)

2- Şihâbüddîn Muhammed b. el-Hasen el-Hârizmî el-Hazzâfî'ye

(620/1223)

هذه إجازةُ المُصنِّف للشيخِ الأستاذِ شهابِ الملة والدين الخَوارِزمي المعروف بـ«الْخَزَّافِي»:

قرأ عليَّ مصنَّفي الإمامُ البارعُ العلامةُ المتفنِّنُ، شهابُ الأئمةِ شمسُ العلماءِ، تاجُ الأفاضلِ مُقتدَى الفضلاءِ، أطال الله بقاءَه، وأدام إلى دَرَجِ المعاني ارتقاءَه، قِراءةَ مِثْلِه، وأين له الْمِثْلُ في غَزارةِ فضلِه؟!، وَاقِفاً على معانيه، باحثاً عن أصولِه ومبانيه، وأَجَزْتُ له أنْ يُدَرِّس هذا، ورَجَوْتُ أنْ يَدْعُوَ لي، خَتَمَ اللهُ لي وله ولكافَّة المؤمنين بالخير. وكَتَبَ هذه الْأَسْطُرَ المعروفُ بـ«**السِّرَاجِ السَّكَّاكِيّ**» حامداً لله ومُصلِّياً على ملائكتِه وأنبيائِه. وكان ذلك سنةَ ستِّمائةٍ وعشرين هجريّةً.

(Sûretleri: 1- Sekkâkî, **Miftâh**, H. Hüsnü Paşa-1429, zahriyenin karşısındaki sayfa; 2- Sekkâkî, **Miftâh**, Pertevniyal-542, zahriyenin karşısındaki sayfa)

3- Ebü'l-Fezâil Muhammed b. Ebî Bekr Ahmed eş-Şebezî el-Hâlidî el-Mahzûmî'ye

(3 Zilkâde 623/27 Ekim 1226 Salı)

يقولُ عبدُ اللهِ الْمُتَطَلِّبُ لِرِضَاهُ، الْمُفْتَقِرُ إلى رحمتِه في أُولَاهُ وأُخْرَاه، **يوسفُ بنُ أبِي بكرِ بنِ محمّدِ بن عليٍّ** المَعروفُ بـ«**سِرَاجِ السَّكَّاكِيِّ**»: قَرَأَ عليَّ مُصنَّفي هذا «**مفتاحَ العُلومِ**» الأخُ في اللهِ، الإمامُ الْأَجَلُّ البارعُ المُتفنِّنُ، بَقِيَّةُ علماءِ الإسلامِ، الْمُنْتَمِي إلى سيفِ الله خالدِ بنِ الوليدِ، رضوانُ الله عليه، انْتِمَاءً حَقًّا، **أبو الفَضائلِ محمّدُ بنُ الإمامِ الزاهدِ قَدَّسَ اللهُ رُوحَه أبي بكرٍ الشَّبَذِيُّ الْمَخْزُومِيُّ**، قراءةً عن بَذْلِ الْوُسْعِ في تصحيحِه، خَتَمَ الله لنا وله ولِكَافَّة أهلِ الإسلامِ بالخير. وكَتَبْتُ هذه السُّطُورَ يومَ الثُّلَاثَاءِ، الثالثَ من ذي القعدةِ، الواقعَ سنةَ ٦٢٣. لِلّهِ الحمدُ على إفضالِه.

(Sûreti: Sekkâkî, **Miftâh**, Yusuf Ağa-334, vr. 1b)

II- ES-SALÂHÎ, EL-MÜEYYED B. YÛSUF B. MUHAMMED ES-SALÂHÎ'DEN

Ebü'l-Mehâmid İbrâhim b. Muhammed b. Ebî Bekr Ahmed b. İbrâhîm b. Muhammed eş-Şebezî el-Hâlidî el-Mahzûmî'ye

(642/1244)

الحمدُ لِلّهِ على نَوَالِه، والصلاةُ على نَبِيِّه محمّدٍ وآلِه. فقد شَحَذَ خاطري الْكَلِيلَ، وشَفَى طَبْعِي العَليلَ، وجَلَا عَيْنِي (...) قرين النِّسْيَانِ، (...) إلى زِمَامِ

التقريرِ والبيانِ، (...) الإمامُ ابنُ الإمامِ ابنِ الإمامِ، شمسُ المِلَّةِ والدين، مَلِكُ الأفاضلِ في العالَمين، الْمُوَفَّقُ من عند اللهِ العزيزِ باعتصامِ حَبْلِه المَتينِ، المُجاهِدُ في الله (...) سعادة يومِ الدينِ، **أبو الْمَحَامِدِ إبراهيمُ بنُ سَيِّدِنا ومَوْلَانا، شيخِ شُيُوخِ الدنيا، بَقِيَّةِ حَمَلَةِ الحديثِ وأَعْلَامِه، مَفْخَرِ المَشارقِ والمَغاربِ** (...) **المُلوكِ والْخَوَاقِينِ، رَشِيدِ المِلَّةِ والدينِ، وَجِيهِ الإسلامِ والمسلمين مُحَمَّدِ بنِ الإمامِ الْهُمَامِ البارعِ** (...) **مُجْتَبَى السلاطين أبي بَكْرِ بنِ إبراهيمَ بنِ مُحَمَّدٍ الشَّبَذِيُّ الْخَالِدِيُّ الْمَخْزُومِيُّ**، أطال اللهُ بقاءَهما، ورَضِيَ عن الْمَاضِينَ أجمعين، فإنَّه (...) أَهْدَابَ تصانيفَ كثيرةٍ، منها: هذا الكتابُ الباهرُ الْمُعْجِزُ، وإنَّه في التحقيقِ منذُ (...) **المُصَنِّف** رحمه اللهُ ورَضِيَ عنه لم يَحُمْ حَوْلَه ذو طَبْعٍ مستقيمٍ وذَوْقٍ سليمٍ إلَّا خَضَعَ له وذَلَّ وقصر عن غَوْرِه العَميقِ فَهْمُه، وإنَّه -أعني القارئَ- لم يَدَعْ فيه مَوْضِعَ إشكالٍ ولا غُموضٍ إلَّا حَلَّه وكَشَفَه، وكُلٌّ مُيَسَّرٌ لِمَا خُلِقَ له، مَتَّعَه اللهُ تعالى بفَضائلِه الْجَمَّةِ، وصَانَه من (...). وهذا خَطُّ الفقيرِ إلى اللهِ تعالى **الْمُؤَيَّدِ بنِ يوسفَ بنِ محمّدٍ** المَعروفِ بـ«**الصَّلَاحِيِّ**» في شهورِ سنةِ ٦٤٢، حامداً لِلهِ تعالى، ومُصَلِّياً على نَبِيِّه محمّدٍ وآلِه أجمعين.

(Sûreti: Sekkâkî, **Miftâh**, Yusuf Ağa-334, vr. 1b)

III- ŞİHÂBÜDDÎN EL-HAZZÂFÎ, ŞİHÂBÜDDÎN MUHAMMED B. EL-HASEN EL-HÂRİZMÎ EL-HAZZÂFÎ'DEN

Şemsüddîn Muhammed b. Fahriddîn Ebi'l-Kāsım b. Sâlih el-Hârizmî el-Muizzî'ye

(656/1258)

إجازةُ **الْخَزَّافِي لِلْمُعِزِّي**:

قَرَأَ عليَّ «**كتابَ مفتاحِ العلومِ**» من أوَّله إلى آخرِه الإمامُ البارعُ، العلّامةُ المُتفنِّنُ، شمسُ الملَّةِ فخرُ العلماءِ، تاجُ الأفاضلِ مُقْتَدَى الفُضلاءِ، عَمَّرَ الله رباعَ الفضلِ بدوامِ أيَّامه وبقاءِ أعوامه، قِراءةَ مثلِه، وأين له المثلُ في هذا الزمان؟!، وَاقِفاً على مَعانِيه، باحثاً عن أصولِه ومَبانِيه، وأَجَزْتُ له أنْ يُدَرِّسَ هذا كما أَجَازَنِي **الْمُصَنِّف** قَدَّسَ الله روحَه، وهو مُسْتَغْنٍ عن الإجازةِ لِوُفُورِ عقلِه وفضلِه،

رجاءَ أنْ يَدْعُوَ لي بالخير. وكَتَبَ هذه الْأَسْطُرَ المعروفُ بـ«**شِهَابِ خَزَّافِي**». وكان ذلك ذلك سنةَ سِتِّمائةٍ وستٍّ وخمسين.

(Sûretleri: 1- Sekkâkî, **Miftâh**, H. Hüsnü Paşa-1429, zahriyenin karşısındaki sayfa; 2- Sekkâkî, **Miftâh**, Pertevniyal-542, zahriyenin karşısındaki sayfa)

IV- ŞEMSÜDDÎN EL-MUİZZÎ, ŞEMSÜDDÎN MUHAMMED B. FAHRİDDÎN EBİ'L-KĀSIM B. SÂLİH EL-HÂRİZMÎ EL-MUİZZÎ'DEN

Sirâcüddîn Muhammed b. Mes'ûd ez-Zakkî'ye

(Hârizm: 673/1274)

صورة الإجازةِ على الأصلِ بخطِّ **العلّامةِ شمسِ الدين الْمُعِزّي** رحمه الله تعالى:

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمدُ لله وكَفَى، وسلامٌ على عبادِه الذين اصْطَفَى. يقول الفقيرُ إلى الله تعالى **محمّدُ بنُ أبي القاسمِ بنِ صالحٍ** الْمَدْعُوُّ بـ«**شَمْسِ الدِّينِ الْمُعِزّي**»، أَصْلَحَ اللهُ في الدَّارَيْنِ حالَه: قَرَأَ عَلَيَّ الإمامُ الأفضلُ الأكملُ، الأمجدُ الْأَبْرَعُ الْأَوْرَعُ، الْمُتْقِنُ الْمُتَفَنِّنُ، وَالِي النَّظْمِ والنَّثْرِ، قُدْوَةُ أفاضلِ العصرِ، حافظُ اللغةِ والإعرابِ، مَجْمَعُ المَناقبِ والآدابِ، سراجُ الملّةِ والدينِ، ظَهِيرُ الإسلامِ والمسلمين، **محمّدُ بنُ الإمامِ الهُمامِ العلّامةِ سراجِ الدين محمّدِ بنِ مسعودٍ الذَّقِّيُّ**، أطال الله بقاءَه الباقي، ونَوَّرَ رَوْضَه الماضي، «**كتابَ مفتاحِ العلومِ**» **لشَيْخِنا سراجِ الملّةِ والدين السَّكَّاكِيِّ** رحمه الله، من أَوَّلِه إلى آخِرِه، قراءةَ بَحْثٍ وإتقانٍ، ومَطالَبةٍ ومُراجَعةٍ، وتفتيشٍ و(...)، وتَدَبُّرٍ وتفكيرٍ، فصَحَّتْ له الروايةُ عَنِّي على كلِّ ما هو من الشرائطِ المُعتبَرةِ فيها، الحاصلةِ له بأَسْرِها. وأنا قَرَأْتُ هذا الكتابَ على عِدَّةٍ من المَشايخ، آخِرُهم الإمامُ العلّامةُ **شهابُ المِلَّةِ والدين الْخَزَّافِيُّ** رحمه الله، وهو الذي خَدَمَ هذا الكتابَ حقَّ خِدْمَتِه، وهو (...) أَقَاصِي الأطرافِ للسماع (...)، وهو يَرْوِيهِ عن **الْمُصَنِّف**. وقد اتَّفَقَتْ هذه القراءةُ بعِمْرَانِيَّةِ **خَوارِزْمَ في المدرسةِ النِّظَامِيَّةِ** زاد الله عمارتَها، وتَمَّتْ في شهورِ خعج هجريةٍ [أي: سنةَ ١٢٧٤/٦٧٣ بحسابِ الْجُمَّلِ]. والحمدُ لله، والصلاةُ على رسولِه.

(Sûreti: Sekkâkî, **Miftâh**, Süleymaniye-906, zahriyenin karşısındaki sayfa)

V- KUTBÜDDÎN-İ ŞÎRÂZÎ (ö. 710/1311)**'DEN**

Zeynüddîn Abdülkerîm b. Haccâc b. Meymûn b. Sadrıâlem el-Almalığî'ye

(21-29 Zilhicce 699/7-15 Eylül 1299)

قَرَأَ عليَّ القسمَ الثالثَ من هذا الكتابِ (...) في عِلْمَي المعانِي والبيانِ، قِرَاءَةَ إتقانٍ وتحقيقٍ، وإمعانٍ وتدقيقٍ، بحيثُ لم يُغَادِرْ من الدقائقِ المَخزونةِ المُودَعَةِ في هذا التأليفِ، والحقائقِ المَكنوزةِ المَوْقوفةِ على التوقيفِ، صغيرةً ولا كبيرةً إلَّا أَحْصَاهَا، ولا أَبِيَّةً أو شَرِيدَةً إلَّا سَخَّرَها وأَدْنَاها، الإمامُ أيُّ الإمامِ، مَلِكُ الأفاضلِ، مَفْخَرُ الأماثلِ، زينُ الْمِلَّةِ والدينِ، **عبدُ الكريمِ بنِ حَجَّاجِ بنِ مَيْمُونِ بنِ صَدْرِ عَالَم الْآلْمَالِغِي**، أدام الله (...). حَرَّرَه أَحْوَجُ خَلْقِ الله (...)، **محمودُ بنُ مسعودِ بنِ الْمُصْلِحِ الشِّيرَازِيُّ**، خَتَمَ الله له بِالْحُسْنَى. وذلك في أواخرِ ذي الْحِجَّةِ سنةَ تسعٍ وتسعين وستِّمائةٍ.

(Aslı: Sekkâkî, **Miftâh**, Râgıp Paşa-1282, zahriye)

VI- ALİ B. MUHAMMED ???'DEN

Bedruddîn Abdülkerîm b. Haccâc b. Meymûn b. Sadrıâlem el-Almalığî'ye

(Sultaniye: Evâhir-i Rebîülevvel ????/)

الإمامُ الهُمامُ، الفاضلُ الكاملُ، الْأَلْمَعِيُّ اللَّوْذَعِيُّ، الْفَطِنُ اللَّبِيبُ، الحسيبُ النَّسيبُ، فائقُ الأقرانِ، سابقُ الإخوانِ، صاحبُ الشِّيَمِ الذَّكِيَّةِ، والْهِمَمِ الْعَلِيَّةِ، وَالِي النَّظْمِ والنَّثْرِ، مالكُ الفضائلِ (...)، بدر الْمِلَّةِ والدينِ، **عبدُ الكريمِ بنُ حَجَّاجٍ الْآلْمَالِغِيُّ**، أطال الله بقاءَه، وأدام إلى دَرَجِ المَعاني ارْتِقَاءَه، (...) من جملةِ الْأَخَصِّينَ بي، والْأَقْرَبِينَ منّي، والْمُنْتَمِينَ إليَّ، والْمُستفِيدين عنّي، كان مِمَّنْ يُلازِمُني بخَوارِزْمَ مُلازمةَ الظِّلِّ، ويُعاشِرُني مُعاشرةَ الْخِلِّ لِلْخِلِّ، ثم فَرَّقَ بيننا طوارقُ الْحِدْثَانِ، فوَقَعَ هو بِتَبْرِيزَ وأنا بخُرَاسَانَ، وغَبَرَ على ذلك (...) من الدخان، حتى أَتاح الله لنا الالتقاءَ بعد طُولِ الْهِجْرَانِ، فلَقِيتُه **بسُلْطَانِيَّةِ** (...)،

مُنْحَدِرين عن خُرَاسَانَ إليها على سبيلِ الاجتياز، فَاهْتَزَزْتُ بلُقْيَاه كلَّ الاهتزازِ، وكُنَّا جميعاً على أَوْفَازٍ، فلم يَتَّسِعْ رُقْعَةُ الوقتِ والحالِ، أن (...) بالمباحث كل (...)، على ما كان من علاقةٍ في سالفِ الشُّهورِ والأحوالِ، إلَّا أنَّه الْتَمَس منّي أنْ أُجيزَ له في روايةِ «**كتابِ مفتاحِ العلومِ**»، وما عدا ذلك من أنواعِ المَنثورِ والمَنظومِ، فَاسْتَخَرْتُ اللهَ في ذلك، وأَجَزْتُ له بعد ما أَجَازَه فَضْلُه، ودَلَّني على دِرَايَتِه عِلْمُه وعَقْلُه، (...) عني جميعَ هذا الكتابِ وسائرَ ما له مَدْخَلٌ في هذا الكتابِ، كما أنا أَرْوِيهِ عن الشيخِ الكبيرِ، العلّامةِ الخبيرِ، **شمسِ الدينِ الْمُعِزِّيِّ الْخوارِزْمِيِّ** قِراءةً عليه، بقراءتِه على **شهابِ الْأَئِمَّةِ الْخَزَّافِيِّ**، بقراءتِه على **الْمُصَنِّفِ** مِرَاراً، رَحِمَهم الله وإيَّانا. والمَأمولُ من كَرَمِ الْمُجَازِ له أَنْ لا يَنْسَانِي. وكَتَبَ هذه الْأَسْطُرَ العبدُ الفقيرُ، **علي بن محمدٍ** (...)، عفا الله عنه، تحريراً في أواخرِ ربيعِ الأوّل (...).

(Aslı: Sekkâkî, **Miftâh**, Râgıp Paşa-1282, zahriyenin karşısındaki sayfa)

VII- RADIYYÜDDÎN EL-KASSÂRÎ, EBÜ'L-FADL YAHYÂ B. FAHREDDÎN MÜSEYYEB B. MUHAMMED HAMÎD EL-KASSÂRÎ'DEN

1- Mahmûd b. Hâmid b. Ebî Cemâl ??? el-Hâmidî'ye

(Barçınlıg: 6 Şevvâl 706/10 Nisan 1307)

بسم الله الرحمن الرحيم. ربَّنا آتِنا من لدنك رحمةً وهَيِّئْ لنا من أمرِنا رشداً. آمين ربَّ العالمين. يقول العبدُ الضعيفُ الفقيرُ إلى اللهِ الغنيّ، **أبو الْفَضْلِ يَحْيَى بنُ مسيب بنِ محمدٍ حميدٍ الْقَصَّارِيُّ**، المَوسومُ بـ«**الرَّضِيّ**»: قَرَأَ عليَّ الشَّابُّ الأريبُ، النَّجِيبُ الأديبُ، المُتَبَحِّرُ في الأدبِ على صِغَرِ سِنِّه، **مَحمودُ بنُ حامدِ بنِ أبي جَمَالٍ** الْمَدْعُوُّ بـ«**؟؟؟ الحامدي**»، نَوَّرَ اللهُ قلبَه، «**كتابَ مفتاحِ العلومِ**»، للإمامِ الفاضلِ، أستاذِ الأفاضلِ، **أبي يعقوبَ يوسفَ بنِ أبي بكرٍ محمدِ بنِ عليّ**، جَزَاهُ اللهُ عنّا خيرَ الجزاءِ، من أوَّلِه إلى آخِرِه، قِراءةَ مُتْقِنٍ مُتَيَقِّنٍ، بَاحِثٍ عن مُشْكِلاتِه، مُسْتَكْشِفٍ عن غَوَامِضِه، غيرِ آلٍ في مُراجَعاتٍ تُوصِله إلى لِينِ عَرِيكَتِه، وانقيادِ قُرُونَتِه، تَعَلُّقاً كان له، من سلامةِ الفطرةِ، واستقامةِ الطبيعةِ، المَشْرُوطَتَيْنِ في غيرِ مَوْضِعٍ من هذا الكتابِ، وسَمِعَه أيضاً وقتَ قِراءةِ غيرِه من

الْقُرَّاءِ، ثم كَرَّرَ وحَدَّدَ، وعَادَ فيه وأَعَدَّ، ثم اسْتَجَازَنِي في روايةِ هذا الكتابِ، بعد أَنْ صَحَّتْ له رِوايتُه، فأَجَزْتُ له أن يَرْوِيَ عنِّي على ما هو مَشروطٌ عند جميعِ الرُّوَاةِ، من بَرَاءَةٍ؟ الْغَلَطِ والتَّصْحِيفِ، والخطأِ والتحريفِ، وأنا أَرْوِيهِ عن أبي وشيخي، ووالدي وأستاذي، **فَخْرِ الدين الْقَصَّارِيِّ**، المذكورِ اسمُه ونسبُه في أَوَّلِ الإجازةِ، ووالدي يَرْوِي عن علامةِ زمانِه **محمدِ بنِ الحسنِ** المعروفِ بـ«**الشِّهَابِ الْخَزَّافِيِّ**» رَضِيَ الله عنهما، وهو يَرْوِي عن **الْمُصَنِّفِ سراجِ الدين السَّكَّاكِيِّ**، تَغَمَّدَه الله برضوانِه. وكتب هذه الأحرفَ ببلدةِ **بَارْجِنْلِغْ** حُرِسَتْ لِسِتٍّ خَلَوْنَ من شَوَّال سنةَ سِتٍّ وسَبْعِمِائَةٍ.

(Aslı: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Belâgat-66; Fotoğrafı: Sekkâkî, **Miftâh**, s. 12)

2- el-Hasen b. Ali el-Otrârî'ye

(Safer 735/Ekim 1334)

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمدُ لله الظاهرِ بصفاتِه، الباطنِ بذاتِه، الْمُتَوَحِّدِ بصَمَدِيَّتِه، الْمُتَفَرِّدِ بسَرْمَدِيَّتِه، والصلاةُ على نَبِيِّهِ النَّبِيهِ، وعلى آلِه وذَوِيهِ. وبعدُ: فقد سَمِعَ «**كتابَ مفتاحِ العلومِ**» الإمامُ الأَكْمَلُ، الهُمَامُ الأفضلُ، زُبْدَةُ الدُّهُورِ، وعُمْدَةُ الجُمهورِ، الحَاوِي دَقَائِقَ الأفرادِ والجُموعِ، الجامعُ حقائقَ الأصولِ والفُروعِ، نَجْمُ الْمِلَّةِ والدينِ، شَمْسُ الإسلامِ والمُسلِمين، **الحسنُ بنُ عليٍّ الْأُتْرَارِيُّ**، من أَوَّلِه إلى آخِرِه، فأَجَزْتُ له أَنْ يَرْوِيَه عَنِّي، كما سَمِعَه منِّي، وأنا أَرْوِيهِ عن شيخي، وأستاذي ووالدي، **فَخْرِ الدين الْقَصَّارِيِّ**، وشيخي يَرْوِيهِ عن الأستاذِ **محمدِ بنِ الحسنِ** المعروفِ بـ«**شِهَابِ الدِّينِ الْخَزَّافِيِّ**»، وهذا الإمامُ يَرْوِيهِ عن **الْمُصَنِّفِ سِرَاجِ الدِّينِ السَّكَّاكِيِّ**، رَضِيَ الله عنهم. وكاتبُ هذه الْأَحْرُفِ **أبو الْفَضْلِ يَحْيَى بنُ فَخْرِ الدِّينِ** الذي سَبَقَ ذِكرُه. كَتَبَها في صَفَر، خُتِمَ بِالنُّجْحِ والظَّفَرِ، سنةَ خمسٍ وثلاثين وسبعِمائةٍ.

(Aslı: Sekkâkî, **Miftâh**, Yeni Cami-1054, vr. 269b; Fotoğrafı: Bu kitabın ön kapağı; Sûreti: Sekkâkî, **Miftâh**, H. Hüsnü Paşa-1429, zahriyenin karşısındaki sayfa)

VIII- EBÜ'L-MEHÂMİD MUHAMMED B. MES'ÛD B. MAHMÛD EL-KUDSÎ'DEN

Ahmed b. Ali b. Ahmed el-Kûfî el-Hemedânî'ye

(Bağdat: 21-29 Safer 723/1-9 Mart 1323)

(...) بالحمد، والصلاة (...). يقول العبدُ الفقيرُ إلى الله الْغَنِيّ (...)، **أبو الْمَحَامِدِ محمّدُ بنُ مسعودِ بنِ محمودٍ الْقُدْسِيُّ**، شَكَرَ الله سَعْيَه: قَرَأَ عَلَيَّ الإمامُ العالمُ البارعُ الْمُتَبَحِّرُ (...)، أَعْلَمُ الفضلاءِ، أفضلُ العلماءِ، فَخْرُ الحقّ والدينِ، مَفْخَرُ الأفاضلِ والعالمين، **أحمدُ بنُ عليّ بنِ أحمدَ الْكُوفِيّ الْهَمَدَانِيّ**، أَصْلَحَ الله في الدَّارَيْنِ شَأْنَه، وصَانَه سبحانه عَمَّا شَانَه، «**كتابَ مفتاحِ العلومِ**» تأليفَ الشيخِ الإمامِ الْمُحقِّقِ الْمُتَنَوِّعِ، عَلَّامَةِ الْوَرَى، أعلمِ العلماءِ المُتقدِّمين، سراجِ الْمِلَّةِ والدينِ، **أبي يعقوبَ يوسفَ بنِ أبي بكرٍ محمّدِ بنِ عليّ السَّكَّاكِيّ**، نَوَّرَ الله مَرْقَدَه، قراءةَ التَّصَفُّحِ والإتقانِ، والتَّفَحُّصِ والْإِيقَانِ، فَأَجَزْتُ له أَنْ يَرْوِيَه عَنِّي على وجهِ التصحيحِ والتحقيقِ. وأنا أَرْوِيهِ عن أُسْتَاذِي علّامةِ العالَمِ، جامعِ العلومِ العقليّةِ والنقليّةِ، شيخِ الإسلامِ والمسلمين، فَخْرِ الحقّ والدّينِ، **محمّدِ بنِ أحمدَ الْمَنْصُورِيّ**، طَيَّبَ الله تُرْبَتَه، وهو عن **الْمُصَنِّف**، رحمةُ الله عليه. وقد سَمِعَ هذا الكتابَ الذي لم يَسْمَحْ بمثلِه الْفَلَكُ الدَّوَّارُ بقراءتِه نَجْلَاه البارعان من (...) الأخيار: **جلالُ الدين عبدُ الله**، **وشمسُ الدينِ محمّدٌ**، بَلَّغَهما الله إلى أعلى دَرَجَاتِ الأبرارِ، فأَجَزْتُ لهما روايتَه بهذا الإسنادِ المَذكورِ على شرطِ الصِّحَّةِ والصوابِ. والْمَرْجُوُّ من صدقِ جُودِهم أنْ يَذْكُرُونِي بدُعَاءٍ مُستجابٍ، وثَنَاءٍ مُستطابٍ. ونُمِقَتْ هذه الْأَسْطُرُ في أواخِرِ صَفَر، خُتِمَ بالخير والظفر، سنةَ ثلاثٍ وعشرين وسبعِمائةٍ بمدينةِ **بغدادَ**، حُرِسَتْ عن الحوادثِ والكَوارثِ، حامداً مُصَلِّياً.

(هذا خَطُّ الْمُجيزِ أبي الْمَحَامِدِ الْقُدْسِيّ).

(Aslı: Sekkâkî, **Miftâh**, Süleymaniye-906, vr. 266b)